Nytt om

Kvinne-FORSKNING

4–5/92

Bidrag til forståelse av kvinnemishandling og seksualisert vold

- 5 JAN. 1993
Sogn og Fjordane Høgskulebibliotek
FORDE

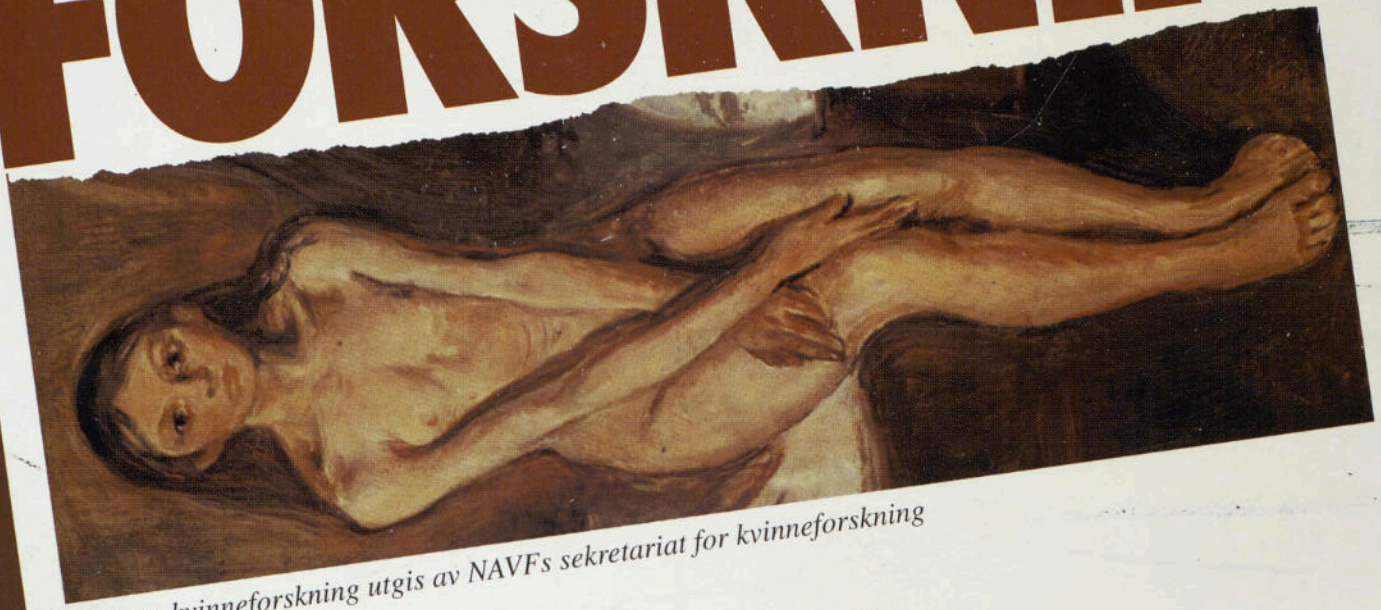

Nytt om kvinneforskning utgis av NAVFs sekretariat for kvinneforskning

NYTT OM KVINNEFORSKNING
fra Norges allmennvitenskapelige forskningsråds
Sekretariat for kvinneforskning
Årgang 16, 1992

Redaksjonen:
Sekretariatet for kvinneforskning
Ansvarlig redaktør: Tove Beate Pedersen
Omslag: Harald Gulli
Sats: Jet-Z
Trykk: Lobo Grafisk as
ISSN: 033-0265

Utkommer med 5 nummer pr. år.
Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.
Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner.

Løssalg: kr 40,–
Abonnement: kr 160,–
Postgiro: 0809 5147160

Redaksjonens adresse:
NYTT OM KVINNEFORSKNING
Sandakerveien 99, 0483 Oslo
Tlf. (02) 15 70 12

I SEKRETARIATET:
Daglig leder Tove Beate Pedersen
Forskningsleder Torill Steinfeld
Red.sekr./fagkonsulent Elin Svenneby
Fagkonsulent Bente Lilja Bye
Koordinator Marit Lembach-Beylegaard (NTH)
Konsulent Evy Haneborg
Konsulent Toril Finsen Enger (1/2 stilling)
Sekretær Ann-Cathrin Moss (vikar 1/2 stilling)

SEKRETARIATETS STYRE:
Adm.direktør Liv Hatland, leder
Professor Gerd Bjørhovde, nestleder
(repr. for humaniora)
Professor Hildur Ve
(repr. for samfunnsvitenskap)
Professor Vidar Hansson
(repr. for medisin)
Førsteamanuensis Leif Erik Eriksen
(repr. for naturvitenskap)
Forsker Øystein Gullvåg Holter
(repr. for NORAS)
Likestillingsombud Ingse Stabel

VARAMEDLEMMER:
Programsekretær Astrid Brekken
Førsteamanuensis Tore Pryser

Professor Georges Midre

Førsteamanuensis Kirsti Ytrehus

Førsteamanuensis Finn Ingebretsen

Rådgiver Annemor Kalleberg

Daglig leder Kjellaug Pettersen

Forsideillustrasjon: Utsnitt av Edvard Munchs "Pubertet".
Copyright: Munch Museum, Oslo 1992

Sogn og Fjordane sjukepleiehøgskule
BIBLIOTEKET
6800 FØRDE
- 5 JAN. 1993

Kjære leser!

I 1972, da jeg studerte kriminologi ved Universitetet i Oslo, fantes ikke kvinnemishandling og seksualisert vold. Vi snakket om «husbråk» som bydelspolitiet kunne ta seg av. Og voldtekt var noe kvinner som haiket med fremmede menn eller som gikk hjem alene fra fest om natta, kunne risikere. I dag, tjue år med kvinneforskning senere, ser vi virkeligheten i øynene med nye begreper og en annen forståelse.

Takket være kvinneforskere er vi blitt rystende orientert og opplyst om vold mot kvinner og barn. Incest og seksualisert vold var i min studietid «trygt» plassert blant perversjoner og andre avvik og unntak på universitetenes pensumlister. I dag vet vi at det har proporsjoner som ingen kunne forestille seg, og at det forekommer «i de beste familier». Vi vet også at kvinner som blir værende i forhold der de blir mishandlet, ikke bare er tvunget til det av vanskelige økonomiske forhold. Omfanget av og de mønstre vi ser i kvinnemishandling og seksualisert vold, gjør at disse fenomenene ikke bare kan forklares som individuell patologi. Forskningen vi presenterer her viser at vi må rette søkelyset mot samfunnskulturens kjønnssystem i stort for å kunne forstå og forandre.

Bidragene til dette Nytt om kvinneforskning kommer fra forskere som har hatt midler fra Program for forskning om kvinnemishandling. Dette forskningsprogrammet, som ble avsluttet i -91, var samfinansiert av NORAS, Rådet for samfunnsvitenskapelig forskning i NAVF og tre departementer. Illustrasjonene fortjener en kommentar. Vi har gått til kunsthistorien og valgt ut bilder uten blygsel i forhold til kunstnernes eller forfatternes intensjoner. Vi vet ikke om Picassos «Gråtende kvinne» er seksuelt mishandlet. Meningen med utvalget har vært å få fram alvoret i temaet på en måte som støtter opp om artiklenes innhold.

«Sist, men ikke minst!» – hittil siste bidrag i serien kvinnepolitiske nøkkeltekster står Tordis Borchgrevink for. Hun gir oss et underholdende og personlig gjensyn med Shulamith Firestones engang oppsiktsvekkende «The Dialectics of Sex». I tillegg har vi også denne gangen mange bokmeldinger av nye bøker. Og som om ikke det var nok, så blir to av bøkene anmeldt to ganger! Det kan være interessant å se hvordan samme bok blir opplevd og forstått av personer av forskjellig kjønn, eller fra forskjellige fag, som her: sosiologi og filosofi.

I redaksjonen fortviler vi iblant over at vi får så kort tid på oss for å få ut informasjon om møter, seminarer og konferanser. Vårt beste råd er derfor: Les Nytt om kvinneforskning bakfra!

I august fikk *Nytt om kvinneforskning* redaksjonssekretær. Elin Svenneby heter hun, og har faglig bakgrunn i filosofi.

Hjertelig velkommen til oss, Elin!

Red.

Innhold

Hanne Haavind: Psykoterapi som forskningsmetode . . . . . s. 4

Karin Widerberg: Sexualitet som fenomen – Några kritiska reflexioner utifrån ett projekt om sexuell trakassering . . . . . s. 17

Harriet Holter: Tvang til voksen seksualitet. Om seksuelle overgrep mot barn . s. 24

Berit Schei: Vold i svangerskapet . . . . . s. 35

Eva Axelsen: Erfaringer fra kvinneterapi. Nytt perspektiv på psykiske problemer og behandling . . . . . s. 41

Kirsten Benum: Når kvinner knytter sitt begjær til underkastelse . . . . . s. 52

Halldis Leira: Fra tabuisert traume til anerkjennelse og erkjennelse. Om arbeid med barn som har erfart vold i familien . . . . . s. 59

Kirsten Skjørten: Uklare tall og teoretiske dilemmaer i forskningen om kvinnemishandling . . . . . s. 68

Lisbeth Bang: Forskningsresultater og anvendelse . . . . . s. 77

Tordis Borchgrevink: Kvinnepolitiske nøkkeltekster. Shulamith Firestone: «The Dialectics of Sex. The Case of Feminist Revolution» . . . . . s. 82

BOKOMTALER

Libby Tata Arcel: *Seksuel chikane*
Marianne Brantsæter og Karin Widerberg (red.): *Sex i arbeid(et) i Norge* . . . . . s. 103

Sinnets Helse 1,92. Menn – barn og kroppskontakt . . . . . s. 107

Torunn Hamran: *Pleiekulturen – en utfordring til den teknologiske tenkemåten* (to omtaler) . . . . . s. 109

Søren Frank (red.): *Sider af Mænd – bekendelser fra 90'erne* (to omtaler) . . . . s. 118

Ulrica Hägglund og Elianne Riska (red.): *Kvinnors hälsa och ohälsa. Social kontroll av kvinnor* . . . . . s. 125

Tone S. Borchgrevink og Helen Johnsen Cristie (red.): *Incest. Psykologisk forståelse og behandling* . . . . . s. 129

Margaretha Jarvinen og Pia Rosenqvist: *Køn, rus och disciplin* . . . . . s. 131

Judith Jesch: *Women in the Viking Age* . . . . . s. 134

Kristi Anne Stølen og Mariken Vaa (ed): *Gender and Change in Developing Countries* . . . . . s. 136

Anka Ryall og Jorunn Veiteberg: *En kvinnelig oppdagelsesreisende i det unge Norge. Catharine Hermine Kølle* ..... s. 141

Tytti Soila: *Kvinnors ansikte. Stereotypier och kvinnlig identitet i trettiotalets svenska filmmelodram* ..... s. 144

LITTERATURKOMMENTARER ..... s. 149

MØTER, SEMINARER OG KONFERANSER

Kvinneforskning, kvinnebevegelse, kvinneliv. Rapport fra en konferanse i Lancashire 24.-26. juli ..... s. 153

Alice in Wonderland, Amsterdam 16.-19. juni ..... s. 155

Å være kvinne i verden og bli betraktet av terapeuter. Et kritisk tilbakeblikk på den 10. internasjonale kongress i psykosomatisk obstetrikk og gynekologi .... s. 157

MØTER SOM KOMMER ..... s. 160

LITT AV HVERT ..... s. 162

ÅPEN LINJE ..... s. 164

PUBLIKASJONER ..... s. 165

EGNE PUBLIKASJONER ..... s. 167

Psykoterapi som forskningsmetode

Av Hanne Haavind

Når psykoterapi brukes som forskningsmetode for å utvikle kunnskap om seksualisert vold, så er utgangspunktet en erkjennelse av den feilbehandlingen som personer med slike erfaringer er blitt og fremdeles blir utsatt for. Ved en kritisk gjennomgang av de normer som finnes i behandlingsapparatet om hvordan den som har vært utsatt for overgrep bør endre seg, får forskeren/terapeuten ideer til hvordan alternative forståelser av den utsattes handlemåter kan finnes. Ideene prøves ut i samtaler mellom behandler og klient, samtaler som er innrettet mot at klienten får anledning til å fortelle og gjenfortelle hendelser i sitt liv med vekt på hvordan de ble opplevet og hvordan de tillegges betydning for hvem en selv er og kan være. Klienten søker etter sammenhenger i sitt liv og forskeren søker etter psykologiske forståelsesmåter som vektlegger forutsetninger for og konsekvenser av maktutøvelse i personlige relasjoner.

De nye kunnskapene

Det var kvinnene i den nye kvinnebevegelsen som brakte frem opplysninger om at mange kvinner ble utsatt for overgrep og mishandling i nære personlige forhold i en kultur som verdsatte gjensidighet i forholdet mellom kvinner og menn. Kvinner som brakte sine historier frem i offentligheten, viste også hvordan maktutøvelse kan bli forvansket og bagatellisert fordi dominans knyttes til maskulin utfoldelse og seksualitet, mens underordning oppfattes som så kvinnelig at det er akseptert i kulturen at kvinner kan foretrekke det.

De mange historiene om mishandling og seksualisert vold ble samlet til en sterk kritikk av kulturens blindhet for kvinneundertrykkingens forutsetninger og konsekvenser. Denne kritikken ble også rettet mot behandlingsapparatet (Andenæs 1986; Anstorp & Clasen 1988 ab). Kvinner i nød og fare, kvinner som bar på selvødeleggende hemmeligheter, hadde henvendt seg til medisinske og psykologiske hjelpere uten å få hjelp. I løpet av kort tid ble det utført en rekke registreringer av forekomsten av mishandling og overgrep blant klienter som søkte hjelp for psykiske problemer.

I det øyeblikket fenomenene fikk navn, dukket de opp i en størrelsesorden som ingen før hadde trodd var tilfelle. Typisk er eksemplet med medarbeiderne på den psykiatriske poliklinikken som tidlig på 80-tallet mente at de sjelden eller aldri møtte kvinner som hadde blitt mishandlet av sine partnere. En nitid registrering av en engasjert psykolog som var daglig tilstede i miljøet, viste at nesten hver femte kvinne klinikken kom i kontakt med, hadde hatt slike erfaringer (Araldsen & Clasen 1984; Araldsen 1991). Disse registreringene ble fulgt opp med mer omfattende undersøkelser av hvilke konsekvenser mishandling og seksuelle overgrep har for psykisk fungering. Også disse resultatene er vel kjent. Erfaringene representerer en betydelig belastning, og mangel på anerkjennelse og støtte fra omgivelsene gjør at belastningene blir til psykiske plager som begrenser livsutfoldelse og glede (Dahl 1989; 1992; Schei 1991; Sætre, Holter & Jebsen 1986; Høigård og Finstad 1986).

Hvorfor fant ikke kvinner og barn som hadde behov for det, forståelse og støtte hos behandlerne i det psykiske helsevesen? Dette er et praktisk spørsmål, men det er også et faglig spørsmål. Årsaken er ikke den enkle, at de som lider under følgene av å være utsatt for vold og overgrep, ikke søker hjelp. Det er mer rimelig å tro at de er blitt utsatt for feilbehandling. Skal feilbehandling unngås, er det antakelig ikke nok at problemene har fått navn og tall i offentligheten. Det er nødvendig å se mer systematisk på de forståelsesmåter som fantes i hjelpeapparatet og som gjorde at feilbehandlingen ikke ble korrigert.

Også for dette formålet er det kommet forskning. I noen utstrekning har klienter kommet med kritiske fremstillinger av hvordan de er blitt tatt imot og «hjulpet». Deres misnøye får et uttrykk fordi det er noen som er villige til å høre på dem. Men først og fremst er denne forskningen basert på innholdsanalyser av terapeutiske modeller og teorier. Forskerne har gjennomgått klinisk psykologisk litteratur der psykoterapeutiske prinsipper blir beskrevet og illustrert med kasuseksempler. Når slike teorier benekter at overgrep forekommer, eller forutsetter at de som blir utsatt for mishandling har egenskaper som gjør at de selv bidrar til det, gir det støtte til en oppfatning om at psykologisk behandling ikke bare er utilstrekkelig, men faktisk representerer en tilleggsbelastning (Anstorp & Clasen 1988 ab).

Feilbehandlingens kjennetegn

Feilbehandling kan skje på forskjellig vis, men i beskrivelsene av hva som går galt med det etablerte hjelpeapparatets forhold til personer som har vært utsatt for seksualisert vold eller mishandling i kjærlighetsforhold, er det særlig fire kjennetegn som går igjen.

Det første kjennetegnet er rett og slett at ofrene *ikke ble sett*. Det er allerede nevnt at når en kvinne fortalte om mishandling i parforhold, så ble det vanligvis ikke tillagt noen betydning for forståelsen av hvem hun var og hvordan hun handlet. Beretninger om den vold kvinner ble utsatt for og den angst de følte, påkalte ikke hjelpernes interesse. De søkte i stedet etter andre forklaringer på kvinnenes psykiske vansker. Inntil nylig ble heller ikke de relativt mange barn som var ofre for seksuelle overgrep i sin familie, sett av hjelperne ved de barnepsykiatriske poliklinikker. I årsmeldinger ble det svært sjelden registrert at barnas problemer var følger av andres seksuelle misbruk av dem. Først da den offentlige oppmerksomheten rundt seksuelle overgrep mot barn ble vekket, ble også barna synlige blant klientene. Men vi må anta at de har vært der hele tiden, uten at hjelperne har forstått hva som plaget dem.

At et overgrep ikke blir sett fordi den som

skal se ikke kan tro at det er mulig, det er bare en av mange former for inadekvat forståelse som igjen fører til feilbehandling. Ikke alle ofre var like usynlige. Noen kvinner snakket ikke om annet enn de vansker de var blitt påført av andre, mens andre kvinner ba hjelperne om å finne en vei for dem ut av mishandling og fornedrelse. Da kunne de møtes med at de *ikke passet inn* som klienter. Behandlerne syntes at det var så lite de kunne gjøre for en kvinne som ble mishandlet. Hun måtte jo selv velge om hun ville gå fra mannen, og mannen måtte velge å komme i terapi. Kvinner som viste mye fortvilelse og som trakk frem andre som forklaring på sine vansker, ble lett oppfattet som tunge klienter med liten kapasitet til innsikt i egne svakheter som de selv kunne rette på. Også familiekontorene så det slik. Det kunne ikke nytte å drive familieterapi med par som ikke kunne samarbeide. I alle fall ble behandlingen begrenset til det de kunne samarbeide om. Og var en kvinne i fare, måtte hun heller gå til politiet. Dette ble foreslått til tross for at politiet ikke hadde noen hjelp å tilby. Paradoksalt nok kom behandlerne på denne måten til å kreve at klienten selv løste sine problemer og kom seg ut av sin vanskelige situasjon før hun kunne ha noen nytte av behandling.

Når en person kom for å få hjelp etter et overgrep, kunne hun risikere å bli sett som et offer. Dette skygget for å se henne som en person. Feilbehandlingen fulgte da av at hun passet altfor godt inn psykologiske skjemaer for hvordan en kvinne som ble utsatt for mishandling måtte være. Det var ikke nok å kjenne seg misbrukt; terapeuten måtte vurdere om hun var et verdig offer. Skulle en først få hjelp for følgevirkninger av mishandling eller voldtekt, så måtte selve fenomenet defineres på en måte som tilfredsstilte behandleren. Fagfolkene laget sine kriterier for om den hjelpsøkende virkelig hørte til den kategorien som fortjente hjelpen. Dette er en *objektivering* av fenomenet. Det som ligger under, er den profesjonelle streben etter objektivitet. En person som bare mener seg voldtatt, eller som på et eller annet vis har handlet slik at noen kunne komme til å bruke vold mot henne, hun vil ikke ha godt av en behandling som er beregnet på de som virkelig er blitt utsatt. Her er det altså behandleren som hadde et behov for å ha en egen inngang til og vurdering av hva som «virkelig» har skjedd. Det er lett å tenke seg at mange klienter kunne bli avvist eller møtt med avmålt skepsis.

Endelig kunne problemet bli *patologisert*. Behandlerne festet seg ved reaksjonsmåtene til kvinner som hadde vært utsatt for seksuelle overgrep og mishandling, men gjorde reaksjonene til deres symptomer. I en patologiserende forståelse kommer overgrepet i bakgrunnen, og når kvinnenes reaksjonsmåter i nye situasjoner likner på de reaksjonene de hadde da de ble utsatt for overgrep, blir dette klassifisert som tegn på psykisk sykdom. Kvinnenes handlinger blir oppfattet som irrasjonelle, og for hver enkelt taes de til inntekt for at kvinnen er uutviklet eller alvorlig skadet i sin personlighet. Bedringen blir derfor staket opp som en vei som innebærer at hun erkjenner hvor uhensiktsmessig hun reagerer, slik at hun kan lære hvordan hun kan slutte å reagere slik. I verste fall blir en slik behandling en parallell til den dominans kvinnen allerede er blitt utsatt for, og den bidrar ytterligere til at hennes egne opplevelser blir underkjent og gjort ugyldige.

Ser en disse typiske former for feilbehandling i sammenheng, så er de alle preget av distanse til den lidende. Det er som om alle de fire kjennetegnene springer ut av en felles grunnholdning som tilsier at det er risikabelt for behandlere å tro på klienter som forteller om overgrep, og at behandlingen blir ineffektiv dersom de deler kvinnenes opplevelser av smerte og angst. Det kan også virke som om feilbehandlingen følger

Käthe Kollwitz: «Arbeiderkvinne som støtter hodet i hendene», 1904. (Kilde: Käthe Kollwitz' samtliga verk i färg. Alfabeta Bokförlag.)

av en ureflektert oppfatning om at det er nytteløst for behandlere å utfordre den makt som kontrollerer kvinner og holder dem nede.

Et springbrett for forskere

Når kvinner som søkte behandlingshjelp løp den risiko å bli neglisjert, avvist, objektivert og patologisert, så vil noen dra den konklusjon at psykoterapi for slike vansker er en selvmotsigelse og en umulighet (Masson 1988). Men blant feministiske terapeuter har hjelpeapparatetets utilstrekkelighet også blitt en spore til å utvikle alternative behandlingsformer. Feilbehandlingen i det som kan kalles det etablerte hjelpeapparat, blir et springbrett inn i forskningsvirksomhet for noen misfornøyde terapeuter. (Se Axelsen & Bakke 1991; Benum 1992; Leira 1990ab; Sundfør 1988; 1990.)

Misnøye blir vel oftest betraktet som en personlig motivasjon for å drive forskning, og ikke som et ledd i den vitenskapelige fremgangsmåte. Men når forsøkene på å finne frem til alternative behandlingsmåter blir begrunnet med henvisning til hvordan de eksisterende behandlingsformer er utilstrekkelige eller uegnet, så kan en nærmere spesifisering av hvorfor det som er uegnet for kvinner likevel er blitt etablert som kunnskap om kvinner, være et nødvendig skritt for at de alternative behandlingsmåtene kan gi mer systematisk og bedre dokumentert kunnskap.

Det er den nærmere spesifisering av feil

behandlingen som kan lede til avdekking av de forståelsesmåter som begrunnet denne. Og en reflektert avstandstaken til disse forståelsesformene gir retning til arbeidet med å prøve ut alternativer, og til å finne egnede mål for om resultatene av behandlingen kan bli bedre. Skal noe vurderes som forskning mens det pågår, så er det nødvendig at fremgangsmåtene er systematiske og at resultatene kan dokumenteres gjennom beskrivelser. Men når resultatene først er frembrakt og fremstilt, så kan de vurderes uavhengig av sin tilblivelseshistorie. Det avgjørende er da om kvinnene som søker hjelp og behandlingsprosessen de går gjennom sammen med terapeuten er beskrevet på en måte som er egnet til å endre andres forståelse. Når feilbehandlingen er et utgangspunkt for forskningen, så må også forskningens resultater vurderes etter disse resultatenes kapasitet til å virke tilbake på utgangspunktet. Det finnes en rekke alternative behandlingsformer som er bare det, alternative, og ikke systematisk relatert til hverandre. Den vitenskapelige ambisjon ligger i å påta seg et ansvar for å frembringe kunnskaper som er egnet til å endre og utvide de gjengse og fastlåste oppfatninger om personer som har vært utsatt for seksualisert vold eller mishandling i kjærlighetsforhold.

Det er altså ikke noen tilfeldighet, men en nødvendig del av forskningsstrategien, at den alternative forståelsen blir utviklet i vekselvirkning mellom dokumentert kritikk på den ene siden, og praktiske forsøk på å organisere, tilby og gjennomføre alternativ behandling på den andre siden. Slike alternative behandlingstilbud måtte bygges som ledd i en søken etter hvem de utsatte var og hva de ønsket. En behandling som ga de berørte en bedre mottakelse og mer adekvate tilbud, samt bedre tilgang til de relevante tilbudene, det var samtidig en behandling som ga god tilgang til informasjon om hvem klientene var og hvilke problemer de hadde. Samlet ville erfaringer fra alternative behandlingsopplegg gi økt oppmerksomhet om denne gruppen av klienter, og etterhvert bidra til å bedre det etablerte hjelpeapparatets tilbud og fremgangsmåter. Derfor er forskning blitt utført i tilknytning til krisesentre og støttesentre, og derfor er forskerne med i opprettelsen av egne mottak for klienter, innenfor eller på siden av det etablerte hjelpeapparat. Voldtektsmottaket ved Oslo legevakt, Alternativ til vold og Forum for kvinneterapi er noen eksempler på hvordan søkingen etter ny kunnskap går sammen med organiseringen av spesielle behandlingstilbud (Anstorp & Clasen 1988; Bang 1988; Isdahl 1990).

Normerte veier til forandring

Det er viktig for personer som søker hjelp at de blir tatt imot og hørt. Men spørsmål om hva som er riktig forståelse og hensiktsmessig behandling, slutter ikke der. Forestillinger om hvordan klientene bør forandre seg og hva de skal frem til, kan skape problemer både for klient og for behandler.

Også her har det etablerte hjelpeapparatet forsynt de som vil lage alternativer med eksempler på feilbehandling. Forestillinger om hvilken vei klienten bør gå er ofte så selvfølgelige i behandlingsmiljøene, at når noen klienter viser vansker med å følge dem, så blir dette forstått som en del av deres problem. Terapeutenes ideer om at det finnes bare én vei til endring, beskytter dem mot å oppleve behandlingen som feilslått, og fører i stedet til at de utvikler sine forestillinger om hvor vanskelige og hjelpeløse klientene kan være. Forskningen er i gang når en åpner opp for at det er terapeutenes enighet snarere enn klientenes uegnethet som har bidratt til fastlåsing.

En nærmere granskning av hva slags

teorier og begreper som begrunner den behandling som virker lite vellykket blir samtidig et redskap for å finne frem til prinsipper for en forståelse som er annerledes og hensiktsmessig. I det etablerte behandlingsapparatet er det særlig to slike normerte veier til bedring som lever side om side. De er begge blitt brukt som springbrett i søkingen etter alternative bevegelser for de som har vært utsatt for mishandling og seksuelle overgrep.

Den første normerte veien går gjennom erkjennelsen av sin *egenandel*. Behandlingen er lagt opp og styres etter det prinsipp at klienten har en andel i at hun ble behandlet som hun ble, fordi hun uten å være klar over det, har tilskyndet til denne behandling av seg selv. Og dette som hun avviser ved seg selv, er de dype og egentlige sider ved hennes personlighet. Derfor er innsikt i eget sinn på dette område en nødvendighet for å bli hel og konsistent. Innsikten er i og for seg ikke ment å føre til selvbebreidelser, men til en nødvendig aksept av egne impulser og behov. Når dette blir feilbehandling, så er det fordi disse impulser og behov er postulert i teorien, slik at personens oppgave blir å lykkes eller feile overfor de krav terapien stiller.

Den neste normerte veien kan kalles *bagatelliseringens utvei*. Behandlingen er lagt opp ut fra den forestilling at klienten sitter fast i ubehagelige opplevelser som hun fortest mulig må bevege seg bort fra, ved å bli opptatt av andre og finne frem til de positive muligheter i livet. Den som dveler ved det vonde, legger bare sten til egen byrde. Prinsippet er at det er nødvendig å snakke ut, men for å bli ferdig med det. Hvis en ikke blir ferdig med det, tyder det på at en feiler noe mer og alvorligere. Denne normerte veien har ikke noe utarbeidet teoretisk rasjonale, slik veien om egenandelen har. Dette er snarere en vei som dukker frem når terapeuten prøver å beskytte seg mot følelsen av nederlag.

Terapeutens makt kan begrenses

I reflektert kontrast til disse to sett av normer for hvor veien til endring må gå, har altså forskere blitt opptatt av å finne veier til det klientene selv opplever som personlig forandring. For at terapeuten skal unngå å søke etter klientens «egenandel» og unngå å bagatellisere klientens følelser, så er det et hjelpemiddel å prøve å forstå den form for kontroll og dominans som ligger innbakt i de seksuelle erfaringene som finnes i intime forhold i klientens liv. Behandlingsapparatets tendens til å gi offeret ansvaret og bagatellisere hennes smerte er parallell til den uvilje som finnes i kulturen generelt mot å avdekke og motarbeide makt i personlige forhold. Men denne forståelsen kan forsterkes i forholdet mellom klient og terapeut, fordi klienten er avhengig av terapeuten i sine anstrengelser for å oppnå større uavhengighet.

Terapeuten kan redusere sin makt på flere forskjellige måter. Underveis er det nødvendig å betrakte klientens motvilje mot å bevege seg slik terapeuten tror er best, ikke som et hinder, men som en kilde til kunnskap. Når klient og terapeut sammen finner forbindelseslinjene mellom de erfaringer som klienten har hatt og reaksjonsmåtene som er utviklet på dem, så fremstår ikke irrasjonelle handlemåter, men en person som stadig anstrenger seg for å møte, unngå eller redusere ekstreme påkjenninger. Det er de samme handlemåter som er utviklet både som reaksjoner på påkjenninger og som aktive forsøk på å beskytte seg.

Inviteres klienten med på og får rom for å utforske egne reaksjonsmåter som meningsfulle på denne måten, oppdages kanskje nye og viktige sammenhenger mellom isolerte og plagsomme erfaringer. Ved at klienten registrerer og blir anerkjent for sin refleksjon og handlekraft, vil

virkeområdet i klientens liv bli utvidet.

Søkingen etter alternative behandlingsformer har fokusert på hvordan klienter kan nærme seg det ubehagelige og smertefulle på måter som ikke gir en gjentakelse av overgrepet. Hvordan kan terapeuten gå frem for å tilby hjelp slik at klienten kan styre gjenkallingen? Hva er holdepunktene for at klienten kan bevege seg i sitt tempo og oppleve terapeuten som en følgesvenn som er villig til å se hendelsene sammen med og ut fra klientens forutsetninger, den gang og nå? Når opplever klienten at hun er sin egen sympatisør og beskytter? Kan klienter få anledning til å oppleve at egne erfaringer gjenerobres, i kontrast til at noe er blitt frarøvet dem? Hvordan blir de smertefulle og nedverdigende opplevelsene fratatt sin kraft til å bestemme personen som hjelpeløs, skyldig eller skammelig? (Ødegård 1991.) Det er en slik rekke av spørsmål som forskere har forsøkt å finne svar på ved å bruke psykoterapi som forskningsmetode.

Hver gang det oppstår bare én norm for hvordan endringen for den enkelte person skal finne sted gjennom behandlingen, så bidrar det til å styrke terapeutens relative makt i forhold til klienten. Terapeuten får makt til å bestemme om klienten klarer de terapeutiske utfordringene på riktig måte, og klienten underordner seg ved å strekke seg etter det som terapeuten tilbyr.

Denne maktulikheten kan ikke avtales bort ved at man sier at klienten kommer frivillig til behandlingen. Den er tilstede selv om klienten har tillit til terapeuten. Tillit kan misbrukes. F.eks. er det slik at de som nyter andres tillit, også kan unndra seg kritikk. Det har ofte personer som har vært utsatt for mishandling og overgrep erfart før. Det terapeutiske forholdet er en risikosone for opplevelser av gjentakelse, men samtidig et sted for å utforske andre muligheter i posisjonen som avhengig. Det er derfor ikke merkelig at alternative behandlingsformer har søkt etter hvordan makt hos terapeuten kan begrenses og brukes med og ikke mot klienten.

Hva slags vitenskap? Hva slags resultater?

Når psykoterapi brukes som forskningsmetode, følger det med at forskningen blir karakterisert som søkende. Når det til og med fremheves at denne søkingen skal skje sammen med klientene, avviker virksomheten fra de konvensjonelle forestillinger om hvordan forskning skal foregå. Flere av de prosjektene som inngår i det norske forskningsprogrammet om kvinnemishandling som NAVF har organisert, og som nå drives videre under tittelen seksualisert vold, er basert på søking etter alternative forståelsesformer gjennom terapeutisk virksomhet (Forskningsprogram om kvinnemishandling 1992). De har en rekke kjennetegn som vanligvis ikke forbindes med forskning. Hva slags vitenskap blir dette, og hvordan kan resultatene vurderes?

Prosjektene er stort sett satt i gang av personer med en betydelig klinisk erfaring fra det etablerte hjelpeapparatet. De har følt ubehaget og strevet med en fornemmelse av at det er noe som ikke stemmer. De har et sterkt personlig engasjement i å kunne tilby sine klienter noe bedre. Og de ønsker å gi dette tilbudet en faglig form som bidrar til at det blir oppfattet og akseptert av kolleger innenfor det eksisterende hjelpeapparatet. Engasjerte forskere, endog forskere som selv har den type erfaring de utforsker, det pleier det å advares mot i vitenskapelige kretser.

Prosjektene er basert på at noen forteller sine historier. Historier som blir fortalt på ulike måter av ulike personer gir et materiale som verken er standardisert eller oversiktlig. Det empiriske materialet har ikke noen fast form. I flere av prosjektene blir det ikke en gang nedtegnet på papir hva

klientene forteller. Det er forskeren/terapeuten som henviser til sine erfaringer med et litt ubestemt antall klienter. Den systematikk som vanligvis brukes for å finne sammenhengene mellom variabler som er bestemt på forhånd, mangler fullstendig. Undersøkelsene er alle basert på et lite antall personer, og utvalgene er skjeve og langt fra representative. De tilfredsstiller ikke de krav som vanligvis stilles når en skal generalisere til alle som kan ha hatt samme type erfaringer.

De gjengse konvensjonene for vitenskapelig arbeide forutsetter at det forskeren søker etter, er generelle lover for hvordan de som utsettes for overgrep og seksualisert vold «er». Videre forutsetter de at slik kunnskap skal brukes for å sette opp faste oppskrifter eller normer for hvordan de kan behandles og hjelpes. Når psykoterapi brukes som forskningsmetode, så er formålet et annet.

Valget av metode er her nettopp begrunnet med behovet for å få et mer subjektivt materiale. Prosjektene er innrettet mot å få bedre forståelse for hva slags erfaringer og opplevelser det dreier seg om. Da er mangfoldet i historiene og mottakerens interesse for å høre dem, en fordel, og ikke en ulempe.

Videre er prosjektene innrettet mot å se hvordan forståelsesmåter og personlig endring kan utvikles i vekselspill. Og derfor er den behandlingsform som prøves ut, ikke fullt ut spesifisert på forhånd, men blir til underveis. Resultatene fremkommer ikke som registrerte behandlingseffekter, men som markeringer av når terapeuten merker at hennes forståelse har endret seg i forhold til utgangspunktet. Terapeuten/forskeren studerer altså ikke bare de implisitte forutsetningene i den feilbehandling som er kritisert, men også de implisitte forutsetningene som begrenser egen forståelse. Disse vil bli reflektert ut og formulert etter hvert, gjennom stadige møter med nye klienter.

Resultatene fra prosjekter der psykoterapi er forskningen, må derfor vurderes som utsagn, relativt til de utsagn som allerede foreligger. Det er deres evne til å åpne opp og forandre rådende fremstillinger som er avgjørende. Parallelt til samtalene mellom klient og terapeut foregår det samtaler om behandlingsvirksomheten mellom fagfolkene. Resultatenes vitenskapelige betydning er den betydning de får i disse fremstillingene.

Fortellingenes fortrinn som forskningsmateriale

Når en skal frembringe bedre forståelse for hva slags subjektive erfaringer det dreier seg om, så er det like viktig å få tak i variasjoner som i fellestrekk ved det som blir fortalt. Erfaringene må beskrives på måter som avspeiler posisjonen til den som forteller og hvilken betydning disse erfaringene får for vedkommendes liv. Her er situasjonen med en hjelpsøkende klient og en terapeut som tilbyr sin oppmerksomhet og forståelse, velegnet, og det er fordi informasjonen har gode muligheter for å bli pålitelig og relevant. I hver psykoterapi forteller en person sin egen historie. Beretningen er fokusert på hendelser i personens liv, slik de fremstår for en selv og slik en tillegger dem betydning for seg. Beretningene kommer igjen og igjen, og kan formuleres på stadig nye måter, organiseres etter kronologi, i typer av erfaringer, eller styres av opplevde sammenhenger som ikke blir reflektert før fortellingen om erfaringene viser til dem. Historiens mening når den blir fortalt er at terapeuten som mottaker skal forstå hva klienten gjør og hvem klienten er.

Når psykologisk behandling betraktes som en situasjon hvor det samles informasjon av allmenn interesse, så er det ytterligere en fordel at samme hendelse kan

beskrives igjen og igjen. De første gangene vil elementer ofte være utelatt, og handlinger og reaksjoner vil være forbundet på måter som fortelleren ikke forstår eller har vansker med å akseptere. Terapeuten kan appellere til fortelleren som historiens stemme, og etterlyse manglende elementer som kunne binde historien sammen. Slik tilbakevending til samme tema gjør fremstillingen mer pålitelig og mer nyansert. Det blir ikke lenger en objektiv sannhet som er forskningens resultat, men bedre forståelse for de innebyggede sammenhengene mellom posisjon og erfaring. I den forståelsen som utvikles er det ikke noe mål å finne frem til en erfaring som er lik for den som begår og den som blir utsatt for seksualisert vold. Og det blir nettopp rom for at erfaringene som følger disse posisjoner, heller ikke er lik erfaringene til de som er observatører eller blir involvert på annen måte. I første omgang og i de fleste av prosjektene har det vært et uttalt poeng å la erfaringene til de som har vært utsatt, løftes frem. Det viser seg at dette blir viktige bidrag til å endre forståelsen hos de som er observatører, og de blir effektive til å utfordre de kulturelle oppfatningene om hva personer som har vært utsatt for mishandling og seksuelle overgrep, burde erfare.

Det neste formålet med denne forskningen som det er grunn til å fremheve, det er altså spesifikasjonene av alle mulige forbindelser mellom forståelsesmåter og personlig endring. Her er det en fordel at det ikke er valgt ut noe som er spesifisert som variabler på forhånd. For historiene til de som er involvert er et hjelpemiddel til å avdekke de selvfølgelige forutsetningene som er innebygget i de forståelsesformer terapeuten og forskeren bærer med seg til møte med klienten. Det er terapeutens og forskerens forståelse som blir rekonstruert ved at den stadig blir konfrontert med tallrike og forskjellige beskrivelser som kommer fra involverte personer. Det er fordi disse beskrivelsene er preget av klientenes forutsetninger at den som lytter og lytter, og som spør for å forstå, kan bli klar over sine.

Terapeutens erfaringer under behandlingen og senere ved å lytte til opptak eller lese referater, er altså en vel så egnet utforskning av den kliniske forståelse som lesning av klinisk teori. Men her dreier det seg om et vekselspill. Klientenes spesifikke beretninger kan sammenholdes med de generaliserte beretninger som kan gjenkjennes i behandlingsteoriene. For at denne sammenholdingen skal bli systematisk, vil forskeren fokusere på både hva den generaliserte og hva alle de spesifikke historiene utsier om den samfunnsmessige kontekst som de kritiske hendelser forekommer innenfor. Personlig endring finner sted når det skapes bedre forbindelse mellom den handlendes intensjoner og ambisjoner og de muligheter denne personen har til å bli bekreftet i sine omgivelser som handlende på egne vegne.

Et metodisk grep

Det er et metodisk grep, og ikke noen svakhet, at forskeren lar seg bevege. I ettertanken beveger forskeren seg frem og tilbake mellom på den ene side en løpende serie av beretninger fra personer som har erfaringer fra mishandling og seksuelle overgrep, og på den andre side fremstillinger av klinisk psykologisk teori og begrunnelser for psykologisk behandling som er laget spesielt for denne klientgruppen. Det er endring av teori og av begrunnelser som er forskningens mål.

I denne sammenheng får det stå som en påstand at terapeuter/forskere som har brukt sin misnøye med feilbehandlingen, har funnet frem til alternative forståelsesmåter. Det er forståelser som er basert på anerkjennelse, som sporer opp og viser til den spesifikke beskyttelse som den enkelte har funnet og løfter frem alle ansatser til

handlekraft. Artiklene til Eva Axelsen, Kirsten Benum og Halldis Leira i dette nummer av *Nytt om kvinneforskning* får her være de nærmeste eksempler. De forteller om hvordan denne holdningen åpner opp samtalemulighetene. Under slike forhold får den det gjelder styrke til å utholde ubehaget ved å gjenkjenne og å huske. Smerten representerer en mulighet til å finne viktige sammenhenger i eget liv. De alternative behandlingsrasjonalene som er utviklet gjennom forskning, ser ut til å ha det til felles at de i større grad enn vanlig fokuserer på makt i mellommenneskelige forhold, og at de involvertes forestillinger om hva som er mannlig og hva som er kvinnelig kommer frem og blir utfordret som ramme for anerkjennelse mellom mennesker. For kvinner kan det å bli utsatt for overgrep og mishandling lett bli opplevet som skjebne, en følge av å være kvinne. Når ens forestillinger om hvordan kvinner og menn er og skal være, blir trukket frem, ser en lettere begrensningene som har vært, men også mulighetene som finnes. Blir betydningen av at en er kvinner i forhold til menn forstått som andres og eget skaperverk gjennom en spesifikk historie, så er det lettere å gå videre dersom en søker etter meningen med denne historien, hva en har lært av den og hvordan en har vokst på den (Araldsen 1991).

Kriteriet for om dette blir god terapi, det får klienten levere. Det er vel så enkelt som at god terapi skaper fornøyde klienter. Men kriteriet for om dette er god forskning, det må leveres på annet vis. De metodiske grepene er de som erfaringsmessig bringer forskeren til å la seg påvirke av sine erfaringer i møtet med andres historier. Men systematikken alene kan ikke gi noe gyldighetsstempel til resultatene. Under arbeidet med klientene og under den senere lesning av personlige beretninger, skal forskerens egne tanker flytte på seg, og det på måter som ikke så lett lar seg styre. Forandringen registrerer forskeren i seg selv først i ettertid, og det oppleves som en egen utvikling. Problemet oppfattes annerledes på en måte som gjør at den nye forståelsen virker opplagt, og en forstår samtidig hvordan den tidligere forståelsen var fastlåst og mer begrenset. Selvfølgelig skal en avkreves en forklaring på en slik endring, og forklaringen kommer som henvisninger til hva den tidligere forståelsen baserte seg på og ikke tok i betraktning, og som den alternative forståelsen rommer. Også for andre går det an å vurdere om den nye modellen for forståelse er bedre forankret i mer omfattende teoretiske resonnementer. Testen er om de nye begrepene og modellene er bedre egnet til å fange opp og subsummere nye tilfeller og et bredere spekter av variasjon mellom dem. Målet er ikke at resultatene skal presenteres gjennom en nøyaktig kopi av hvordan forskeren gikk frem for å finne dem, men på en måte som gjør at tankene flytter seg hos mottakeren.

Det finnes intet helt trygt sted

De norske prosjektene som inngår i NAVFs forskningsprogram har sine paralleller til prosjekter i andre land. Det foreligger derfor fremstillinger av resultater som er slik at det er mulig å lære noe av dem for andre som ikke selv har gjennomført de systematiske analysene. Samlet representerer denne forskningen en betydelig bedring av kunnskapssituasjonen på feltet. Det er en kunnskap som skaper tillit mellom klient og terapeut. Men midt i den gleden vi som forskere og terapeuter føler over denne fremgangen, kan det være viktig å minne om de problemer og farer som også følger med i denne type forskning. Det er de engasjertes selvforherligelse.

Selvforherligelsen kan føre til at det som var det kritiske utgangspunktet for forskningen og som satte i gang en bevegelse i

Pablo Picasso: «Løpet», 1922. (Kilde: John Berger: Success and failure of Picasso. Granta Books. London 1992.)

forståelsen, i neste omgang stivner til et sett av legitimerende fraser. Dette kan skje på forskjellige måter, og det er grunn til å nevne et par som jeg mener å ha registrert.

Det ligger en fare i at påpekninger av andres mangelfulle forståelse blir en lettvint erstatning for arbeidet med å utvikle og spesifisere sin egen. Det blir som om andres feil legitimerer ethvert forsøk på å si eller gjøre noe annet. De man angriper blir opphøyet til «gode fiender», som nettopp ikke skaper bevegelse i egen forståelse, men som holder den fast som *uforpliktende angrep.*

Den forståelse som utvikles gjennom psykoterapi skal først og fremst vurderes etter sin kapasitet til å bidra til at klienten forstår sammenhengene i sitt liv. Men terapeuten vil alltid i noen grad bli påvirket av forventningene om å skulle være ekspert, i form av spørsmål om hva som egentlig er skjedd. Kan eksperten forvalte en fremgangsmåte som forteller det? Kunnskapens mål dreies fra å være et hjelpemiddel til å forstå andre til å bli et hjelpemiddel til å vite bedre enn andre. Med denne form for selvforherligelse følger risikoen for at de alternative behandlingsforståelsene etter hvert i sin tur blir *normerte og dogmatiske.*

Når kunnskapen om hvem de utsatte er og hva som er deres situasjon er innrettet mot å fjerne nedvurdering og øke sympatien for dem, så kan det umerkelig vokse frem nye forestillinger om hvem som utgjør *det gode offer.* Slike forestillinger kan stenge andre ute fra «frelsen». Hvis det gode offer blir den som utvetydig påkaller seg alles medynk, så blir dette også en form for selvforherligelse som holder hjelperens forståelse fastlåst.

Beretninger fra vellykkete terapier kan gi opphav til forenklede og stereotype forestillinger om hvordan det skal gjøres. Slike hindrer fortsatt utforskning og læring, og kan føre til at terapeuter blir mere opptatt av å følge en faglig norm enn å følge klienten. Jeg har inntrykk av at det er i ferd med å vokse frem et krav om at klienter som har vært utsatt for overgrep og mishandling må *bearbeide alle detaljer* i sine smertefulle opplevelser for å «komme videre». Det kan tenkes at dette er i ferd med å bli en ny

norm for hvordan riktig endring skal skje.

Det er allerede sagt flere ganger her at kunnskapen som bringes frem, må vurderes etter sin evne til å påvirke andres forståelse. Og det er videre min påstand at slik kunnskap er kommet, og at den er i ferd med å få betydning. Den vekker interesse, den anvendes. Likevel er det ikke grunn til å tro at resultatene har reformert det etablerte hjelpeapparatet slik at feilbehandlingen raskt kommer til å *gå over av seg selv.* Motstanden er der, og alternativ kunnskap vil stadig bli testet mot den. Skulle jeg prøve meg med en situasjonsbeskrivelse, så må det være at mishandling og overgrep på kort tid er blitt et fenomen som behandlere er opptatt av og gjerne vil bøte på. Men de samme behandleres evne og kapasitet til å tilby behandlingsformer som følger av den forskningen som tok sats ved feilbehandlingen – den er ikke tilsvarende utviklet. Den alternative kunnskapen utfordrer behandlerens trygge maktposisjon. Det er lettere å øke sin ekspertise enn å gi den opp.

Selv ikke den erklærte vilje til å gjøre det beste er noen garanti for hva slags forståelse og behandling de klientene møter som er levende påminnelser om det som vi alle synes er smertefullt og plagsomt. Den *erklærte gode vilje* er derfor heller ikke noen garanti for at de som søker alternative forståelser og tilnærminger, virkelig gjør godt. Den vennlige teori er i sine programmatiske formuleringer ikke uten videre noen garanti mot paternalisme eller mot at behandleren blitt opptatt av å tilfredsstille egne ønsker og behov på klientens bekostning. I forhold til erfaringer som har med seksualisert vold å gjøre, så er gjentakelsesfaren hele tiden til stede. Også behandling handler om makt som må tøyles og styres. Den terapeutiske illusjon forteller at terapien foregår utenfor eller bortenfor det virkelige livet. Denne illusjonen er et viktig redskap som brukes til å begrense terapeutens makt og gi mer styring til klienten. Men det finnes ikke noe sted utenfor makten, ikke noe helt trygt sted. Også forskning som søker alternative behandlingsformer må utsettes for inspeksjon og eventuelt kritikk.

Hanne Haavind
professor
Psykologisk institutt
Universitetet i Oslo

Artikkelen er basert på et foredrag som ble holdt ved en konferanse som Rådet for samfunnsvitenskapelig forskning i NAVF arrangerte i januar 1992 for å presentere resultater fra et forskningsprogram om kvinnemishandling. Foredraget innledet der en serie presentasjoner fra forskjellige forskere som hadde brukt psykoterapi som metode for å utvikle kunnskap om seksualisert vold.

Litteratur

Andenæs, Agnes. Ser dere ingen ting? Kvinneperspektiv på systemorientert familieterapi. *Fokus på familien*, 1986, 14, 171-177.

Anstorp, Trine & Anne-Kari Clasen. Når terapi gjør livet enda vanskeligere. *Materialisten*, 1988, 16 nr. 3, 31-45.

Anstorp, Trine & Anne-Kari Clasen. Kvinneterapi. *Materialisten*, 1988, 16 nr. 3, 46-55.

Araldsen, Toril. Overgrep mot kvinner. Om vold og motstand mot erkjennelse. *Tidsskrift for sjelesorg*, 1991, nr. 3.

Araldsen, Toril & Anne-Kari Clasen. Rapport fra samtalegruppe for mishandlede kvinner. Sosialdepartementets forsøksserie. Oslo 1984.

Axelsen, Eva & Sissel Bakke. *Tilbakereisen*. Oslo: Pax 1991.

Bang, Lisbeth. Voldtektsmottaket 1987. Organisasjonsmodell, pasienter, personale, involverte instanser, samarbeide, ringvirkninger. Oslo legevakt, 1988.

Benum, Kirsten. Når kvinner knytter sitt begjær til underkastelse. *Nytt om kvinneforskning*, dette nr.

Dahl, Solveig. Acute response to rape. A PTSD-variant. I *Traumatic stress. Empirical studies from Norway. Acta Psychiatrica Scandinavica*, 1989.

Dahl, Solveig. Rape – a hazard to health. Dr.med. avhandling, Universitetet i Oslo, 1992.

Forskningsprogram om kvinnemishandling. Prosjektkatalog 1986-1991. Rapport nr. 5, Rådet for

samfunnsvitenskapelig forskning, NAVF, Oslo 1991.

Høigård, Cecilie & Liv Finstad. *Bakgater*. Oslo: Pax 1986.

Isdahl, Per. Vold og kjærlighet – menn som mishandler kvinner. I Eva Axelsen og Trine Anstorp (red.). *Menn i forandring*. Oslo: Tano 1990.

Leira, Halldis. Fra tabuisert traume til anerkjennelse og erkjennelse. Del I: Om arbeid med barn som har erfart vold i familien. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 1990, 27, 16-22.

Leira, Halldis. Fra tabuisert traume til anerkjennelse og erkjennelse. Del II: En modell for intervensjon med barn som har erfart vold i familien. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 1990. 27, 99-105.

Masson, Jeffrey M. *Against therapy: Emotional tyranny and the myth of psychological healing*. New York: Atheneum 1988.

Schei, Berit. Trapped in painful love. Dr.med.-avhandling ved Universitetet i Trondheim 1991.

Sundfør, Marie Louise. Terapi for kvinner som har vært utsatt for seksuelle overgrep. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 1988, 25, 505-517.

Sundfør, Marie Louise. Bevegelse i terapiforløp hos kvinner utsatt for seksuelle overgrep. *Tidsskrift for Norsk psykologforening*, 1990. 27, 335-349.

Sætre, Marianne, Harriet Holter & Ellen Jebsen. *Tvang til seksualitet*. Oslo: Cappelen 1986.

Ødegård, Tone. Den elsk-verdige kvinnen. Mønstre og mangfold. I Runa Haukaa (red.). *Nye kvinner – nye menn*. Oslo: Ad Notam 1991.

Sexualitet som fenomen

Några kritiska reflexioner utifrån ett projekt om sexuell trakassering

Av Karin Widerberg

Vi har just avslutat ett projekt om sexuell trakassering i arbetslivet. Resultaten har vi sammanställt i boken *Sex i arbeide(t)* (Brantsæter & Widerberg 1992). I denna artikel vill jag ta upp några av de reflexioner rörande kunskapsproduktion och «fag» samt rörande begrepp om kön och sexualitet som detta projekt gett upphov till. Själva projektets uppläggning och resultat kommer jag sålunda inte att redogöra för, annat än i den utsträckning det är av relevans som bakgrund för reflexionerna.

Från fenomen till relation

Ytterst kortfattat hade projektet om sexuell trakassering i arbetslivet följande uppläggning: Vi la upp det som ett «veiledningsprosjekt» med Harriet Holter och mig själv som projekt- och veiledare och med tre hovedfagsstudenter i sociologi – Marianne Brantsæter, Sissel Frøberg og Rønnaug Sørensen – samt två jusstudenter – Marit Gjerdalen og Jorun Seegard – och en färdig jurist – Reidun Slåen – som projektarbetare (samtliga blev färdiga jurister och sociologer under projektets gång). Tillsammans gjorde vi en enkät- (spørreskjema)-undersökning, kvalitativa delstudier samt minnesarbeten.

Det hade tidigare ej gjorts en kvantitativ studie av förekomsten av sexuell trakassering i Norge. I den studie vi gjorde eftersträvade vi förutom förekomsten också att få med en så detaljerad information som möjligt om själva «kontexten» (arbetsplatsen, utövaren, konsekvenser mm). Vi använde det formulär som använts vid undersökningar om sexuell trakassering i Sverige som en grundmall. Och definierade, i likhet härmed, sexuell trakassering som en *oönskad* situation. Sålunda tillföll «definitionsmakten» offret, kvinnan. Det var hennes upplevelser av situationen som avgjorde om vi definierade det som sexuell trakassering eller ej.

Enkäten trycktes upp i Kvinner & Klærs påsknummer. Det var få som skickade in besvarade formulär, under 100 stycken. Å andra sidan var de alla offer. Svaren förvånade oss och fick oss att reflektera över vår förståelse av sexuell trakassering. För det första fick vi in ett flertal grova övergrepp, t.ex. våldtäckt och våldtäcktsförsök. Det hade vi inte väntat, vi hade tänkt på sexuell

trakassering som något mildare. För det andra hade en och samma person på frågan om vad slags trakassering som var värst, ofta uppgett både «klyping» och våldtäckt/våldtäcktsförsök (eller annat grovt övergrepp). De tyckte med andra ord att «klyping» var lika illa som riktigt grova övergrepp. Av kommentarerna, och senare i intervjuerna, framgick att sexuell trakassering ofta var själva «luften» de andades i. Och då kan «luften» bli minst lika plågsam som ett «enstaka våldtäcktsförsök». Men vi hade ställt frågor härom som om det var tal om enstaka händelser, som var klart avgränsade och som kunde räknas.

Att vi haft en tendens att «fenomenisera» sexuell trakassering i enkäten, blev ytterligare klart för oss i samband med de kvalitativa studierna. Vi gjorde 5 olika delstudier: En intervjuundersökning av offer för sexuell trakassering (de som besvarat enkäten och som uppgav sitt namn för intervju) – utförd av Rønnaug Sørensen – en intervjuundersökning på en arbetsplats (där kvinnor och män intervjuades om gränssättning när det gäller sexualitet) – utförd av Sissel Frøberg – en intervjuundersökning av lesbiska (deras upplevelser av förväntningar på kvinnlighet på jobbet/i jobbet) – utförd av Marianne Brantsæter – en rättsdogmatisk genomgång (aktuella paragrafer och rättsaker) – utförd av Reidun Slåen – samt en studie av två arbetsplatser som haft rättsaker – utförd av Jorun Seegard och Marit Gjerdalen. Dessutom gjorde två av oss egna minnesarbeten på sexuella övergrepp och sexuell trakassering (för den som vill veta mer om minnesarbete som metod hänvisas till en artikel jag skrivit i Materialisten nr 1/89).

Då vi skulle göra intervjuer med offer för sexuell trakassering hade vi nytta av de insikter vi gjort i samband med minnesarbetena. Vi hade erfarit att allt eftersom vi arbetade med våra minnen, kom vi ihåg fler och fler situationer. Och att situationer som vi tidigare inte definierat som trakasseringssituationer, blev omdefinierade härtill allteftersom omfattningen och sammanhangen blev klarare. Detta gjorde att vi kunde förstå att offrenas definition av situationen inte bara berodde på de yttre sammanhangen runt situationen vid tidpunkten ifråga (typ av arbetsplats, utövarens ålder mm), eller på de *inre* sammanhangen då (sexuella erfarenheter och upplevelser, mognad, tid mm). Deras definition var också en följd av deras nuvarande yttre och inre sammanhang. Och sist men inte minst var definitionen en följd av den uttalade bearbetning av upplevelserna som intervjusituationen gav upphov till. Deras syn på upplevelserna varierade alltså både som ett resultat av den tid som passerat (deras yttre och inre sammanhang förändrades) och som ett resultat av själva intervjun. Därför gjorde vi «uppföljnings-intervjuer», dvs vi intervjuade dem flera gånger. Härigenom blev själva diskrepansen mellan vad de sagt första och andra gången en viktig kunskap om just denna process. Berättelserna blev olika och de skulle kanske fortsatt att variera om vi hade fortsatt att intervjua dem över en ännu längre tidsperiod. Offrets berättelse om de sexuella övergreppen blir med andra ord aldrig klar.

Detta reser starka invändningar mot bruket och tolkningen av undersökningar som endast bygger på ett mättillfälle, vilket är standard inom sociologin. De ger en mindre sann bild än undersökningar som bygger på flera mättillfällen. De kan också ge ett statiskt intryck av «fenomenet» ifråga. Som om det var något klart avgränsat för individen, som en gång för alla kan namnges och bestämmas.

Intervjuerna bekräftade också våra egna upplevelser av att kvinnors sexuella identitet är ett livsprojekt. Något som vi kontinuerligt bearbetar och utvecklar. Och i denna process ingår de sexuella övergreppen.

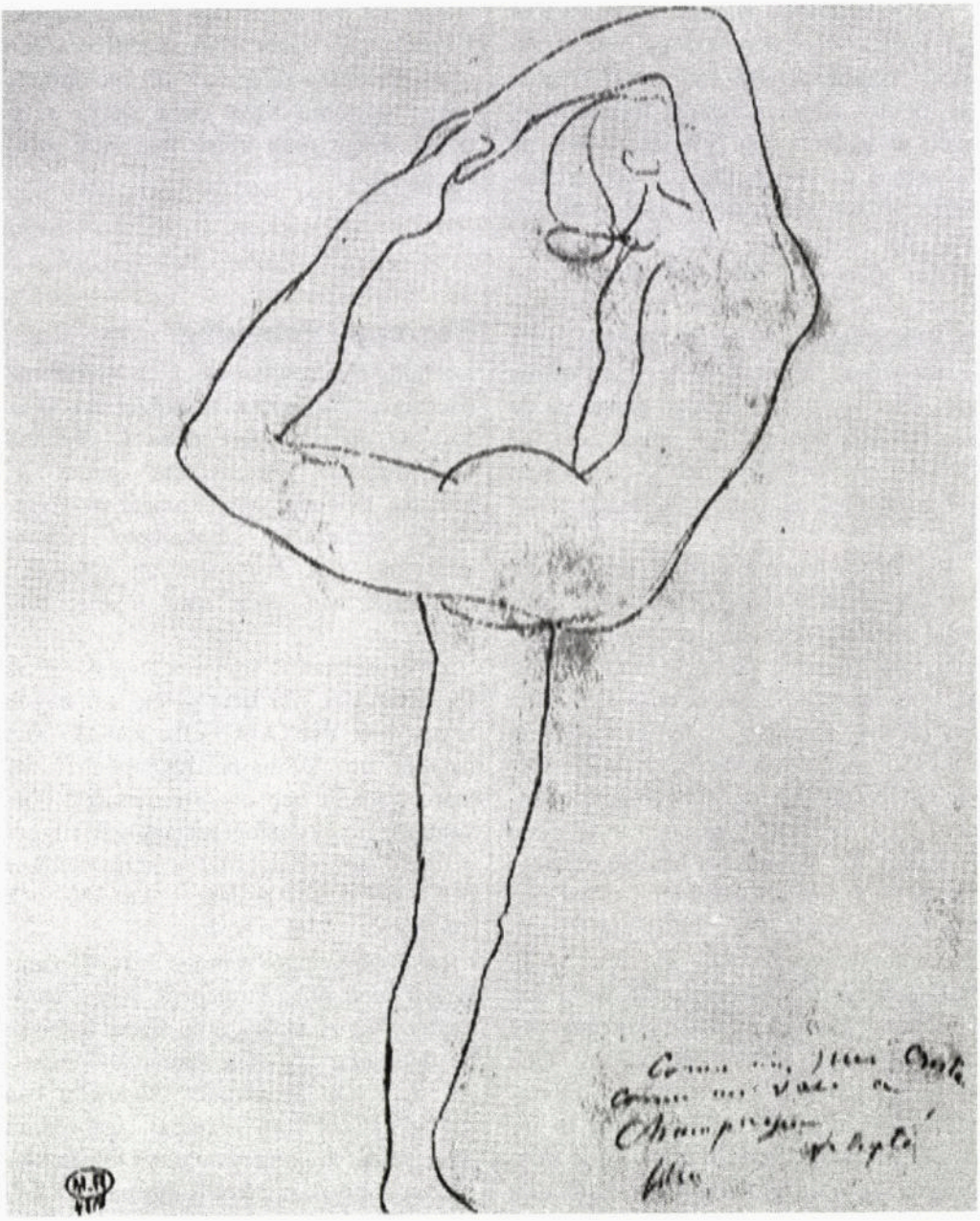

Auguste Rodin: «Dansebevegelse».
(Kilde: Bernard Champigneulle: Rodin. Thames and Hudson. London 1967.)

Mot bakgrund av ovanstående kunskaper och insikter blev vi nu klarare över «fenomeniseringstendenser» i vår enkät. Genom att försöka ringa in sexuell trakassering, hade vi isolerat och lyft fram «det» på bekostnad av sammanhangen och relationerna. Vilket i sin tur kan ge upphov till förslag på «isolerade» eller «fenomeniserande» lösningar. Man föreslår t.ex. att något göres åt den sexuella trakasseringen på arbetsplatsen, ej åt de heterosexuella relationerna, kvinno- och mansjobben mm. Det var precis så man tänkte på de arbetsplatser som haft en rättsak: det var bara den mannen (eller den kvinnan) som var problemet, när han var borta så var det löst.

Risken för fenomenisering finns vid all begreppsfästning och gäller sålunda i samband med alla sexuella övergrepp; incest, kvinnomisshandel, våldtäckt, mm. Men att vi, trots det, naturligtvis också måste «sätta ord på det» framgår av den synliggöring som följt med dessa våra strävanden. Det jag vill ha fram här, är att begreppsfästningen bara är det första steget och att vi måste gå vidare för att undvika fenomenisering. Tamar Pitch, en italiensk feministisk sociolog, har beskrivit (Pitch 1991) hur vi inom kvinnoforskningen och kvinnorörelsen startade med att tala om sexuella övergrepp i termer av förtryck men hur vi nu talar om det i termer av «offer» och utövare. Och «lösningarna» har genomgått en tillsvarande förändring. Kriminalisering av utövare och skadestånd till offer, är de «lösningar» som idag debatteras. Samtidigt som vi vet att sexuella övergrepp är av en sådan omfattning att en kontroll, bestraffning och behandling av alla «utövare» skulle anta formidabla proportioner. Omfattningen borde sålunda istället verkligen medföra en diskussion och åtgärder rörande heterosexualitetens organsiering. Och då menar jag inte en lösning bara på den nivå och i de termer vi använde då vi talade om patriarkat och kvinnoförtryck. Utfordringen ligger i att specificera och nyansera dessa relationer till att omfatta bägge parterna såväl som själva relationen ifråga (och alltså inte bara «förtryckarna»).

Begrepp i gungning

Delstudierna resulterade i en problematisering av begreppen sexualitet och kön. Särskilt påkallat blev detta i samband med Marianne Brantsæters studie av lesbiska kvinnors uppfattningar av kopplingen sexualitet - lönearbete. Genom intervjuer fick hon dem att reflektera över såväl sin egen som andras bild härav.

Heterosexualitet som umgängesform tas för given och blir bara synlig när någon bryter mot den, t.ex. «är» lesbisk. Det handlar om kvinnors tillgänglighet för män; sexuellt och omsorgsmässigt. Förväntningar på kvinnors tillgänglighet ligger nedfälld i arbetsuppgifter och arbetsvillkor och i de kvalifikationer - formella och informella - som erfordras.

Lesbiska kvinnor bemöter dessa förväntningar med olika strategier, delvis beroende av var på skalan dold-öppet lesbiska de definierar sig som «hemmahörande». Att man icke är sexuellt tillgänglig kan sålunda slätas över, «dämpas», genom att man istället är omsorgsmässigt tillgänglig. Att vara observant på omsorgsmässiga förväntningar och tillgodose dem blir då särskilt viktigt och kan resultera i att lesbiska kvinnor visar mer omsorg än heterosexuella kvinnor.

Bekräftelse på sig själv som person går via bekräftelse på ens könsidentitet. Det är därför som en del kvinnor som utsatts för sexuell trakassering - vilket framkom i intervjuerna med offer för sexuell tra-

kassering – kan säga att det trots allt var bättre att bli trakasserad än att de inte bli sedd överhuvudtaget. Att bli sedd och löpa risken att bli trakasserad eller att ej bli sedd och kanske slippa trakassering, vilket val kvinnor har!

De lesbiska kvinnorna uppger att trots att männen vet att de är lesbiska så försöker männen ändå «ordna» (sjekke) dem. Och det handlar inte om «frälsningsförsök», menar de kvinnorna, utan om männens egna behov. «Det spelar ingen roll för dem» att kvinnan är lesbisk, det gör dem inget, hon duger iallafall. En manlig läkare som fick avslag på en sexuell invit till en lesbisk kvinna, berättar senare för henne att han hela natten hade legat och tänkt «hon är en man, hon är en man» för att bli kvitt tankarna på henne. Han definierar med andra ord först situationen som sexuell, förväntar sig sexuell tillgänglighet och definierar sen hennes avslag som brist på kvinnlighet. Utan heterosexuell läggning, ingen kvinna. Detta berättar han för henne utan tanke på hur kränkande det är att bli frånkänd sin könsidentitet.

Det verkligt absurda i detta könsspel, är när lesbiska kvinnor i otraditionella jobb förnekar att de är lesbiska för att ej diskreditera heterosexuella kvinnor i denna typ av jobb. Det gäller att bryta sammanhanget lesbisk–otraditionellt kvinnojobb för att undvika resonemanget att «det är bara för att de är lesbiska som de har otraditionella kvinnojobb». Att ha ett otraditionellt kvinnojobb blir då inget flott som kvinnor kan eftersträva utan ett tecken på att de är «onormala», egentligen inga kvinnor. Och därmed kan de avfärdas. Lesbiska kvinnor «tillåts» sålunda inte samtidigt vara stolta över att de är lesbiska *och* innehar otraditionella kvinnojobb *och* sammanhanget häremellan. «En otraditionell kvinnoroll blir ej farlig så länge kvinnan visar heterosexuell godvilja,» konkluderar Marianne Brantsæter.

Från sexualitet är allt, till sexualitet är intet

Våra studier fick oss att reflektera över sexualitetens allstädes närvaro. Handlade allt om sexualitet och heterosexualitet? Hur mycket av kön handlar egentligen härom? Det slog oss samtidigt att begreppsutvecklingen rörande sexualitet är i det närmaste obefintlig inom ämnen som sociologi. Och att detta står i bjärt kontrast till andra ämnen och inriktningar, t.ex. psykoanalys. I Julia Kristevas lilla bok *In The Beginning was Love – On Psychoanalysis and Faith* (1987) säger hon t.ex. att det är sexualitet som ligger bak utvecklingen av språk och att civilisationer utvecklas genom kontroll av sexualitet på det symboliska planet. Sexualitet blir här «allt» både på det individuella och det samhällsstrukturella planet. Vad händer med denna förståelse i övergången till ämnen som sociologi? Foucault tar visserligen upp dessa trådar, men behandlar sexualitet huvudsakligen som ett diskursfenomen. Sexualitet är också en realitet, en praxis, vilket sexuella övergrepp så tydligt påminner oss om. Sexualitet handlar sålunda också om reella relationer.

Det projekt om sexuell trakassering som vi nu avslutat utgör mot bakgrund av det jag här tagit upp en startpunkt för vidare problematisering av sexualitet och kön. Själv har jag påbörjat ett minnesarbete rörande kunskapsproduktion. Det minnesarbete rörande min sexuella historia jag tidigare utfört handlade nämligen i så hög utsträckning om kunskap att jag kände behov för att renodla och skärskåda detta i ett eget minnesarbete härom. Och jag vill här, avslutningsvis, ta upp några av de frågor rörande sammanhangen mellan kunskap och sexualitet, som då kommit upp.

Det erkjennende subjekt som ett sexuellt könssubjekt

Evelyn Fox Keller har i sin bok *Reflections on Gender and Science* (1985) påpekat att kunskap och sex har två ting gemensamt; de handlar båda om makt och om «beröring» (being in touch), det sistnämda i bemärkelsen närhet. Detta reser helt fundamentala frågor rörande olika sätt att erhålla och producera kunskap på som en följd av att «det erkjennende subjekt» är ett könssubjekt (jag använder här det norska uttrycket, på svenska finns det inget ord som motsvarar «erkjennende». På svenska kan kunskapsutvecklingen inte begreppsfästas som en aktiv individuell bearbetningsprocess. Kunskap produceras eller erhålles, på svenska). Att «det erkjennende subjekt» är ett könssubjekt innebär att det också är ett sexuellt subjekt. Kvinnor och män blir olika som erkjennende subjekt, hävdar filosofen Helen Longino (1991), beroende på att det kvinnliga subjektet bestämmes av kvinnokroppens sexuella sårbarhet. Longino menar att oavsett våra personliga erfarenheter och vårt medvetande härom, så erfar vi världen genom en lins som formats av denna asymmetriska sårbarhet, en lins som könen sålunda inte delar. Vår subjektivitet bestäms av vår kultur, av vem vi «är».

Longino väcker sålunda frågor om vad «den sexuella positionen» innebär for oss som erkjennende subjekt. En position som ar olik pga kön, men som också varierar inom kön, «lokalt», bland annat med sexuella upplevelser. Vad innebär detta i olika sammanhang, t.ex. i Akademia? Vad får det för konsekvenser för oss som kunskapsproducenter? Om en utav de främsta orsakerna till att kvinnor har svårt att få orgasm under «sexuellt samkväm», är att vi har svårt att *sätta oss själva i första rummet* (vi sätter partnern, «vi två», före, och upplever «orgasmsträvandet» som en individuell tripp), är det naturligt att fråga sig om vi har samma «hang ups» som kunskapsproducenter? Sätter vi oss där i främsta rummet, tar vi för oss, eller tänker vi på «de andra»? Menar vi att det erkjennende subjekt är ett (sexuellt) könssubjekt, så bör dessa frågor ställas. I mitt minnesarbete rörande kunskapsproduktion har jag kommit att reflektera häröver och funnit att min egen socialisering till forskare handlat om en disciplinering till vad jag upplever som oärlighet. Kontakten/närheten mellan olika sidor hos mig själv, har brutits och deformerats. Det handlar dels om det vetenskapliga språket. Om hur känslor – egnas och andras – omvandlas till «förnuft», dvs till vetenskapliga resonemang där just distansen anses som ett kriterium på tillförlitligheten. Och där vår närvaro, vårt engagement och våra känslor blir något misstänksamt som vi måste hålla tyst om. Och skulle vi vilja säga något om det finns det ej vetenskapliga begrepp och termer härför. Hela den sociologiska begreppsapparaten och diskursen är fri från känslodimensionen. Det jag och andra kvinnor t.ex. känner rörande sexuella övergrepp kan jag ej ge uttryck för i en sociologisk språkdräkt. Och då jag som sociolog skriver härom, känner jag mig sålunda oärlig – gentemot mig själv och gentemot andra kvinnor. Jag säger inte vad det handlar om för oss. Men oärlighet handlar för mig inte bara om språket utan också om hela ens sätt att vara på. Det handlar om förtryckt kroppslighet och kvinnlighet. Hur mycket kvinna och vad slags kvinna får jag vara som vetenskaps«man»? Ärlighet i Akademia står för mig sålunda både för språkliga uttryck för beröring/kontakt mellan känsla och förnuft och för ett sätt att vara på där ens olika sidor är i beröring/kontakt med varandra. Som sådan är ärlighet en dröm, vars gränser jag dagligen försöker utfordra. Och oärlighet en förklaring på min bristande trivsel i Akademia.

Avslutningsvis har projektet om sexuell trakassering fått mig att reflektera inte bara över mitt ämne, sociologi, när det gäller sexualitet som perspektiv. Det har också fått mig att resa frågor till en stor del av den etablerade kvinnoforskningskunskapen. Har vi inte osynliggjort sexualitet och heterosexualitet? Kan t.ex. kvinnors relationsorientering inte också tolkas som uttryck för sexuell sårbarhet? Och sålunda inte bara förstås i moderskapstermer. Vad döljer sig överhuvudtaget i kvinnlighet och omsorg? Kan det, också, vara ett sätt att omvandla sexuella förväntningar på?

Karin Widerberg
professor
Institutt for sosiologi
Universitetet i Oslo

Litteratur

Brantsæter, Marianne og K. Widerberg. *Sex i arbeide(t)*, Tiden forlag, Oslo 1992.

Keller, Evelyn Fox. *Reflections on Gender and Science*, Yale Yniversity Press, New Haven 1985.

Kristeva, Julia. *In the Beginning Was Love: Psychoanalysis and Faith*, Columbia University Press, New York 1987.

Longino, Helen. «To See Feelingly: Reason, Passion and Dialogue in Feminist Philosophy». Working draft till föreläsning vid Senter for Kvinneforskning våren 1991.

Pitch, Tamar. *Responsabilità Limitate*, Feltrinelli, Milano. Boken er anmeldt i *International Journal of the Sociology of Law*, vol 19 no 3/1991.

Widerberg, Karin. «Kvinnelig seksualisering – å lære underkastelse gjennom kroppen», *Materialisten* nr 1/1989.

Artikkelen er tidligere trykket i *Materialisten* 1/2-1992.

Tvang til voksen seksualitet

Om seksuelle overgrep mot barn

Av Harriet Holter

Det typisk overgrepne barn er en jente på under 10 år som er grovt eller meget grovt krenket av en mann i 30–40-årsalderen. Mannen er en hun kjenner fra sin nærmeste krets. Men også gutter overgripes. Og overgriperen kan også være en kvinne. Vår uvitenhet om disse mørkesidene i vår kultur skyldes delvis, sier Harriet Holter i denne artikkelen, «kunsten å lese en hel del faglitteratur uten å se hva som står der». To sosiologistudenter ansporet henne i 1984 til å sette i gang en landsomfattende spørreundersøkelse som skulle vise seg å avdekke dystre realiteter.

Hva slags problemområde dreier det seg om?

Vi er i et slags forskningens grenseområde. Ja, også ved innlevelsens grense – og det betyr noe i samfunnsforskningen. Innlevelsen med den utsatte er overveldende. Overfor overgriperen kan det derimot være vanskelig å mobilisere medfølelse, til tross for at hans handling ofte er uttrykk for fortvilelse og avmaktsfølelse.

Vi er, kort sagt, i et angstens og forvirringens område. Det handler også om maktmisbruk, og da blir tausheten omkring det som foregår ofte øredøvende. Taushet er en av de sterkeste sosiale krefter som kan mobiliseres for å beskytte og opprettholde misbruk av makt. For den forskningen som tar opp problemet seksuelle overgrep mot barn betyr dette selvfølgelig både en ekstra utfordring og en ekstra vanskelighet. Det å utforske selve tausheten som sosial og kulturell prosess kan gi innsikt i seksuelle barneovergrep, – også når tausheten leilighetsvis brytes av store overskrifter i media. Som mange andre overskrifter gir de oss en pseudo-offentlighet.

Seksuelle overgrep mot barn er ikke barnets møte med seksuell lek og nysgjerrighet som barn utfolder seg imellom. Det er barns møte med *voksen* seksualitet, også i dette ligger noe av overgrepets karakter. Seksualitet kan være språkløs eller ordrik, i begge tilfeller møter det overgrepne barn et voksent – stort sett mannlig – språk. Dette bidrar til angsten

og uforståeligheten som overgrepne barn opplever.

Mange ganger er seksuelle barneovergrep gjennomført brutale, ikke minst når det gjelder helt små barn. Andre ganger er overgrepserfaringene mer tvetydige, de ligger kanskje i overgangene mellom tilnærmelser – trakassering – overgrep. Av og til kan barns egne følelsesmessige skiftninger mellom avsky og lyst forsterke forvirring, skyld og skam.

Tausheten, språkløsheten og tvetydigheten er på mange måter forbundet i, og med, vårt tema. Dette må ikke først og fremst ses som «problemer for forskningen», det vil bare forsterke forskningens tendens til selvopptatthet – samtidig som vi signaliserer at vi helst vil ha å gjøre med en firkantet «forskbar» virkelighet. Hvis man ikke kan undersøke disse og liknende prosesser direkte må man iallfall la dem spille med i tolkning og vurdering av de informasjonene som kommer frem.

Om undersøkelsene

Det prosjektet som har fått støtte av NAVF-programmet – og som jeg skal fortelle om her – begynte med at to sosiologistudenter oppsøkte meg i 1984 (altså før «mediatiden») og ville ha veiledning i forbindelse med undersøkelser av seksuelle overgrep mot barn. Jeg syntes den gang at det var et merkelig tema, et ubehagelig tema, og at det hadde liten sosiologisk interesse. Ikke var jeg særlig glad i kvantitative metoder heller – som var inkludert i deres planer – og ikke trodde jeg at noen ville svare på et spørreskjema eller la seg intervjue om slike overgrep, her i Norge. I det meste av disse ting tok jeg grundig feil. Min uvitenhet dengang har jeg senere måttet se delvis som en avverge, – og som kunsten å lese en hel del faglitteratur uten å se hva som står der. Jeg kan være glad for at studenter av og til står på sitt og lærer bort noe til universitetslærere. Takket være det er jeg kommet til å forstå bl.a. hvordan seksuelle barneovergrep sier noe om seksualitet, kjønn og makt som samfunnsmessig og kulturelt problem.

Det ene prosjektet som de to studentene og jeg gjennomførte var en survey eller landsomfattende spørreskjemaundersøkelse som vi mener viser omfang og karakter av seksuelle overgrep mot barn i Norge. Denne undersøkelsen var først og fremst rettet til allmennheten, sosialpolitikere og myndigheter. Den andre undersøkelsen som en av studentene har gjort gjelder saksgang og tiltak i barnevernet i og rundt Oslo. Denne siste studien er ennå ikke publisert, og det er surveyen jeg skal oppholde meg ved her. Jeg vil bruke mine erfaringer fra den, og fra en liknende dansk survey jeg var med på å få i stand i 1986, til å tenke over barneovergrep, over hva slags forskning som jeg for min del tror vil gi mer innsikt i problemet. Dessuten bruker jeg et samarbeid i en nordisk forskergruppe som har planlagt en nordisk survey om seksuelle barneovergrep, og som sitter inne med behandlingskompetanse og sosiologisk/rettsvitenskapelig forskningserfaring. Vi har foreløpig ikke fått finansiell støtte til en nordisk survey. Det gir en anledning til enda en gang å veie for og imot denne typen undersøkelser på et sensitivt og vanskelig område.

Men først kort om den norske surveyen, og til dels om den danske. De er antagelig kjent for mange, men jeg trenger dem som bakteppe for mine egne tanker om seksuelle overgrep mot barn (Sætre m.fl. 1986; Leth m.fl. 1988).

Både den norske og den danske undersøkelsen brukte spørreskjemaer utarbeidet av forskerne, som ble delt ut til et representativt utvalg av befolkningen, gjennom erfarne media-institutter. Svarprosenten var 48% i Norge, 66% i Danmark. Hos oss var det særlig de høyere aldersgrupper som

Pablo Picasso: «Første skritt», 1943. (Kilde: John Berger: Success and failure of Picasso. Granta Books. London 1992.)

ikke ønsket å svare, vi har en svarprosent på 69 i aldersgruppen 25-40. Spørreskjemaene gjør det mulig å sammenlikne overgrepne og ikke-overgrepne på noen måter.

Ved en slik fremgangsmåte er det viktig å definere «seksuelt overgrep» både klart og fleksibelt. Uttrykket blir i både litteratur og dagligtale brukt på forskjellige vis. Det er i seg selv mangetydig, og betydningene avhenger av den situasjon som foreligger, noe som drøftes ganske inngående i rapporten om undersøkelsen (Sætre m.fl. 1986, s. 17 ff). Vi gikk i utgangspunktet ut fra tre mulige definisjoner. Et overgrep er 1) det som en person føler som et overgrep, 2) det som forskerne definerer som et overgrep, eller 3) det som allment, kulturelt kalles for overgrep. Alle disse tre definisjonene er antagelig videre enn det som rammes av loven, og som omfatter «rent» seksuelle handlinger. I vårt spørreskjema signaliserer vi først en allmenn tankegang om at overgrep dreier seg om «noe som voksne ikke bør gjøre mot barn», dernest ber vi de som fyller ut skjemaet om å se på 13 ulike helt konkrete seksuelle handlinger eller tilnærminger, og krysse av for det de har vært utsatt for. Her har vi vært kritisert for at vi

brukte ordet «overgrep» i spørsmålsteksten over de tretten konkrete handlingene, «overgrep» sies å være et ladet ord som skyver svarerne i retning av å se tilnærminger som overgrep. Vår grunn til å gjøre dette var dels en oppfatning av at overgrep er det rette ord, og dels erfaringer fra andre land der forskere har formulert seg «nøytralt». Dermed har de fått med seksuell lek og utprøving som de fleste barn driver med. Likevel – i den nordiske forskergruppen nevnt ovenfor fant vi at vi ville ordlegge oss mer s.k. nøytralt neste gang, selv om dette skulle gi en del merarbeid med svarene etterpå. Personlig er jeg i tvil om hva som er riktig ordbruk i en spørreskjemasammenheng. Vi må tydeligvis velge mellom nøytrale ord som kan være tilslørende og treffende ord som kan virke ledende.

En del forskere bruker begrepet «incest» nærmest istedenfor eller likt med «seksuelle overgrep» (Borchgrevink & Christie 1991). Dette kan være uheldig, av flere grunner. Det gir inntrykk av at alle seksuelle barneovergrep foregår innen familier. Selv om man har et utvidet familiebegrep – noe som jo er rimelig i vår tid – foregår kanskje halvparten av alle overgrep *ikke* i en familiesammenheng. Incest-begrepet konsentrerer oppmerksomheten om familieforholdene som «ondets rot».[1] Dette gir en type analyse som er treffende og nyttig i mange tilfeller. Men familieteorier om seksuelle overgrep mot barn overser oftest det mønsteret av kulturelt og økonomisk betinget mannsdominans som må være med i en forklaring på seksuelle overgrep mot barn.

Når det gjelder betegnelsen «seksuelle overgrep» ble vi i forbindelse med den norske surveyen kritisert for at vi gjorde overgreps-betegnelsen for vid, slik at f.eks. også blotting blir overgrep. Dermed fratok vi overgreps-betegnelsen seriøsitet, ble det sagt. Dette kan vi forstå, men for oss var det viktigere å få frem hendelser som de som svarte hadde følt som overgrep. Dessuten, blotting innebærer også – som andre overgrep – at en voksen *bruker* et barn til egen seksuell tilfredsstillelse uten hensyn til barnets forståelse eller behov, dvs. vi er nettopp inne i en del av definisjonen på et seksuelt barneovergrep. Vi vet også fra mange beretninger og fra undersøkelsenes resultater at blotting under visse omstendigheter kan virke sterkt på et barn (Sætre 1987a). Det bør stort sett høre til barns rettigheter ikke å utsettes for blotting.

En interessant metodediskusjon i forbindelse med undersøkelsen finnes i tidsskriftet *Materialisten* (Prieur 1987; Sætre 1987). Den gjelder bl.a. spørsmålet om vi med vår fremgangsmåte kan fortelle hvorvidt menn og kvinner (gutter og jenter) legger noe forskjellig i «samme» seksuelle overgrep. Dette mener jeg vi et stykke på vei kan, fordi vi spør etter de overgrepnes reaksjoner dengang og senere. Men det kunne vært gjort bedre. Slik spørreskjemaet var, kan vi ikke vite om kvinner og menn ser ulikt på om samme seksuelle handling skal kalles et overgrep.

En feil ved den norske undersøkelsen var ellers at vi ikke hadde noe tilbud om hjelp til svarere som følte seg opprevet eller ille til mote ved å svare på våre spørsmål. Dette hadde man i den danske surveyen, og det ville i dag være en selvfølge i en ny omfangsundersøkelse.

Enda en ting vi lærte av den danske undersøkelsen, var ikke å ha med så høye aldersgrupper. Disse ønsker i liten grad å svare på den slags spørsmål det her er tale om, bortfallet blir høyt og da blir mulighetene for å se utvikling over tid også minimale.

Resultater

Det viktigste ved undersøkelsen var kanskje at den fant sted, at den oppfordret til åpenhet og til diskusjon om hva seksuelle

barneovergrep betyr. Den viser at det går an å få kontakt med ganske mange på et følsomt område, selv om kontakten er ufullkommen. Den sier også en del om de mange overgrepne som ikke får hjelp fra behandlings- og hjelpeapparatet. Dette er jo særdeles viktig når så mye av forskningen om seksuelle overgrep foreløpig dreier seg om de som *får* hjelp eller behandling. Det er også vesentlig å få en forståelse av at så mange overgrep foregår utenfor den krenkedes familie.

Om resultatene forøvrig må vi si at tallene for omfang av overgrep – som med en vid overgrepsdefinisjon var 14% for menn og 19% for kvinner – var det som vakte mest oppsikt, og som ofte blir sitert. Her må en være klar over at våre spørsmål er slik laget at vi kan få frem data med en mer eller mindre streng overgrepsdefinisjon, f.eks. trekke fra de overgrepne som har vært utsatt for s.k. «milde» overgrep. Det har også vært gjort, for eksempel i forbindelse med en rettssak for noen år tilbake. Videre presenterer jeg selv ofte data om omfang slik at de som syntes overgrepet var en god erfaring utelukkes fra gruppen av overgrepne. Dette gjelder bare menn, for det meste krenket av kvinner – som altså både følte seg overgrepet *og* positivt fornøyd med det. Omfangstallet blir da 9% for menn. Praktisk talt ingen av kvinnene syntes overgrepet eller overgrepene ga positive erfaringer, tvertimot. De reagerte stort sett med redsel, angst og skam da overgrepet eller overgrepene skjedde. Prosenten for kvinner forblir altså 19. Hvis man ikke regner som overgrepne de kvinner som «bare» har vært utsatt for blotting, for forslag om seksuelt samvær eller «kosing» på en seksuell måte, er prosenttallet for totalen 10,5, for kvinner noe over 14. Men man må samtidig hele tiden ta i betraktning at sannsynligheten er stor for en generell tendens til underrapportering, ved at f.eks. psykiatriske pasienter, fengslede og adresseløse personer ikke er med i undersøkelsen. Forøvrig tror vi nok i dag at antallet overgrepne gutter heller er for lite enn for stort i den norske surveyen. Etter det behandlingsapparatet erfarer er tallet på gutter økende, og i sterkere grad enn for jenter. Dette er f.eks. tilfelle for barn henvist til Aker sykehus for undersøkelse ved mistanke om seksuelle overgrep.[2] Den norske psykoterapeuten Eide-Midtsand (1989) hevder at kjønnsandelen i virkeligheten er 50–50.

Etter våre resultater i 1986 var likevel det typiske overgrepne barn en jente, på under 10 år, hun har vært grovt eller meget grovt krenket av en mann i 30–40-årsalderen, en hun kjenner enten i eller utenfor familien. Etter de norske data er det bare 24% av jentene som har vært utsatt for overgrep innen familien, mens dette tallet er 37% i det danske materialet. Jeg tror den danske undersøkelsen er mer pålitelig her, og antar at det forekommer omtrent like mange overgrep innenfor som utenfor familien. Videre synes det klart at gutter oftere enn jenter overgripes utenfor familien. Det typiske krenkede barn overgripes flere ganger, og overgriperen bruker oftere «myke» enn voldelige metoder, dvs. overtalelse og/eller bestikkelser. Hennes reaksjon dengang var angst, redsel og/eller skam og skyld. Hun har gjerne ett eller flere psykososiale problemer, og har sjelden snakket med noen om det som har hendt. En reanalyse av våre data peker på kjønnsrelasjonene som viktigere for de overgrepne enn aldersforskjellene mellom overgriper og overgrepet; det å være overgrepet av en mann gir sterkere reaksjoner enn overgrep fra en kvinne. Overgrepet henter for ofrene sin meningsramme mest fra de vanlige kjønns- og seksualitetsnormene i vår kultur.

For meg står alderen på de krenkede likevel om betydningsfull, ikke bare fordi den forteller om barn som ikke har vært i stand

til å forstå rekkevidden av det de utsattes for, eller har kunnet verge seg mot det. Men også fordi alderen sier noe om tingliggjøringen fra overgriperens side, om en enorm distanse mellom ham og barnet og om mangelen på evne til å se et annet menneske, dvs. et barn, i dets egen rett. La meg her minne om den amerikanske undersøkelsen (Parker & Parker 1986) der man sammenliknet incestuøse fedre med andre fedre (i samme sosiale lag etc.) og fant at de incestuøse fedre i langt mindre grad enn de andre fedrene hadde stelt sine barn da disse var babyer eller småbarn. Det finnes naturligvis individuelle unntak fra en slik sammenheng. Likevel kan undersøkelsen si noe om en viktig tendens. Uten å romantisere omsorgsansvar er det rimelig å tro at menns opplevelsesverden kan bedres ved mer kontakt med og ansvar for småbarn.

Både den norske og den danske undersøkelsen var internasjonalt sett enestående blant nasjonale omfangsundersøkelser ved at vi forsøkte å få data om de krenkedes psykososiale situasjon på undersøkelsestidspunktet. Vi ba de som svarte på spørreskjemaet om å krysse av på en rekke problemer og tilstander og plager som vi – dengang – oppfattet som vanlige for mennesker som hadde vært utsatt for seksuelle overgrep. Og vi fant da for det norske materialets vedkommende at de krenkede kvinnene helt klart rapporterte flere problemer enn de som ikke hadde vært krenket. For de norske mennene er det slik at de krenkede skiller seg signifikant fra ikke-krenkede på noen problemområder (seksuelle problemer, alkoholbruk, søvnvansker og hjertebank). De danske data er helt tydelige: overgrepne menn bærer i langt større utstrekning enn ikke-overgrepne på vansker av sosial eller psykologisk art.

Re-analysen av de norske data tyder på at konsekvensene av overgrep tenderer i retning av tre slag: seksuelle problemer, misbruksproblemer og depresjons-, angst- og somatiseringsproblemer. Det ser også ut som om disse problemtypene opptrer som faser i en utviklingsprosess over tid etter overgrepet: først – dvs. hos dem som var yngst ved overgrep – finner vi særlig seksuelle problemer hos den krenkede, dernest – hos de som var 7-10 år – rapporteres om alkohol-, narko- og andre misbrukstendenser, og til sist, hos de over 10 år ved overgrep, finner vi mer psykisk fastlåste reaksjoner. Noen resultater tyder på at særlig yngre krenkede hadde identitetsproblemer, mens eldre særlig opplevde stigmatisering og skam (Ø.G. Holter 1990).

Men for begge undersøkelsene – og kanskje for alle spørreskjemaundersøkelser hittil, også i USA – gjelder det at spørsmålet om de såkalte «senvirkningene» er utilfredsstillende tenkt og behandlet fra forskernes side. For det første blir de psykososiale problemene til «tilstander» istedenfor prosesser over tid, men bearbeidingen av overgrepserfaringer kan ikke uten videre skilles ut og overskues som en konsekvens eller et symptom. Det å leve med overgrepserfaringer er ofte en livsform eller lang prosess av reaksjoner. «Volden (overgrepet) avsluttes ikke, bare situasjonen den utøves i» (Isdal 1990). Det er i alle fall sannsynlig at sporene etter erfaringene endres med tiden. I dag vil jeg si at forekomst av overgrep antagelig kan fanges opp av et godt spørreskjema. De sosiale og psykiske konsekvensene bør man heller undersøke ved hjelp av intervjuer.

Dengang tenkte vi stort sett på kvinner og ikke på menn som de overgrepne. Men det er også vanskeligere å spørre om psykososiale konsekvenser som synes å være typiske for menn som har vært overgrepet som barn: f.eks. re-viktimisering, utagering. I dag ville vi likevel lagt mer vekt på å spørre om sosiale relasjoner og om egne parforhold. Også spørsmål om forhold til skole og utdanning bør være med, ut fra

muligheten for at premature seksuelle erfaringer rammer kognitiv utvikling hos den enkelte.

Videre må vi føye til at en eventuell ny undersøkelse helst skal ha med mer data om svarernes familie og oppvekstvilkår, der var vi antagelig for redde for å ødelegge svarernes følelse av anonymitet. Også om overgriperen eller overgriperne bør vi prøve å få mer data fra de krenkede. De overgrepne er foreløpig våre eneste kilder til slike opplysninger på et bredt grunnlag. Dette er spørsmål som var lagt inn i planene for en nordisk undersøkelse.

Oppsummerende kan vi si om 86-undersøkelsen at den har vært nyttig for allmennheten, politikere, rettsvesen og helse- og sosialadministrasjon. Den har gitt noen rammer om et sosialt problem som er større enn mange fremdeles tror. Vi har vært med på en bevisstgjøring og utvidet åpenhet - som er en forutsetning for bredere og dypere forståelse av seksuelle overgrep mot barn. Undersøkelsen har, sammen med overgrepnes egne tiltak og annen forskning, bidratt til at overgrepne våger å snakke om sine erfaringer og blir trodd når de gjør det. Den har også vist hvor stort behovet for hjelp og støtte er, både for overgrepne og overgripere. Som det fremgår har undersøkelsen vært kritisert på en konstruktiv måte.[3]

Fortsatt forskning

Det problemet vi har for oss roper på nytenkning og nye fremgangsmåter i forskning, og på samarbeid mellom forskere og hjelpere. Dette viser seg også om man tar utgangspunkt i forholdsvis tradisjonelle betraktningsmåter om forskning, for å vise noen umiddelbare problemer.

Jeg vil nevne to av de mange spørsmål som reiser seg ved videre utforskning av seksuelle barneovergrep. Det ene gjelder spørsmålet om valg mellom kvalitative og kvantitative data om overgrep. Det andre er spørsmålet om nytten av offerundersøkelser vs. overgriperundersøkelser.

De kvalitative studiene og i det hele de typene erfaringer som intervensjons- og behandlingsapparatet sitter inne med er helt klart bedre egnet til forståelse av den enkelte overgrepne, og av den enkelte overgriper, i den grad disse overhodet har kontakt med hjelpere. Det er bl.a. ut fra slike studier vi henter innsikt i overgrepsrelasjonene og nærkontakten mellom dem det gjelder. Men utformingen av relasjonene drives frem, formes og må tolkes også i lys av tilsynelatende fjerne samfunnsmessige ordninger og prosesser. Her kan surveys fremdeles gi noe.

Survey-data, f.eks. om omfang, gir ikke bare de typiske og grovt tegnede overgrepssituasjoner, men også sosiale sammenhenger og konsekvenser for enkeltmennesker. Utført med jevne mellomrom, f.eks. hvert 10. år, kan de fungere som barometre for utviklingen, fortelle noe om i hvilken grad vår kultur kontinuerlig skaper press og vold. Omfanget av seksuelle overgrep mot barn kan ses som ett mulig faresignal om samfunnets kvalitet. Som kulturstudier er spørreskjemaundersøkelser én blant flere fremgangsmåter. Og bør i selve opplegget kombineres med mer kvalitative data.[4]

Det er vel nå åpenbart at nye forskningsinnsatser bør gå nærmere inn på overgriperne for å få vite hva seksuelle overgrep mot barn handler om. Det vi vet om overgripere kommer stort sett fra rettsvesenet og behandlere. Og igjen: kvalitative studier er åpenbart bedre egnet enn kvantitative til å få innsikt i den enkelte overgriper og hans forhold til andre mennesker. Vi får, kort sagt, ikke tak i dynamikken i seksuelle barneovergrep uten å få vite hvorfor eller hvordan noen menn «tenner» seksuelt på barn og ikke vil eller kan kontrollere en slik «tenning». Men heller ikke her blir psykologiske studier alene tilstrekkelige.

Sammen med, eller i tillegg til disse, trengs undersøkelser av den kultur og de samfunnsordninger som den enkelte overgriper henter sine meningsrammer og sine mål og midler fra.

Betyr dette at s.k. offer-undersøkelser av seksuelle overgrep mot barn har utspilt sin rolle? Det har vært hevdet at offerundersøkelser, bortsett fra å ha en betegnelse som de overgrepne ikke liker, gir ansvaret til de overgrepne og derved legger sten til byrden for mennesker som allerede fra før sliter spesielt med skam- og skyld-problemer. Jeg ser muligheten for at det kan være slik, men føler meg ikke overbevist om at ikke dette oppveies av fordelene ved en økt tilskyndelse til å søke hjelp. En annen og mer tungtveiende innvending mot offerundersøkelser er nettopp den at vi får lite konkrete opplysninger om overgripere, og lite mulighet for å få kontakt med overgripere, særlig ved kvantitative data fra de overgrepne. I den planlagte nordiske undersøkelsen var det meningen å be overgrepne om å skrive ned alt de husker om overgriperen. Men hva husker man av slikt fra 3–4-årsalderen? Og hva slags språk om seksualitet er tilgjengelig? Det er et generelt problem at «vårt» seksuelle språk dels er et voksen-språk og dertil i stor utstrekning et manns-språk. Her kommer mye forskning til kort, selv om erkjennelse av problemet kan være en begynnelse.

Det har vært lagt frem teorier om seksuelle overgrep mot barn som vi kan kalle mulighetsteorier, dvs. de trekker frem en rekke omstendigheter som synes å *bidra* til at overgrep finner sted. Det dreier seg om dårlige familieforhold, om alkoholbruk, om sosial isolasjon, og om re-viktimisering eller et gjentakelsesmønster, dvs. at voksne som har vært utsatt for overgrep som barn har en tendens til selv å bli overgripere. Eller – for kvinners vedkommende – en tendens til å velge fedre til sine barn som krenker barna. Alt dette er forhold som kan bidra til overgrep. Det samme gjelder en liste med mer psykologiske trekk ved overgriperen (Finkelhor 1984), eller relasjonsmønstre i familier (Borchgrevink & Christie 1991). Slike omstendigheter er viktige som bidragende omstendigheter ved overgrep mot barn. Men de gir ikke svar på sentrale spørsmål, i alle fall ikke slik jeg oppfatter dem. Jeg leter da ikke etter en teori som først og fremst gir bedre forståelse av ofrene for seksuelle overgrep, slik f.eks. Borchgrevink og Christie (1991) gjør. Relasjonen mellom overgrepet og overgriper gir også mye av betydning for hele bildet. Og ved andre former for seksualisert vold kan det være berettiget å spørre etter offerets rolle. Men når det gjelder *barn* kan ikke initiering av en seksuell relasjon være en forklaring av betydning. Det må være helt vesentlig å finne ut mer om hvorfor overgripere handler som de gjør.

La meg gå en liten omvei om våre data. De sier at over 80% av de overgrepne har vært utsatt for en mannlig overgriper, videre at aldersgapet mellom krenker og krenket stort sett dreier seg om 20–30 år, ofte mer. Videre sier de at ca. 20% av kvinnene og nesten 10% av mennene i den norske befolkning var krenket, og 3/4 av dem grovt eller meget grovt. Disse tallene viser en meget klar sammenkobling av *makt*, *kjønn* og *seksualitet* i en del av befolkningen. Det dreier seg om mannlig dominans gjennom seksualitet, og slik å forstå at ikke bare jenter, men også gutter utsettes. Dette siste betyr at teorier om at mannsdominans bare rettes mot kvinner kan være ufruktbare. Dominansen eller makten uttrykkes ved seksualitet og seksualiteten uttrykker dominans, uansett hvilket kjønn som rammes.

Behandlere med nærkontakt med mishandlere og overgripere hevder at *under* volden ligger mannens angst, manglende selvrespekt og avmaktsfølelse. Da må vi spørre bl.a. om avmakt i forhold til *hva*.

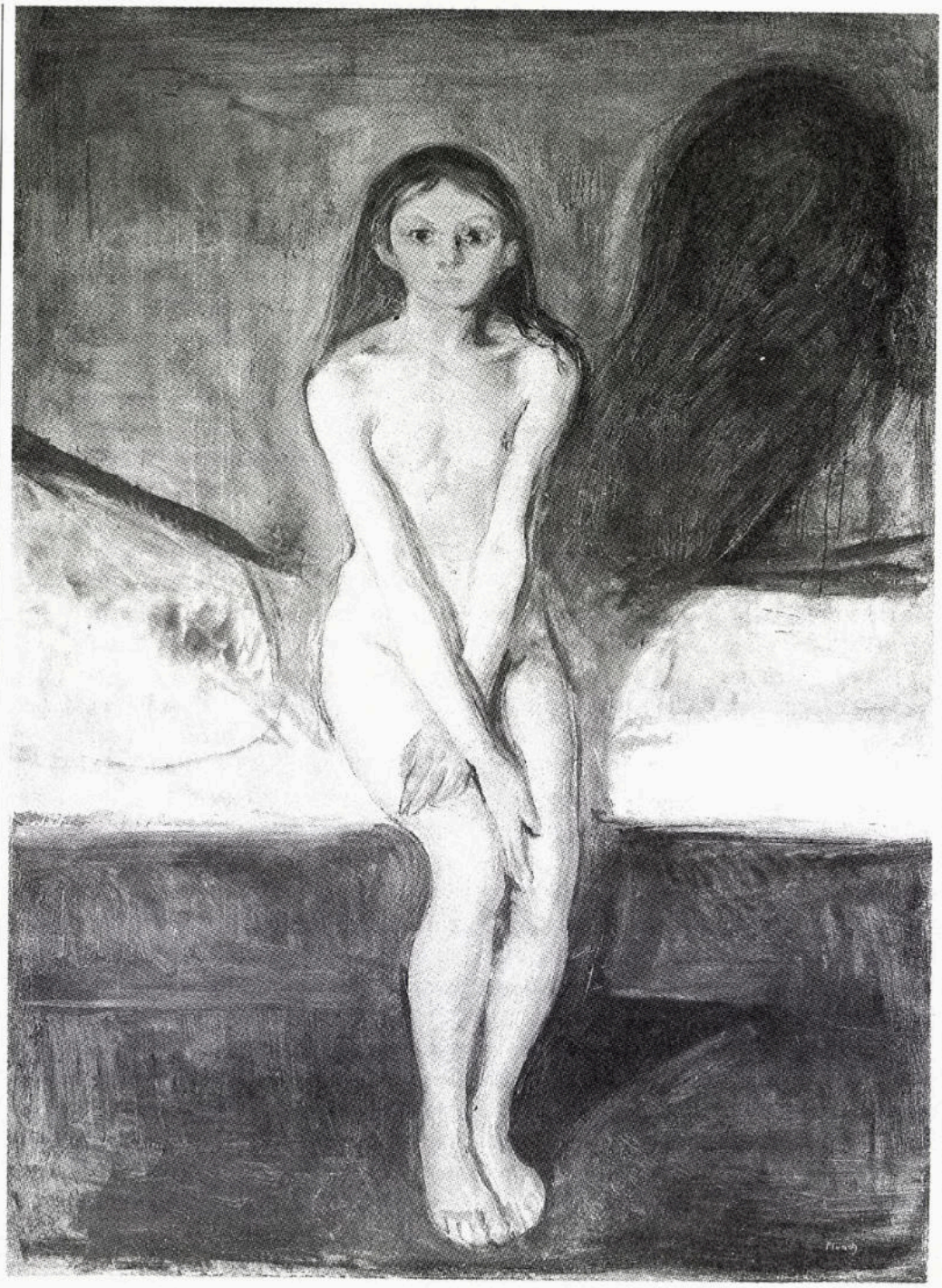

Edvard Munch: «Pubertet», 1895. (Kilde: David Britt (ed.): Modern Art. Thames and Hudson. London 1989.)

Hvilke begreper om makt og avmakt er det som gir menn avmaktsfølelse? Hvilke kulturelle strømninger og sosiale strukturer er innskrevet i menn som føler slik avmakt? Hvor kommer forestillinger om makt og avmakt fra, forestillinger som er med på å gi noen menn en slik virkelighetsoppfatning at overgrep legitimeres? Eller slik at legitimitet i forhold til vanlige normer ikke betyr noe? Vår kultur tilbyr flere forskjellige definisjoner av mannlighet (og kvinnelighet). Noen av dem veves kanskje lettere sammen med et problematisk psykologisk grunnlag hos den enkelte enn andre. Tendensen til s.k. reviktimisering kan være et eksempel. En mann som har vært overgrepet som gutt får rimeligvis en dyp mistillit til den voksne verden, og det å bli voksen blir en vanskelig og vond prosess. Dette kan i seg selv gjøre barn seksuelt tiltrekkende. En kultur som setter likhetstegn mellom mannlighet og makt vil forsterke dette ytterligere, en slik maktmodell kan gi seksuell tilfredsstillelse ved å dominere svakere personer.

Men selve koblingen mellom mannlighet, makt og seksualitet ser ut til å gå igjen langt utover enkelte menns problemer med voldelighet. I Eva Lundgrens intervjuer med prester om deres erfaring med sjelesorg forteller en del mannlige prester at de tenner seksuelt på å ha makt (Lundgren 1987). Ikke slik å forstå at prestene er overgripere, poenget er en sammenheng mellom makt og seksuell tenning, noe som forskeren ikke finner hos kvinnelige sjelesørgere. Hos mennene virker koblingen på et vis «normal». Spørsmålet reiser seg om seksuelle overgrep fra menns side mer er en «forsterket» mannlig seksualkultur enn et brudd med den. En amerikansk undersøkelse tyder på at menn som stiller seg positive til alvorlig seksuell trakassering også er tilhengere av menns sosiale og seksuelle dominans av kvinner generelt (Pryor 1987).

Man kan si at den mannlige dominansen generelt i vårt samfunn betyr at kvinnelig seksualitet blir definert av menn. Derfor bør kanskje bedre forståelse av mannlig seksualitet og mannlige seksuelle kulturer være et særlig prioritert forskningstema.

Likevel er det et spørsmål om vi på lengre sikt kan nøye oss med å undersøke den mannlige seksualkultur for å få belyst forholdet mellom makt og seksualitet. Hvis det ligger en tendensiell kvinnelig dragning mot underkastelse innebygget i den seksuelle kvinnekulturen, og i definisjonene av kvinnelighet, er også dette en del av det seksuelle samspillet – som under visse omstendigheter igjen bidrar til å vedlikeholde nettopp spillet, og den totale seksuelle dominans-kulturen.

Jeg har fått for meg i de siste årene at omfanget av seksuelle overgrep mot barn er et uttrykk for samfunnets kvalitet generelt. Ikke bare hvis det er slik at omfanget øker, det kan man diskutere lenge uten å få noe klart svar. Slike overgrep har man hatt «bestandig». Men man finner dem ikke i alle kulturer, det må man også være klar over. I alle fall er det slik at i vår egen kultur, her og nå, finner disse overgrepene sted mot en bakgrunn av historisk sett nye ideologier om barn og om respekt for barn, en bakgrunn der retorikken kanskje er fremtredende, men som i alle fall gir barn løfter og voksne forpliktelser på historisk nye måter.

Motsetningene mellom det vi nå vet og offisielt mener om barns behov på den ene siden og de lommer av en ufølsom virkelighet som en del barn lever i kan bare betegnes som skadelig for oss alle.

Harriet Holter
professor
Psykologisk institutt
Universitetet i Oslo

Noter

1. En annen sak er det at utvanningen av incest-begrepet bidrar til dagens språklige forflatning, noe som indirekte også rammer samfunnsforskningen.
2. Ved Aker sykehus' mottak for seksuelt misbrukte barn har tallet på henviste barn steget sterkt siden 1986 da mottaket ble opprettet. Andelen gutter har vært jevnt stigende og var 33% i 1991. Gjennomsnittsalderen for jenter har ligget mellom 6 og 7 år, for gutter har den sunket fra 9,8 i 1986 til 7,8 i 1991. (Informasjon fra overlege Erik Normann, januar 1992.)
3. Den mest negative kritikk har vi fått fra enkelte fagfeller og journalister som dels mener at vi sprer myter, dels at vi oppfordrer til heksejakt på menn, og at vi ønsker å skape konflikter mellom kvinner og menn. I en spesiell versjon finner vi en kritiker som ser forskning og drøfting av temaet som en måte å øke psykologers og sosialarbeideres makt på (Brøgger 1990). Psykiateren Thorkild Vanggaard er en dansk kritiker (Politiken 18/12-88). Kritikken av forskningens og hjelpeapparates oppmerksomhet overfor seksuelle overgrep mot barn blander seg ofte med en kritikk av grunnløse anklager om overgrep mot enkelte menn, noe som også har kommet frem i media. Det er ingen grunn til å bagatellisere den byrde som slike anklager er for dem som rammes. Men problemet bør helst drøftes på bakgrunn av en erkjennelse av at seksuelle overgrep mot barn *har* et betydelig omfang og *er* et alvorlig problem. Under alle omstendigheter synes jeg at den utbredte, og særlig mannlige, *faglige tausheten* om seksuell vold er påfallende. Taushet er her en måte å støtte uvitenhet på, blant mye annet.
4. Det kan nevnes at sosiologen Marianne Brantsæter planlegger en empirisk studie av overgripere, ut fra tilgjengelig politi- og domsmateriale. I planene inngår også intervjuing av dømte overgripere som soner i Norge.

Litteratur

Borchgrevink, Tone S. og Helen Johnsen Christie (red.). *Incest: Psykologisk forståelse og behandling*. Oslo: Universitetsforlaget, 1991.

Brøgger, Jan. Incest og moralsk panikk. I *Nytt Norsk Tidsskrift*, 1990, 4: 307-314.

Eide-Midtsand, Nils. Seksuelle overgrep mot gutter: Generelle betraktninger illustrert med utdrag fra en terapiprosess. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 1989, 27: 86-98.

Finkelhor, David. *Child Sexual Abuse. New Theory and Research*. The Free Press, 1984.

Holter, Øystein Gullvåg (1990) *Patterns of Abuse: Multivariate Analysis of Norwegian Child Sexual Abuse*. Upublisert manus. Oslo: Arbeidsforskningsinsituttet, 1990.

Isdal, Per. Vold og kjærlighet – menn som mishandler kvinner. I Anstorp, Trine og Eva Axelsen (red.) *Menn i forandring*. Oslo: Tano, 1990.

Leth, Ingrid, Bodil Stenvig og Asbjørn Pedersen. Seksuelle overgreb mod børn og unge, omfang og karakter. I *Nordisk Psykologi*, 1988, 5: 383-393.

Lundgren, Eva. *Prester i lyst og last*. Om kjønn, makt og erotikk i Den norske kirkes sjelesorg. I samarbeid med Erling Sørli. Oslo: Cappelen, 1987.

Parker, Hilda og Seymour Parker. Father-daughter sexual abuse: An emerging perspective. I *American Journal of Orthopsychiatry*, 1986, 4: 531-549.

Prieur, Annick. Forskning om seksuelle overgrep. I *Materialisten*, 1987, 1: 45-54.

Prieur, Annick. Svar til Sætre. I *Materialisten*, 1987, 2: 84-86.

Pryor, J. Sexual harassment proclivities in men. I *Sex Roles*, 1987, 17: 269-290.

Stenvig, Bodil. Seksuelle overgreb på unge, definition og omfang – en analyse af datamaterialet fra den danske undersøgelse i 1987. I *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 1990, 3: 192-203.

Sætre, Marianne, Harriet Holter og Ellen Jebsen. *Tvang til seksualitet. En undersøkelse av seksuelle overgrep mot barn*. J.W. Cappelens Forlag, 1986.

Sætre, Marianne. Strømannskritikken. I *Materialisten*, 1987, 2: 77-83.

Sætre, Marianne. Omfanget; et definisjons- eller metoderesultat? I *Materialisten*, 1987, 2: 87-90.

Vold i svangerskapet

Av Berit Schei

Som lege ved en gynekologisk sykehusavdeling traff artikkelforfatteren kvinner med underlivsplager. Her kom det sjelden fram at kvinnene levde i mishandlingsforhold. På krisesenteret, hvor hun også arbeidet, traff hun mishandlede kvinner som fortalte om gynekologiske plager, seksuelle overgrep og vold i svangerskapet. I den gynekologiske litteraturen var temaet vold og mishandling ikke berørt. Kunne det være en sammenheng på den måten at mishandlingen var årsak til ulike gynekologiske plager? I perioden 1987-88 ble 180 kvinner intervjuet om deres samlivssituasjon og seksualliv, gynekologiske lidelser og forhold vedrørende svangerskap og fødsel. Resultatene av undersøkelsen inngår i et medisinsk doktorgradsarbeid om gynekologiske og obstetriske konsekvenser av mishandling av kvinner.

Mishandling og gynekologiske lidelser

Før jeg går over til å utdype temaet vold i svangerskapet vil jeg kort oppsummere noen av de andre resultatene fra avhandlingen:

Den gynekologiske konsultasjonen kan være en meningsfylt sammenheng for samtale om mishandling og vold

Av de kvinnene som ble intervjuet, var 118 tilfeldig trukket ut fra Folkeregisteret i Trondheim. Gjennom et intervju som tok utgangspunkt i hva det er vanlig å spørre om i en gynekologisk konsultasjon, kom det fram at mange kvinner hadde en historie med mishandling og vold, både fra tidligere partnere og i barndommen. Den gynekologiske legekonsultasjonen kan være en meningsfull ramme for samtale om disse vanskelige temaene. Dette er ytterligere bekreftet gjennom en nylig avsluttet intervjuundersøkelse fra allmennpraksis (Kirkengen og Schei 1992).

Forekomst av mishandling og seksuelle overgrep

Av kvinnene hadde 20 (17%) opplevd vold fra nåværende eller tidligere partnere. 13 (11%) hadde opplevd at volden førte til frykt og angst. Fire kvinner (3,4%) hadde vært utsatt for så alvorlig vold at det hadde ført til behandlingstrengende skader. 11 (9%) av kvinnene hadde opplevd seksuelle overgrep fra en voldelig partner. I barndommen (her før 18-årsalderen) hadde

Jan van Eyck: «Arnolfinis forlovelse», 1434. (Kilde: E.H. Gombrich: The Story of Art. Phaidon Press, London 1972.)

17 (14%) opplevd en eller flere episoder med seksuelle overgrep. Etter en klassifisering etter den mest alvorlige episode, hadde syv av disse opplevd en mindre alvorlig episode (kontakt som ikke involverte kjønnsorganene), åtte hadde opplevd en moderat alvorlig episode (kontakt som involverte kjønnsorganene), to hadde opplevd samleieforsøk eller fullbyrdet samleie.

Kroniske underlivssmerter kan ha sammenheng med det å leve med en mishandler

Jeg intervjuet i tillegg en gruppe kvinner som levde i et mishandlingsforhold. Det viste seg at kvinner i mishandlingsforhold hyppigere hadde underlivssmerter enn andre kvinner. Kroniske smerter hadde sammenheng med seksuelle overgrep. Desto flere typer seksuelle overgrep kvinnen hadde vært utsatt for (traumatisk seksuell debut, overgrep i barndommen, overgrep fra partner og overgrep utenom parforholdet) desto større sannsynlighet var det for at hun hadde hatt kroniske underlivssmerter.

Underlivsbetennelse kan skyldes at kvinner lever med en mishandler

58% av kvinner i mishandlingsforhold sammenlignet med 12% av kvinnene i kontrollgruppen hadde en eller annen gang vært behandlet av lege for en tilstand som hun oppfattet som underlivsbetennelse. 20% av kvinnene i mishandlingsforhold sammenlignet med 3,5% av kvinnene i kontrollgruppen hadde vært innlagt på sykehus pga. underlivsbetennelse.

Konklusjonene fra denne del av undersøkelsen var at fysisk vold og overgrep er noe som også har innvirkning på den gynekologiske kliniske hverdag.

Vold i svangerskapet

Jeg vil i det følgende trekke fram noen aspekter ved vold i svangerskapet, dette foreligger mer utfyllende som kapittel i en bok som utgis disse dager (Schei 1992).

Det har eksistert myter om at volden starter i svangerskapet og at volden kan forklares med at mannen ikke vil dele kvinnen med det ufødte barnet. Det har også eksistert myter om at kvinner hyppigst blir slått i svangerskapet. Slik er det ikke. Volden begynner ofte før kvinnen blir gravid og de fleste kvinner som lever med en mishandler opplever at svangerskapet beskytter. Det er vel egentlig forståelig ut fra at vold mot kvinner generelt er en «forbudt» handling i vår kultur og at selv om mishandlere bryter denne normen, er terskelen høyere for å slå en gravid kvinne.

Hyppighet og alvorlighetsgrad av vold i svangerskapet

Gjennom intervjuene av kvinnene som ble valgt ut av Folkeregisteret fikk jeg opplysninger om mishandling og vold også i svangerskapet. Av de 186 fullgåtte svangerskapene de fortalte meg om, fortalte de om fysisk vold i 6 (3%) og i tillegg 5 svangerskap der de hadde vært utsatt for trusler om vold.

Fra intervjuene med kvinner som levde i mishandlingsforhold gikk det fram at de fleste mishandlerne sluttet å slå når kvinnene ble gravide. Men ca. 1/3 fortsatte å slå også i denne perioden. Siden terskelen for å slå en gravid er høyere enn å slå ellers, kan man tenke seg at menn som fortsetter å slå i svangerskapet er mer voldelige enn andre. Dette er stadfestet i en annen intervjuundersøkelse (Fagan et al. 1983). Den fant en sammenheng mellom vold i svangerskapet og alvorlighetsgrad av vold ellers mot kvinnen, dessuten at de som slo i svangerskapet

hyppigere også var voldelige mot andre enn partneren.

I en annen undersøkelse om vold i svangerskapet, fortalte 43% av kvinnene at alvorlighetsgraden av voldsepisodene var den samme under svangerskapet, 36 % fortalte at volden var mindre alvorlig enn ellers. 21% av kvinnene fortalte at volden var øket i svangerskapet (Kirkengen og Schei 1992).

Er vold i svangerskapet en risiko for fosteret?

En av målsetningene med svangerskapsomsorgen i Norge er å gjenkjenne risikofaktorer for: *«Sykdom, skade eller død for mor og barn»*.

Det at en kvinne lever med en mishandler vil i denne sammenhengen være et viktig forhold å gjenkjenne. Men kan det i tillegg være viktig fordi det er en trussel mot fosteret? Det var dette spørsmålet jeg stilte meg da jeg begynte å analysere opplysningene om kvinnenes svangerskap. Det forelå da ingen undersøkelse som systematisk hadde analysert forhold omkring vold i svangerskapet og svangerskapsutfall.

Det at et barn veier mindre enn andre når det fødes, er nøye forbundet med økt risiko for sykdom og død. Lavvektighet hos nyfødte brukes derfor som en indikasjon på uønsket svangerskapsutfall. Det å forebygge at barn fødes for små kan derfor ha stor innvirkning på folkehelsen generelt. Det er kjent at kvinner som røyker under svangerskapet får mindre barn enn andre kvinner. Det å røyke i svangerskapet reduserer den gjennomsnittlige fødselsvekten med ca 200 gram. Men kan det tenkes at det å være utsatt for en voldelig partner også fører til at fosteret får nedsatt vekst eller blir født for tidlig?

Ved intervjuene av til sammen 180 kvinner (66 av disse levde i mishandlingsforhold da jeg intervjuet dem) fikk jeg opplysninger om 312 fullførte svangerskap. Fem var tvillingsvangerskap, og ett resulterte i et dødfødt barn der det ikke forelå noen opplysning om fødselsvekt. Gjennom kvinnenes beskrivelser av samlivet gikk det fram at mannen hadde slått i 40 av disse svangerskapene. Den gjennomsnittlige fødselsvekt til barna født etter slike svangerskap var 222 gram lavere enn fødselsvekten til barn født etter svangerskap der det ikke hadde forekommet vold.

Nå vet vi at det er mange andre faktorer som kan virke inn på hva barnet veier, slik at opplysningene også ble analysert på en måte der dette ble tatt inn i betraktningen. Etter disse beregningene var forskjellen på 175 gram.

Hva betyr dette? Jeg kunne i hvert fall konkludere med at det var en sammenheng mellom det å være utsatt for vold i svangerskapet og det å føde et barn med lav fødselsvekt. Nå skal jeg på bakgrunn av mine funn og andres undersøkelser legge fram hvordan jeg tenker meg at denne sammenhengen er framkommet.

Kan volden være så alvorlig at den fysisk skader fosteret?

Jeg hadde ingen beskrivelser i min undersøkelse som kan tyde på dette. Men det er beskrevet i medisinsk litteratur tidligere. Her fortelles det om en dødfødsel der barnet hadde store skader. Ved intervju av moren etter fødselen kom det fram at mannen hennes hadde brukt grov vold mot henne også i svangerskapet. Etter den siste episoden hadde fostervannet gått. Det var derfor hun hadde kommet til fødeavdelingen. Men, hun fikk først lov til å dra etter at mannen hadde tvunget henne til å spise opp et måltid de hadde bestilt på en restaurant! «The Battered Foetus Syndrome» er blitt en betegnelse innen medisin ved slik tilfeller. Det foreligger ingen slike rapporter om dette fra Norge. Men det at volden kan føre

Hannah Ryggens billedteppe «Mors hjerte», 1947. (Kilde: Norsk kvinnelitteraturhistorie, bd. 2. Pax forlag, Oslo 1989.)

til skader og komplikasjoner som direkte følge er dokumentert også i andre internasjonale undersøkelser.

Kan volden føre til at kvinnene føder for tidlig?

I min undersøkelse fant jeg ikke noen sammenheng mellom det å være utsatt for vold i svangerskapet og det å føde for tidlig. Men i en undersøkelse fra USA (Hillard 1985) fortalte noen kvinner at volden direkte hadde ført til at fødselen hadde startet. I en annen undersøkelse ble det funnet at kvinner i mishandlingsforhold i gjennomsnitt fødte tidligere enn andre kvinner.

Selv om fosteret ligger godt beskyttet i mors liv, tyder dette på at volden direkte kan påvirke fødselsforløpet. En annen faktor som vi vet kan føre til for tidlig fødsel er infeksjoner. Det at kvinner som lever med en mishandler også blir utsatt for seksuelle

overgrep og hyppigere får infeksjoner, kan også føre til en for tidlig fødsel.

Kan volden føre til at fosteret vokser saktere?

Det er en ekstrem psykisk påkjenning å oppleve at heller ikke svangerskapet er en beskyttelse mot mannens vold. Psykisk stress vet vi er en av de faktorene som påvirker fostervekst, noe som sannsynligvis er medvirkende til at det å oppleve vold i svangerskapet er forbundet med lavvektighet.

Kan det være at kvinnen i mishandlingsforhold har vanskeligere for å slutte å røyke?

Jeg spurte ikke kvinnene jeg intervjuet om røykevaner. Men andre undersøkere har gjort det, og de fant at kvinner i mishandlingsforhold røykte noe oftere enn andre (55% sammenlignet med 36%). Sigarettrøykingen kan oppleves som en av de få måtene kvinnene kan håndtere stresset på. Selv om hun vet at det kan skade fosteret, greier hun ikke å slutte. Hun kan bli møtt av en moraliserende holdning fra omverdenen og også fra hjelperne i helsevesenet. Dette kan øke skyldfølelsen og gjøre vondt verre. Ikke bare må hun ta ansvaret for at hun lever med en som slår henne – men også for at hun ikke greier å slutte å røyke.

Vold som risikofaktor – en oppsummering

De analysene jeg kunne gjøre i min undersøkelse er begrenset. Det er foreløpig også få undersøkelser internasjonalt omkring dette området av mishandling. Men alt tyder på at voldsrelasjoner er en risikofaktor både for mor og barn som til nå stort sett er skjult for hjelperne innen svangerskapsomsorgen. Det er et vanskelig område å gå inn i nettopp fordi svangerskapet ofte blir idyllisert.

Hva videre?

Det er fortsatt mange spørsmål som er uavklart når det gjelder forholdet mellom denne skjulte delen av noen kvinners liv og den innvirkningen dette har på svangerskapsforløpet, selve fødselen og barnets helse. Det er viktig at man også inkluderer denne type problemstillinger i fortsettelsen av forskningsprogrammet. Men allerede i dag vet vi tilstrekkelig til å starte en prosess der viten om vold bør integreres i svangerskapsomsorgen. Dette er en oppgave både for de medisinske fagmiljøene og for helsemyndighetene. Oppgaven bør både omfatte opplæring av helsepersonell, utvikling av nye omsorgsstrategier og revurdering av innholdet i svangerskapsomsorgen.

Berit Schei
forskningsleder
RMFs program for grunnleggende medisinsk kvinneforskning
NAVF

Litteratur

Fagan J.A., K.S. Douglas, K.V. Hansen. Violent Men or Violent Husbands? Background factors and situational correlates. I D. Finkelhor, R.J. Gelles, G.H. Hotaling, M.A. Straus (red). *The dark sides of families*. London: Sage publications, 1983: 49–69.

Hillard PJ. Physical abuse in pregnancy. *Obstet Gynecol* 1985; 66: 185 -90.

Kirkengen A.L., B. Schei. History of childhood sexual abuse arnong women with gynaecological complaints in general practise. Innsendt manus, 1992.

Morey, M.A., M.L. Begleiter, D.J. Harris. Profile of the battered fetus. *Lancet* 1981; ii: 1296–6.

Schei, B. Trapped in painful love. Physical and sexual abuse by spouse – a risk factor of gynaecological disorders and adverse perinatal outcomes. Trondheim: Acta Universitatis Nidrosiensis Facultatis Medicinae. Series A: Dissertations No 63. Tapir, 1990 (doktorgradsavhandling).

Schei, B. Når far er en fare for det ufødte barn. I I. Hydle og L. Bang (red). *Mishandling og seksuelle overgrep – legens faglige oppgaver*. Oslo: Tano forlag, 1992.

Erfaringer fra kvinneterapi

Nytt perspektiv på psykiske problemer og behandling

Av Eva Axelsen

For å skape virksomme behandlingsformer er det nødvendig med ny erkjennelse og teori. Gjennom erfaringer fra terapi med kvinner begynner vi å få et bilde av seksuelle overgrep som en viktig utløs ende og opprettholdende faktor for psykiske problemer. Dette har gitt ny kunnskap om behandling. Vi begynner å se at psykiske problemer i høy grad dreier seg om reaksjoner på belastninger og påkjenninger og ikke om patologi.

Undertegnede har gjennom flere år arbeidet med et prosjekt som har hatt som formål å utvikle en terapeutisk referanseramme som er basert på at psykiske problemer ikke er sykdom, men oppstår i relasjoner i en sosial sammenheng. Referanserammen søker å inkludere konsekvens av seksuelle overgrep og å ta kjønnsvariabler med i betraktning.[1, 2]

Manglende kunnskap om betydningen av seksuelle overgrep

I behandlingsapparatet har man ikke vært spesielt opptatt av betydningen av seksuelle overgrep for psykiske problemer. Man har til nå ikke hatt kunnskap nok til å se indikasjoner på overgrep eller møte dette behandlingsmessig. Jeg skal gi noen eksempler på det.

Kvinner som har vært utsatt for overgrep er ofte svært redde for å ta fram det som har skjedd. Det er uakseptabelt og katastrofepreget. Mange husker derfor ikke hva de har vært utsatt for. Kanskje har de noen indre bilder som plager dem. Noen tror de har drømt. Det er heller ikke kjent kunnskap i behandlingsapparatet at hukommelsen ofte sitter i kroppen etter overgrep. Det vil da si at det den utsatte husker kan være mer kropps- og følelsesbasert enn kognitivt basert – spesielt hvis overgrepene har skjedd i ung alder. For en voksen person med senvirkninger kan det som har skjedd ofte være utydelig og tildekket. Dette kan føre til at formidlingen av seksuelle overgrep skjer indirekte og uten å følge vanlige regler for kommunikasjon. Derfor unngår ofte behandlere å se tegn på at personen har vært utsatt for overgrep. Ofte taes ikke indikasjonene alvorlig, men sees på som patologi. Reaksjonene kan også tolkes som motstand og lite samarbeidsvilje. En annen hovedfeil er at klienten kan bli presset til å fortelle før hun er rede. Disse feilene kan være fatale og i verste fall resultere i

selvmord eller psykotiske gjennombrudd som kunne vært unngått.

Det patriarkalske preg

I utgangspunktet for en terapi er problemet ofte at kvinnen har en opplevelse av at andre har invadert og kontrollert henne, og at hun ikke er autoriteten på seg selv. Mange erfarer i behandlingsapparatet at den terapeutiske relasjonen har et patriarkalsk preg. Andre vet best hva hun trenger. Terapi kan bli en videreføring av over- og underordningsmønstre som hun tidligere har hatt problemer med. Dette vil kunne forsterke de problemene som er årsaken til at hun trengte terapi (Axelsen 1984, Anstorp & Clasen 1988 a,b).

Sykdoms- og diagnosetenkning

Den patriarkalsk pregete relasjonen mellom klient og terapeut henger sammen med den rådende sykdomsmodellen i behandlingsapparatet og i vår kultur. Et menneske som oppfattes som sykt kan ikke være autoriteten på seg selv – fordi hun er syk. Dette fører til at personen i enda større grad mister tiltroen til seg selv. Da er hun kommet inn i en ond sirkel. Reaksjonene blir oppfattet som tegn på en sykdom, heller enn som ledd i en prosess som innebærer utvikling (Axelsen 1991a). Det blir vanskelig å bruke reaksjonene som en innfallsport til å forstå og bearbeide.

Kvinner (og menn) som har senvirkninger etter seksuelle overgrep og derfor viser irrasjonelle psykiske reaksjoner, blir behandlet som syke i psykiatrien. Derved ser en ikke at reaksjonene står i forhold til de påkjenningene personen har gjennomgått. I stedet blir reaksjon ene knyttet til personens identitet og blir beviset på at det er noe galt med henne (Axelsen 1991b).

En person som er preget av senvirkninger etter seksuelle overgrep, er ofte preget av skiftninger og enten/eller, sort/hvitt i tanke, følelser og atferd. Hun kan skifte mellom tilbaketrekning og impulsiv selvødeleggende atferd. Kvinnens emosjonelle tilstand kan svinge fra nedstemt tomhet og utmeldthet til sterkt sinne, angst eller andre sterke emosjoner. Mange kvinner som har vært utsatt for seksuelle overgrep har derfor blitt betegnet som borderline. Vi vet nå at dette er vanlige overgrepsreaksjoner: Den det gjelder svinger fra å beskytte seg gjennom å melde seg ut følelsesmessig og atferdsmessig, til å reagere sterkt. Dette gjør hun også under overgrepet. Mange går inn i en annen bevissthetstilstand under overgrepet. Dette kan være en nødvendig og vanlig beskyttelsesreaksjon.

De reaksjonene som var en løsning under overgrepet gjentas senere. Dette kan gi problemer videre i livet. Hun kan også endre bevissthetstilstand under påkjenninger eller i situasjoner hvor hun blir minnet om overgrepene. Personen er ofte meget hypnotiserbar fordi hun lett går inn i en annen bevissthetstilstand (Barber 1991).

Noen går periodevis inn i forvirringstilstand og gjenopplever overgrepene, snakker i metaforer om dem eller har syns-, hørsels- eller kroppshallusinasjoner som handler om det de har opplevd. Dette blir oppfattet som patologi og tegn på defekt. Det er viktig å normalisere og avpatologisere psykiske reaksjoner etter overgrep, også når reaksjonene kommer mange år senere.

Trekk ved en alternativ teori

Psykiske reaksjoner og avmakt

Psykiske problemer kan sees på som reaksjoner på en opplevelse av avmakt både i forhold til seg selv, sin egen situasjon og omverdenen. Reaksjonene kan springe ut fra en opplevelse av å bli psykisk og/eller fysisk kontrollert og invadert av andre. Den

det gjelder opplever en krenkelse av personlige grenser og at hennes behov ikke blir ivaretatt, respektert eller lagt merke til. Dette kan også gi en følelse av at andre bestemmer hvilke behov hun har og hvordan de skal dekkes. Psykiske problemer henger derfor sammen med en opplevelse av *både* å bli neglisjert *og* ikke å ha påvirkningsmulighet. Dette kan føre til en følelse av å være verdiløs og avmektig. Problemer oppstår i en sosial kontekst hvor en part har makt og den andre parten ikke har makt – psykisk og/eller fysisk. En slik psykologisk situasjon kan f.eks. ha startet da hun var barn – i forhold til omsorgspersoner. Den kan også ha oppstått i et mishandlingsforhold.

Et annet kjennetegn ved denne psykologiske situasjonen er at den det gjelder tar skylden for det hun opplever at andre gjør med henne. Hun tror det skjer fordi det er noe galt med henne – eller at hun har gjort noe galt – som hun kanskje ikke engang vet hva er. Dette fører til en komplisert eksistensiell situasjon og gir sterk opplevelse av maktesløshet.

Den (eller de) andre har ikke nødvendigvis ment eller vært klar over at personen har følt seg invadert, kontrollert og neglisjert. Det er heller ikke sikkert at andre rundt henne har oppfattet det slik. De psykiske reaksjonene er oppstått ut fra, og står i forhold til, den subjektive opplevelsen av indre og ytre påkjenninger, som bare personen selv kjenner (Axelsen 1990a).

Psykiske reaksjoner og problemer har alltid sin egen logikk og henger sammen med personens måte å tenke, føle og handle på og med det livet hun har levet. Dette kan være vanskelig å se både for den det gjelder og for andre. Ved å forstå reaksjonene i et livshistorieperspektiv kan de gi mening og være en innfallsport til en erkjennelsesprosess som kan føre til et bedre liv.

Psykiske reaksjoner og seksuelle overgrep

Hvorfor får så mange av dem som har vært utsatt for incest og seksuelle overgrep, sterke psykiske reaksjoner? Det er mange likhetspunkter mellom den psykologiske situasjonen den utsatte kommer i og den psykologiske situasjonen som er beskrevet ovenfor og som kan føre til psykiske problemer.

Når det gjelder incest og seksuelle overgrep er invaderingen og kontrollen fra andre særdeles omfattende, fordi krenkelsen av grensene skjer både fysisk og psykisk. Neglisjeringen, eller defineringen av personens egne behov fra den som har makt i situasjonen, kan også være ekstrem. Den som er utsatt kan ha få eller ingen påvirkningsmuligheter – og derved oppleve stor avmakt. Spesielt hvis det er et barn. Det hører også med til situasjonen at den utsatte tar skylden på seg for det som andre gjør med henne. Vi skal komme tilbake til psykologien i fenomenet skyld.

Vi ser at alle ingrediensene i den situasjon som kan føre til psykiske problemer er tilstede i særdeles høy grad. Det er derfor ikke rart at dette er en type påkjenning hvor det ligger godt til rette for at den som blir utsatt for overgrep kan få sterke psykiske reaksjoner. Reaksjonene er adekvate i forhold til det hun har opplevd.

Mange gjentar disse reaksjonene etterpå, og de blir oppfattet som sterkt irrasjonelle av omgivelsene. Etter hvert kan reaksjonene defineres som psykiske problemer fordi verken kvinnen selv eller omgivelsene forstår hvorfor hun har reaksjonene. De kan ikke lenger sees å være adekvate i forhold til det som skjer rundt henne, men de er adekvate i forhold til det hun bærer på og som hun fortsatt reagerer på. Hun forstår som regel ikke dette selv. Derfor kan hun dårlig redegjøre for det.

Symptomet som løsning

En person som utvikler psykiske problemer

opplever å stå med ryggen mot veggen og finner ikke andre måter å takle seg selv på og påvirke situasjonen enn å få psykiske reaksjoner. Symptomene blir den eneste måten hun kan bli sterk på. Sterk betyr her å kunne påvirke situasjonen og kunne beskytte seg mot andres påvirkning. Denne løsningen blir et problem for personen som hun ikke kan gi slipp på før hun har funnet en annen måte å få kontroll over seg selv og sitt liv på (Haley 1975). Det er nødvendig at personen blir sterk på andre måter enn gjennom sine symptomer.

Senvirkning

Ofte ser vi at personen kan få psykiske problemer som en forsinket reaksjon på en vanskelig tid eller en krise, til og med lenge etter. Dette opplever f.eks. mange kvinner etter å ha kommet ut av et mishandlingsforhold. Hun forstår ikke at de psykiske reaksjonene henger sammen med det som har skjedd tidligere og tar dem som tegn på at det er noe i veien med henne. Dette blir ytterligere bekreftet hvis kvinnen kommer inn i det psykiatriske behandlingsapparatet og blir definert som syk.

Det er viktig å gi kunnskaper til den det gjelder om at det er normalt å reagere etterpå – til og med lenge etterpå. Forklaringen kan være at så lenge hun var i krisen var hun så opptatt av å mobilisere krefter til å holde seg oppe at hun ikke kunne kjenne på reaksjonene sine – da hadde hun nok med å klare seg. Først når hun er kommet ut av krisen og er begynt å føle seg tryggere kan hun slippe til reaksjonene. Derfor kan det gå lang tid før hun kan tillate seg å reagere.

Signaler

Innenfor denne referanserammen sees psykiske problemer som signaler om at personen har levet eller lever på en måte som ikke er bra for henne (Axelsen 1990a). Det som er eller har vært vanskelig, har ikke vært mulig for personen å forandre. Kanskje har hun ikke vært helt klar over det. Derved blir de psykiske reaksjonene også en måte å bli bedre kjent med seg selv på. Reaksjonene kan virke som en igangsetter av forandring. Å få psykiske problemer kan for mange bli den eneste vekkeren som får personen til å ta seg selv alvorlig og begynne å rette opp det som er eller har vært galt. Psykisk smerte kan på denne måte virke som en drivkraft til endring (Axelsen & Bakke 1991). Dette betinger at personen ikke er redd sine reaksjoner. Er hun redd reaksjonene – fordi de sees som patologiske – vil hun kanskje avskjære dem uten å lytte til dem. Det samme gjelder for terapeuten (Axelsen 1991a).

Skyld

De to kjønn synes å ha et ulikt forhold til skyld. Menn skyver ofte skylden fra seg, mens kvinner kan ta skylden på seg for det andre gjør mot dem selv om de har vært helt maktesløse, f.eks. i en voldtektssituasjon (Axelsen 1990 a,b). Skyld er en viktig komponent i psykiske reaksjoner etter overgrep spesielt og i psykiske problemer generelt. For å kunne arbeide terapeutisk er det derfor viktig å ha en forståelse av skyld. Skyld henger sammen med personens attribusjonsstil, identitet og kjønnsforventninger, og styrer derfor retningen i personens avmaktsreaksjon.

Skylden er nært knyttet til avmakten. Å være utsatt for seksuelle overgrep er en ekstrem form for invadering og kan være truende for den utsattes identitet. Dette kan være vanskelig å leve videre med etterpå. Seksuelle overgrep synes å være mest truende for identiteten når de er uten mening for den utsatte – f.eks. hvis overgrepet skjedde plutselig og tilsynelatende uten forståelig foranledning, eller hvis

overgriper er en som hun ellers har hatt tillit til og som viser helt nye og skremmende uforståelige sider. Kan det å ta skylden på seg selv for det andre gjør mot henne, være en løsning i en truende og meningsløs situasjon?

Et eksempel på dette er en kvinne fra en annen del av verden som jeg arbeidet terapeutisk med. Hun var voldtatt som ledd i tortur i fengsel. Da hun kom til Norge – og utenfor fare – ble hun dypt deprimert og ville bare dø. Den ikke-seksuelle delen av torturen kunne hun leve videre med. Denne hadde hun gjennomlidd for sitt land, sa hun. Voldtektene hadde imidlertid gjort at hun hadde mistet sin verdi som kvinne, sin verdighet og sin selvbestemmelsesrett. Derfor ville hun ikke leve lenger. Selv om denne kvinnen rasjonelt sett forsto at hun var uten skyld i voldtektene, følte hun allikevel sterk skyld. Hun trodde derfor at hun var blitt «gal». For å komme videre var det viktig at hun forsto og aksepterte sine reaksjoner. Det var nødvendig at vi sammen forsto hennes skyld på en måte som hun kunne bruke.

Hun hadde ikke greid å plassere det som hadde skjedd med henne under torturen. Hendelsene var så meningsløse og truende eksistensielt at hun ikke klarte å tolke det hun hadde opplevd. Hun mistet de vanlige holdepunktene for å tenke, føle og handle i en situasjon. Derved ble situasjonen også helt uforutsigbar. Hun mistet all kontroll og følte seg sterkt truet.

Å ta skylden på seg selv slik hun gjorde var *en måte å få mening i noe som var meningsløst*. Ved å ta skylden får den utsatte en opplev else av å ha vært med på å styre det som foregikk. Hvis det som skjer skyldes noe ved henne selv, kan hun, iallfall i teorien, gjøre noe med seg selv for å stoppe overgrepene. Å ta skylden på seg for noe en ikke har skylden for, kan derved være *en måte å ta kontrollen* over det en føler avmakt for. Dette kan gi en opplevelse av at situasjonen blir mer *forutsigbar*.

Eksempelet med tortur er ekstremt, men nettopp derfor ble kvinnens irrasjonelle måte å forholde seg på, som en løsning på avmakt, tydeligere. I dette perspektivet blir skyld forståelig. Å ta skylden motvirker at hun føler seg fullstendig maktesløs og tilintetgjort i situasjonen, men fører til tap av selvfølelse (Axelsen 1990). Denne løsningen gjentas etterpå og gir langvarige etterreaksjoner med store selvbildeproblemer.

Et barn som er utsatt for incest eller seksuelle overgrep opplever også ekstrem avmakt og forvirring – selv om det ikke er en tortursituasjon – bl.a. fordi barnet utviklingsmessig er lite i stand til å mestre en slik situasjon kognitivt og følelsesmessig. Løsningen for barnet er også å ta på seg skylden – på bekostning av selvfølelsen. På denne måten kan skyld sees som en indikator på hvor stor avmakten er hos den det handler om.

Konsekvenser for behandling

Terapeutisk arbeid med endring av selvbilde og skyld

En kvinne som har vært utsatt for seksuelle overgrep utvikler ofte selvforakt. En viktig del av det terapeutiske arbeidet er derfor arbeid med selvbildet. Arbeidet inkluderer endring av negative merkelapper, arbeid med attribusjonsstil og med å bli mer sensitiv overfor seg selv og å lære å følge seg selv. Dette impliserer å lære å kjenne egne grenser og å respektere seg selv.

Kognitivt terapeutisk arbeid med endring av selvinstruksjoner og automatiske tanker er viktig for å endre kvinnens negative oppfatning av seg selv (Beck 1974, 1985, Meichenbaum 1975, Gil 1988, Bass & Davis 1988). Kognitivt arbeid er også viktig for å arbeide med skyld og med å flytte ansvaret fra kvinnen selv til overgriper.

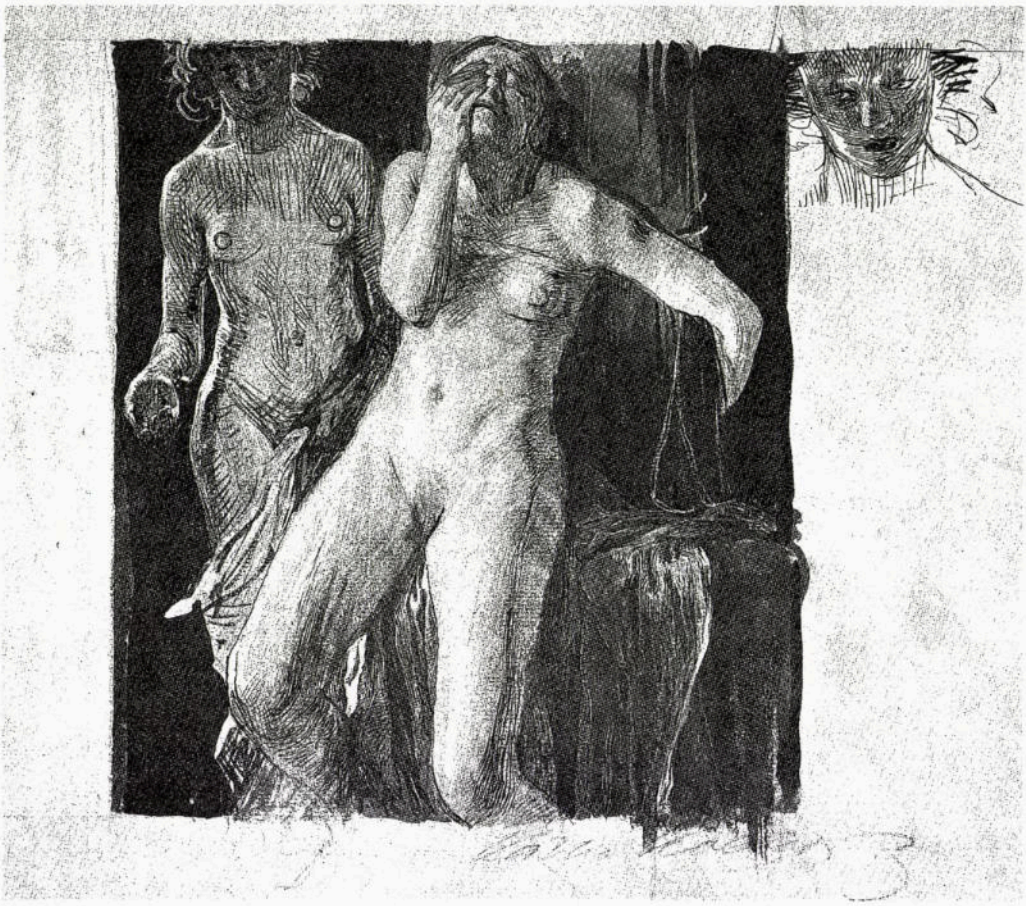

Käthe Kollwitz: Aktstudier til «Livet», 1900. (Kilde: Käthe Kollwitz' samtliga värk i färg. Alfabeta Bokförlag.)

I terapi arbeider en ofte med «barnet» i den voksne. Barn ser seg selv som årsaken til hendelser i større grad enn voksne. Hvis overgrepene har skjedd da kvinnen var barn, vil hun kanskje gå rundt i sitt voksne liv med et barns ubearbeidete emosjonelle oppfatning av det som skjedde (Axelsen & Bakke 1991). Hun vil også gå rundt med barnets ubearbeidete oppfatning av sin egen skyld og sin egen forsvarsløshet. Dette kommer spesielt sterkt og automatisk i seksuelle situasjoner, og gjør det vanskelig for henne å forsvare seg mot seksuelle krav fra andre (Axelsen 1991b). Dette gir ytterligere selv bildeproblemer, angst og depresjon. Mange kvinner med slike erfaringer har også anorektiske problemer.

Kvinnen kan få sterke emosjonelle, og ofte kroppslige, reaksjoner som senvirkninger. Som nevnt sitter hukommelsen om overgrepene ofte i kroppen. Dette fører til at hun får et vanskelig forhold til sin egen kropp. For å stoppe denne onde sirkelen må seksuelle overgrep ofte også bearbeides direkte emosjonelt og kroppslig i tillegg til kognitivt. Her er suggestive, ekspressive og kroppsorienterte metoder viktige arbeidsredskaper for å nå personen – og for at hun skal nå seg selv. Et eksempel på dette er gestalt-psykologiske metoder.

Et eksempel på bruk av slike terapeutiske metoder er beskrevet i «Tilbakereisen» (Axelsen & Bakke 1991). I denne boka beskrives det en terapeutisk fantasireise

tilbake til en hytte hvor kvinnen som boka handler om, ble voldtatt av sin far da hun var ni år gammel. Hun opplever i denne «tilbakereisen» at hennes skyld og ansvar blir bearbeidet, ved at episoden oppleves om igjen følelsesmessig fra et annet perspektiv. Hun blir ledet av terapeuten til å skifte mellom barnets perspektiv og perspektivet til den voksne kvinnen hun er i dag. Hun ser seg selv som barn i denne situasjonen. Hun ser hvor liten hun var i forhold til han og hvor redd hun var, fordi hun nå også ser hendelsen utenfra og fra et voksent perspektiv og ikke bare innenfra barnets perspektiv som tidligere. Hun opplever i denne «tilbakereisen» at dette er en voldtekt mot et barn fra en voksen mann som er ansvarlig. Dette bryter det tidligere perspektivet om at *hun* var den skyldige, som hun dannet seg den gangen det skjedde. I fantasireisen var det hun selv som tok oppgjøret, ingen fortalte hva hun skulle mene og føle. Akkurat dette er viktig hvis hun skal være autoriteten på seg selv.

Fantasireisen gjorde det mulig for henne å gjøre direkte opp med hendelser som hadde vært følelsesmessig sterkt konfliktfylte. Dette var helt avgjørende for at man i terapien skulle kunne arbeide videre kognitivt og på andre måter med hennes opplevelse av seg selv, skylden og forholdet til far.

Motiverings- og relasjonsarbeid

Det er nødvendig å skape en terapeutisk relasjon hvor kvinnen føler seg fri til å kjenne etter egne behov og egne grenser. Det er også nødvendig at terapeuten aksepterer hvor vanskelig det er for henne å komme fram med det hun har opplevd, for at hun selv skal akseptere det. Samtidig må det bli gjort mulig for kvinnen å gradvis komme fram med det hun bærer på.

Dette er en balansegang fra terapeutens side. Terapeuten skal drive terapien framover mot bearbeiding og endring av reaksjonene; samtidig skal hun passe på å ikke styre kvinnen for mye. Kvinnen selv må prøve ut alternative måter å tenke, føle og handle på. Dette blir også konkret beskrevet i «Tilbakereisen».

Akseptering av seg selv og akseptering av psykiske reaksjoner som løsning på avmakt, sees som forutsetning for terapeutisk endring, for motivering og for endring av selvbilde. Akseptering er et sentralt prinsipp i gestaltterapi og i kommunikasjonsorientert terapi og sees som den viktigste endringsagent innenfor disse terapiformene. I denne måten å arbeide terapeutisk på sees det som svært viktig å ta kvinnen alvorlig. Slik kan hun lære å ta seg selv alvorlig.

En kjønnsspesifikk referanseramme

Psykiatrien handler om kvinners problemer

Kvinners innovervendte psykiske reaksjoner har blitt sykeliggjort, fordi kvinner viser sine følelser av svakhet og fortvilelse, fordi de tviler på seg selv og finner feil og skyld hos seg selv. De mennene som får slike irrasjonelle, innovervendte reaksjoner blir også kalt «syke», i motsetning til de mennene som viser irrasjonell, voldelig utagerende reaksjoner. Denne måten å vise seg «sterk» på har tradisjonelt blitt sett på som maskulint «adekvat». Det er når mannen viser svakhet, hjelpeløshet og tvil på seg selv at hans reaksjoner blir definert som psykiske.

I behandlingsapparatet handler derfor psykiske problemer først og fremst om kvinnelige reaksjoner. Dette er sannsynligvis en av hovedårsakene til at langt flere kvinner enn menn kommer inn i det psykiatriske behandlingsapparatet. De mannlige reaksjonene er utydelige, underrepresentert

og underrapportert innenfor behandlingsapparatet (Axelsen 1990 a,b). Mennene dominerer til gjengjeld kriminalstatistikkene.

Det har etter hvert vokst fram en kjønnsspesifikk terapi for kvinner som er i tråd med den referanserammen som presenteres i dette prosjektet (Anstorp & Clasen 1988 b). Det tradisjonelle behandlingsapparatet pretenderer imidlertid å fungere kjønnsnøytralt.

Makt og avmakt

Psykiske problemer kan forstås som kommunisering av avmakt. Det synes å være to måter å reagere på avmakt på. Den ene måten er å unngå andres makt over en selv ved å bli sterk i å beskytte seg mot andres påvirkning. Dette er kvinners vis. En slik måte å beskytte seg på er å bli utilgjengelig for andre ved å få innovervendte psykiske problemer. Mannens tradisjonelle måte å takle avmakt på er derimot å få makt over andre. Dette kan dreie seg om å bli sterk ved å ta kontroll over andre fysisk og/eller psykisk.

I dette perspektivet sees derfor årsakene til psykiske reaksjoner hos de to kjønn som like – nemlig avmakt – mens måten avmakten forsøkes løst på synes å være forskjellig (Axelsen 1990b). Deres ulike mestring av avmakt avspeiles i at psykiske reaksjoner hos de to kjønn i hovedsak får en ulik utforming.

Årsaksattribuering og retning i psykiske reaksjoner – forskjell hos menn og kvinner

Årsaksattribuering og fraskriving og tilskriving av ansvar henger nært sammen med retningen og utformingen av de reaksjonene en person får ved opplevelse av avmakt. Jeg skal forklare dette nærmere. Når kvinnen tar skylden for det uheldige som skjer, fordi hun tror det skyldes at det er noe galt med henne, retter hun reaksjonen mot seg selv. For mange menn kan det være katastrofalt å vedkjenne seg skyld, fordi det betyr svakhet og at han ikke har rett. Disse egenskapene er mer uforenlige med mannlighet enn med kvinnelighet. Det kan derfor være mer naturlig for menn enn for kvinner å attribuere skylden til andre og å rette reaksjonen utover.

Menns reaksjonsformer dekker hele skalaen fra de innovervendte til de utagerende reaksjonene, men med hovedvekten på utagerende reaksjoner. Kvinner, derimot, befinner seg stort sett på den innover vendte del av skalaen. Det er sjelden at kvinner har utagerende problemer. Kvinner, som gruppe, har en mer lik utforming i sine psykiske reaksjoner enn menn som gruppe. Vi vet ikke hvorfor (Axelsen 1990 a,b).

Identitet og kjønnsforventninger

Identitet er formet ut fra personens opplevelse av mulighet til påvirkning av det som skjer, selvrealisering og eksistensiell frihet. Det er tradisjonelt sett mer truende for en mann enn for en kvinne å erkjenne at han ikke har muligheter til selvrealisering og innflytelse. Spesielt vanskelig og truende er det for en mann å erkjenne at avmakt kan skyldes han selv. En viktig faktor i forståelse av menns og kvinners psykiske reaksjoner på nederlag og avmakt er derfor identitetsdannelsen hos de to kjønn.

Vi begynner å få kunnskap om at også gutter blir utsatt for incest og seksualisert vold (Holter, Jebsen & Sætre 1986, Eide Midtsand 1990 a,b, Lew 1990). Vi vet for lite om deres reaksjoner. En del av dem får psykiske problemer på samme måte som kvinner. Andre blir utagerende og overgripere som voksne.

Det er nødvendig å endre forståelsen av psykiske problemer. Vi har begynt å få en forståelse av kvinners reaksjonsformer. Vi

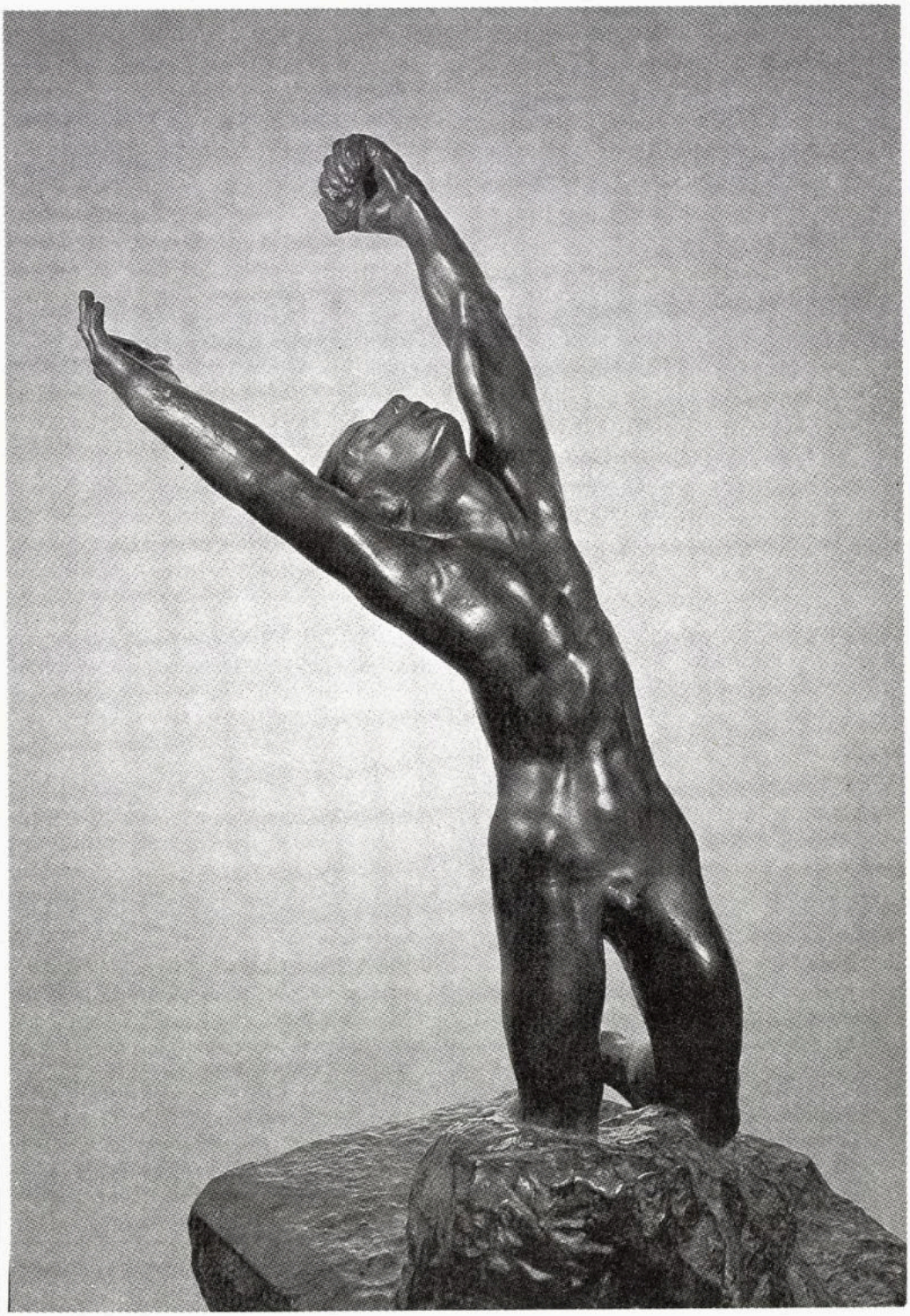

Auguste Rodin: «Den fortapte sønn», 1889. (Kilde: Bernard Champigneulle: Rodin. Thames and Hudson. London 1967.)

må også utvikle en forståelse av mannens utagerende reaksjoner og voldens logikk – både for å kunne forebygge og for å kunne behandle – uten å ta ansvaret fra overgriperen.

Vi har begynt å få en forståelse av kvinners reaksjonsformer og hvordan seksuelle overgrep virker inn på kvinners psyke. Etter mitt skjønn vil en videre utvikling måtte gå i retning av å slutte å tolke de særegne kvinnelige reaksjonene som patologi – og heller forstå disse som adekvate avmaktsreaksjoner på invadering og overgrep. Avmaktsreaksjonene blir problematiske når kvinnen går videre i livet uten at det som har skjedd blir bearbeidet. Vi må også begynne å se at uttrykksformene i psykiske reaksjoner har med feminin og maskulin identitet å gjøre.

Eva Axelsen
sjefspsykolog
Psykiatrisk avdeling A
Ullevål sykehus

Noter

1. Følgende arbeider er hittil blitt publisert fra prosjektet:

   Axelsen, E. & Bakke, S. *Tilbakereisen. Om forandring gjennom terapi*. Pax forlag, Oslo 1991. (294 s)

   Axelsen, E. Psykiske problemer – en kilde til utvikling. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*. 3, 1991a.

   Axelsen, E. Reality, Irrationality and Mental problems. I: Sørensen, T., Abrahamsen, P. & Torgersen, S. *Psychiatric Disorders in the Social Domain*. Universitetsforlaget, Oslo 1991c.
2. Den teoretiske referanserammen i prosjektet er hentet fra sosialpsykologi (Heider 1967, Brehm 1976), kommunikasjonsteori (De Shazer 1985, 1988, Erickson 1965, 1975, Haley 1975, 1984, 1985, 1986, Watzlawick, Beavin & Jackson 1967, Watzlawick, Weakland & Fisch 1974, Weakland, Fisch, Watzlawick & Bodin 1974), kognitiv terapi (Beck 1974, 1985, Meichenbaum 1975) og ekspressiv- og kroppsorientert terapi (Lindholm & Lundeby 1986, Perls 1973, Stevens 1970, Bandler & Grinder 1975).

Litteratur

Anstorp,Trine og Anne-Kari Clasen. Når terapi gjør livet enda vanskeligere. I *Materialisten* nr. 3, 1988a, Oslo.

Anstorp, Trine og Anne-Kari Clasen. Kvinneterapi. I *Materialisten* nr. 3, 1988b.

Axelsen, Eva. Kvinner i psykoterapi. I Anstorp, Trine, Eva Axelsen og Reidun Ingebretsen. *Kvinne(p)syke*. Universitetsforlaget, Oslo 1984.

Axelsen, Eva. Menns psykiske problemer i et makt- og avmaktperspektiv. I Anstorp og Axelsen. *Menn i forandring*. Tano, Oslo 1990a.

Axelsen, Eva. Psykiske reaksjoner hos menn i et kjønnsperspektiv. I *Materialisten*, 2/3, 1990b.

Axelsen, Eva. Psykiske problemer – en kilde til utvikling. I *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 3, 1991a.

Axelsen, Eva. *Motstand mot forandring*. Manuskript, Oslo 1991b.

Axelsen, Eva. Reality, Irrationality and Mental Problems. I T. Sørensen, P. Abrahamsen og S. Torgersen. *Psychiatric Disorders in the Social Domain*. Universitetsforlaget, Oslo 1991c.

Axelsen, Eva & Sissel Bakke. *Tilbakereisen. Om forandring gjennom terapi*. Pax forlag, Oslo 1991.

Bandler, Richard & John Grinder. *The Structure of Magic, I and II*. Meta Publications, Palo Alto, California, 1975.

Barber, Joseph. Personlig meddelelse 1991.

Bass, Ellen & Laura Davis. *The Courage to Heal*. Harper & Row, New York 1988.

Beck, Aaron & R. L. Greenberg. Cognitive therapy with depressed women. I V. Franks & Y. Burtle (eds.) *Women in Therapy*, Bruner/Mazel, New York, 1974.

Beck, A.T. & G. Emery. *Anxiety disorders and phobias. A cognitive perspective*. Basic Books, New York, 1985.

Brehm, S. *The Application of Social Psychology to Clinical Practice*. Hemisphere Publishing co., New York, 1976.

De Shazer, Steve. *Keys to Solutions in Brief Therapy*. Norton, 1985.

De Shazer, Steve. *Clues – Investigating Solutions in Brief Therapy*. Norton, 1988.

Eide Midtsand, N. Non-verbal formidling av seksuelle overgrep hos barn i psykoterapi. I *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*. Nr. 1, 1990a.

Eide Midtsand, N. Seksuelle overgrep mot gutter: Generelle betraktninger illustrert med utdrag fra en terapiprosess. I *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, Nr. 2, 1990b.

Erickson, Milton. The Use of Symptoms as an Integral Part of Hypnotherapy. I E.L. Rossi (ed.).

The Collected Papers of Milton H. Erickson on Hypnosis. Vol. 4. Irvington Publishers, 212-222. New York, 1965.

Erickson, M. & E.L. Rossi. Varieties of double bind. *The American Journal of Clinical Hypnosis*, 17, No. 3, 143-157, 1975.

Gil, Eliana. *Treatment of Adult Survivors of Childhood Abuse.* Launch Press, California 1988.

Haley, Jay. *Strategies of Psychotherapy.* Grune & Stratton, New York, 1975.

Haley, Jay. *Uncommon Therapy.* Norton, New York, 1985.

Haley, Jay. *Problem Solving Therapy.* Harper & Row, New York, 1985.

Haley, Jay. *Ordeal Therapy.* Jossey-Bass, San Fransisco/Washington/London, 1984.

Heider, Fritz. *The Psychology of Interpersonal Relations.* Wiley & Sons, New York, 1967.

Holter, H., E. Jebsen & M. Sætre. *Tvang til seksualitet. En undersøkelse av seksuelle overgrep mot barn*. Cappelen, Oslo. 1986.

Lew, Mike. *Victims No Longer.* Harper & Row, New York, 1990

Lindholm, Astri & Hilde Lundeby. Skyttling og forandring i gestalt-terapi. *Fokus på familien*, nr. 4, 1986.

Meichenbaum, Donald. Self-instructional methods. I Frederick Kanfer & Arnold Goldstein. *Helping People Change*. Pergamon Press, New York, 1975.

Perls, Fritz. *The Gestalt Approach and Eye Witness Therapy.* Science and Behavior Books, 1973.

Stevens, Barry. *Don't Push the River.* Real People Press, Utah, 1985.

Watzlawick, P., J. H. Beavin & D.D. Jackson. *Pragmatics of Human Communication: A Study of Interpersonal Patterns*. Norton, London, 1967.

Watzlawick, P., J. Weakland & R. Fisch. Change: Principles of Problem Formations and Problem Resolution. I *Family Process*, vol. 13, nr.2, 1974.

Weakland, J., R. Fisch & A. Bodin. Brief Therapy: Focused Problem Resolution. I: *Family Process*, vol. 13, 2, 1974.

Når kvinner knytter sitt begjær til underkastelse

Et utkast til en forståelse av mishandling basert på terapeutiske erfaringer

Av Kirsten Benum

Psykologiens tidligere forståelse av kvinner som lever i mishandlingsforhold, har vært å forklare kvinnene som spesielt masochistiske, og at kvinnen nærmest har lagt opp til å bli slått for da å få tilfredsstilt sine «straffebehov». Kvinnebevegelsen, og med den krisesenterbevegelsen, har utviklet en annen forståelse som tar stilling til støtte for kvinnens/offerets situasjon. Gjennom dette har vi markert (også politisk) hvordan vi tar stilling til kvinnens rettigheter. Vi krevde og krever fortsatt at samfunnet skal se offeret og se offeret som et subjekt.

Gjennom denne subjektgjøringen har vi imidlertid støtt på nye utfordringer og nye spørsmål. Disse spørsmålene handler bl.a. om hvilke konsekvenser det får når vi ser på kvinner (og med det oss selv) som handlende aktører og som *aktive medskapere av sin egen underordning*. Dette ligger farlig nær den gamle tenkningen om den masochistiske kvinnen. Her er det etter min mening noen viktige samspillsmønstere som trenger ytterligere utforskning. Jeg mener at tiden er kommet til å ta denne utfordringen. Vi har noen nye erfaringer og noen begreper som kan hjelpe oss i dette arbeidet med å skape en bedre forståelse.

Jeg vil presentere et utkast til en forståelse av vold i nære relasjoner som går utover den etablerte offertenkningen. Hvis jeg fortsatt tar utgangspunkt i å forstå situasjonen utfra kvinnens ståsted, blir sentrale spørsmål for meg i denne sammenhengen:

Hva slags fenomen er det uttrykk for når kvinner knytter begjær til underkastelse? Hvorfor fortsetter hun å bli i et forhold der hun blir ydmyket og risikerer livet, samtidig som hun ønsker å komme ut av det? Hvorfor ønsker hun å gå tilbake til ham når hun gjennom store anstrengelser har brutt ut av forholdet? Hvorfor bearbeider hun krenkelser ved å gå inn i nye krenkende relasjoner?

Når vi fokuserer på denne type ubehagelige spørsmål, kan vi ikke lenger unngå å legge merke til hvordan seksualisert vold utgjør et grelt forstørrelsesglass på sammenhenger som berører hver og en av oss.

Det handler om betingelser for kjærlighet i vårt samfunn, betingelser for å være kvinne og mann, betingelser for å være barn.

Jeg tror at vi som arbeider med forandring i terapi får en helt særegen form for empiri om disse betingelsene. Det er når kvinnene prøver å forandre sine betingelser, prøver å ta styringen i eget liv, at hun merker samfunnets motkrefter og ideer om hvem hun skal være. Jeg vil prøve å utdype noen av de spørsmålene jeg stilte ovenfor, ved å trekke fram noen fellestrekk fra klientenes virkelighet og sette de sammen med noen teoretiske betraktninger. Dette er en forståelsesmåte som også får store konsekvenser for vår rolle som terapeuter.

Vi beveger oss inn i et felt som kulturen heller ikke har ord for, eller vanskelige ord. Kjønnssystemet – hva er det? Mannlig dominans og kvinnelig underordning – er det forståelige begreper som kan hjelpe oss på veien? Kjønnssystemet er noe vi alle lever i og som vi alle har erfaringer med. Ofte er erfaringene vonde, utilgjengelige og ordløse.

Mytene om offeret og overgriperen

Våre terapierfaringer bygger på de kvinner som har henvendt seg til Forum for kvinneterapi for å få hjelp med psykiske problemer. Mange av de kvinnene som har tatt kontakt med oss, er det man kan kalle ressurssterke personer som har klart seg bra i sitt voksne liv. Ofte blir det uforståelig også for kvinnene selv at livet er blitt så vanskelig at de trenger å søke terapihjelp. Forum for kvinneterapi har også samarbeidet med Psykiatrisk avdeling A ved Ullevål sykehus og fått henvist klienter med alvorlige psykiske reaksjoner til gruppepsykoterapi eller individuell behandling. Det vil si at vi har arbeidet med ulike klientgrupper: Både klienter som har lest og hørt om kvinneterapitilbudet, og klienter som normalt ikke selv ville ha henvendt seg.

Grunnlaget for henvendelsene har så å si aldri vært direkte begrunnet med behov for å bearbeide senskader etter incest, voldtekt eller mishandling. Det som blir presentert er i første omgang diffuse plager, angst, depresjon, selvmordstanker, selvmordsforsøk, smertetilstander osv. Likevel viser det seg i løpet av terapien at de fleste har opplevd grove grensekrenkelser. Dette har ikke vært satt ord på tidligere, heller ikke for de kvinnene som har gått i psykiatrisk behandling. Snarere har kvinner som har levd i pågående livsfare og hatt sterk angst, opplevd å bli satt på «anti-fobisk trening» for å redusere angsten. Dette er skremmende når denne angsten kanskje er det eneste signal hun har overfor seg selv og til omverdenen om at noe er galt.

Vi møter altså kvinner med ulik bakgrunn, men der de fleste likevel tilhører det vi oppfatter som moderne selvstendige kvinner. Det er ofte kvinner som materielt sett kunne gått fra sine undertrykkere. Det betyr at det ikke er kvinner som blir i destruktive forhold pga økonomisk avhengighet. Det er heller ikke sånn at mennene er spesielt drikkfeldige eller straffedømte. Snarere er det utad sett generelt vellykkede og høyt ansette menn i samfunnet. Dette betyr at vi har kommet forbi noen av mytene om at de som lever i mishandlingsforhold er samfunnets pariakaste, der overgriperen er den onde sadisten og offeret den hjelpeløse og uskyldige kvinnen.

For ytterligere å utfordre mytene kan jeg tilføye at flere av de klientene vi har, strever med reaksjoner etter grensekrenkelser og maktmisbruk fra kvinnelig partner, kvinnelige kolleger på arbeidsplassen, sine mødre, søsken eller sine venninner.

Er det da overhodet noe felles kjennetegn ved kvinner som lever i mishandlingsforhold? Etter vår erfaring er det et fellestrekk at *dominans i nære relasjoner skaper ulike*

grader av psykiske reaksjoner hos den som får/tar den underordnede posisjonen.

Hvis jeg nå får med et siste standpunkt, så har jeg introdusert noen av de nyansene som jeg mener er nødvendig for å utvide var forståelse på dette området. Jeg vil da hevde at bak maktmisbruk og dominans ligger det et behov for å mestre avmakt. En person som trenger å undertrykke en annen, krenke og forgripe seg på andre mennesker, mangler selv betingelser for å kunne gi og få kjærlighet. Dette er ikke noe forsøk på å bagatellisere voldsutøveren, krenkeren. Ansvaret for volden ligger hos krenkeren. Men for å forstå mer om vold og dominans i nære relasjoner, må vi også trekke inn begge parter og relasjonen dem imellom. Det som særkjenner denne relasjonen er at den handler om å bekrefte kjærlighet, og hvordan kjærligheten skal utformes partene imellom.

Begjær og bekreftelse

Tilbake til et av de grunnleggende spørsmålene: Hvorfor elsker hun han som krenker henne? La oss holde oss til relasjonen kvinne–mann. Jeg vil påstå at den måten kvinner og menn fordeler makt og prestisje på i vårt samfunn, er en av de mest grunnleggende former for sosial organisering av relasjoner. Denne organiseringen påvirker vår personlighetsutvikling og skaper betingelser som alle må forholde seg til. Det vil si at forholdet mellom kvinne og mann utgjør et mønster, en slags logikk som preger alle nære relasjoner. Kjønnssystemet påvirker kjærlighetsbildene våre.

I terapien prøver jeg å finne ut, sammen med kvinnen, hva det er hun prøver å få til, hva som er hennes intensjon, hva som er hennes prosjekt med å være i relasjoner til menn som ydmyker henne? Gjennom terapiarbeidet gir kvinnen uttrykk for sine erfaringer og rasjonaler. Dette kan hun gjøre når hun etter hvert får en opplevelse av at terapeuten anerkjenner og bekrefter hennes løsninger som verdige løsninger og det eneste mulige i hennes situasjon. Samtidig blir det også rom for at de ubevisste og utilgjengelige opplevelsene og erfaringene kan komme til syne. For meg uttrykker disse bevisste og ubevisste stemmene en logikk og et budskap som i min fortolkning blir som følger:

«Jeg trenger ham for at jeg skal oppleve meg som en verdig person. Jeg trenger å bli sett av ham. Jeg vil være der til han ser og endelig kan skjønne hvordan han sårer meg.

Han trenger bekreftelse på sin styrke og betydning som mann, det trenger han meg til. Også jeg får derfor bekreftelse som kvinne ved å hjelpe ham til å kjenne seg betydningsfull.

Jeg tenner på menn som får makt over meg. Det gjør at jeg også kan kjenne litt av den styrken. Jeg ønsker så inderlig at han kan være den følelsesmessig sterke, sånn at han kan bære min ensomhet og min hjelpeløshet. Først da kan det bli plass til min styrke.

Jeg må for enhver pris se ham som sterk, hva skal det ellers bli med meg? Men innerst inne vet jeg at han er en såret liten gutt. Det er det bare jeg som kan se. Han trenger meg også. Vi har noen dype felles erfaringer i livet vårt som gjør at vi trenger hverandre til noe viktig.»

I seksualiteten søker vi å dekke det bunnløst meningsløse i å være alene. sier Jessica Benjamin i boken *The Bonds of Love*. Vi søker etter å fylle oss som hele mennesker. Både kvinner og menn har behov for selvstendighet og bekreftelse fra andre. Begjæret etter et annet menneskes kropp og kjærlighet, handler om vårt behov for bekreftelse, sier hun. Dette behovet for bekreftelse gjør også at vi blir sårbare. Vi blir avhengige av andre mennesker for

å dekke våre helt grunnleggende behov.

Den ubevisste stemmen fra terapirommet som jeg forsøkte å gi ord, gjengir for meg et sterkt bilde av det arbeidet alle kvinner gjør med å bekrefte sine fedres, sine brødres, sine sjefers, sine kjæresters selvbilde. Det er den som er i en underordnet posisjon som må gjøre det følelsesmessige arbeidet med å bekrefte den andre. Dette som en betingelse for at hun selv kan bli bekreftet. Det jeg vil understreke, er at dette er betingelser som berører alle. Forskjellen mellom hvordan dette blir fra en person til en annen, dreier seg mer om graden av belastning med å utføre dette følelsesarbeidet.

Og hvorfor oppsøker noen (ikke bevisst) denne smertefulle, fornedrende bekreftelsen? Hvorfor blir det å forlate et menneske som slår en, voldtar og ydmyker, opplevd på samme måte som å dø? Hvorfor må hun fortsette å benekte, ikke merke angsten, smerten, sinnet sitt? I tillegg må vi vite at det å gå faktisk også innebærer fare for å bli drept. Men nå fokuserer jeg på det følelsesmessige arbeidet hun gjør.

Når kvinnen kjemper på liv og død også følelsesmessig, er det fordi hun arbeider med noe livsviktig. Det er noen erfaringer hun prøver å skape mening i. Det er noe hun ikke har satt ord på eller har kunnet sette ord på. Det er noe hun ikke har hatt muligheter for å bearbeide på andre måter. En kvinne skjærer seg til blods når hun føler seg krenket. Hun kan ikke rette sinnet mot ham. En kvinne ber om hjelp til å forandre seg, slik at hun kan holde ut å være i forholdet. Det er hun som er så udugelig at hun ikke får til ekteskapet sitt.

Om å gjenskape barneposisjonen i nåtidige relasjoner

Hva er det kvinnene bearbeider? De viser gjennom sine relasjoner i voksent liv hvordan de gjentar uferdige opplevelser, gjentar måter å bli bekreftet på. De prøver å bli verdige for seg selv og andre. Alle kan komme i situasjoner der man selv bruker vold eller blir utsatt for vold. Mitt utgangspunkt her er å forstå mer av dynamikken i hva som skjer når dette blir et *mønster* i intime relasjoner, i kjærlighetsrelasjoner. Jeg vil påstå at mønsteret handler om hvordan vi gjenskaper ulike *avmaktserfaringer* vi har hatt som barn. Disse erfaringene skal jeg beskrive. Jeg ser på disse erfaringene som uttrykk for hvordan kjønnssystemet, slik det særegent kommer til uttrykk som et forhold mellom mor og far, blir betingelser for barnet.

Erfaringene fra kvinnene vi arbeider med i terapi får vi lettere tak i når vi ser hvordan kroppen fungerer som historieforteller. Gjennom kroppslige reaksjoner, bilder, drømmer og følelser som blir bekreftet, gjennom å ta på alvor de psykiske reaksjonene som uttrykk for faktiske erfaringer, bekrefter og gjenskaper vi sammen en historie. Det er en historie som handler om kvinnens betingelser for å uttrykke sin egen vilje, sin stemme, sine grenser og sin verdighet. Altfor ofte avdekker denne utforskningen hvordan hun har måttet tåle store grensekrenkelser fra sine omsorgspersoner. Det kan være både seksuelle, voldelige og psykiske.

Disse erfaringene utdyper vår forståelse av barnets posisjon i relasjonen mellom mor og far. Erfaringene belyser et hierarkisk system basert på *benektede og tabubelagte interessekonflikter.* Det er den som er nederst i hierarkiet som har den følelsesmessige oppgaven med å bekrefte den som er over seg, eller den de er avhengig av for å overleve. Barn blir trukket inn i store katastrofale følelsesmessige oppgaver med å bekrefte mor eller far i deres forsøk på å skape sine kjærlighetsrelasjoner, eller passe på så de voksne ikke kjenner for stor avmakt.

Francisco Goya: «Den nakne Maja», 1796–98. (Kilde: Verdenskunsten fra fortid til nåtid. Norsk utgave ved Lars Rostrup Bøyesen. A-forlaget, Oslo 1972.)

Incest er ett eksempel der den voksnes behov blir lagt på barnet, også under overskriften kjærlighet. Eller oppgaven med å ta vare på mor når hun blir slått, eller passe på mor/far når de er fulle. Eller uttrykke følelser som det ikke er mulig for foreldre å uttrykke osv. Hvor omfattende disse oppgavene er eller har vært for hver og en av oss, er tabubelagt. Denne *avmaktsposisjonen* bearbeider vi hele livet. For noen har oppgavene vært så omfattende og skambelagt, at psykiske symptomer er den eneste måten man kan kommunisere om belastningene på. Disse erfaringene, også fra tidlig spedbarnstid, sitter ikke som fastfrosne kjerner som man bare får kontakt med gjennom regresjon. De blir betingelser i et *samspill i utvikling* gjennom hele livet.

Det er nettopp disse tidlige konkrete betingelsene for å være til, for å bli bekreftet, kvinnen viser oss i hvordan hun i sitt voksne liv prøver å skape mening. Det hun driver med er et kreativt arbeid basert på uendelig overlevelseskraft, på tross av all den smerten dette medfører.

Mener jeg nå at alle som blir slått eller voldtatt har vært utsatt for noe traumatisk i barndommen? Nei, men betingelsene for å bearbeide grensekrenkelser blir avhengig av hva slags erfaringer vi har, og hvilke betingelser vi hadde for å bli bekreftet. Ingen kan gå fri fra å oppleve krenkelser, men det er noe annet når kvinner gjentatte ganger knytter seg til partnere som utøver vold og krenker henne på andre måter.

Forandringsarbeid

Gjennom det terapeutiske arbeidet, der kvinne blir anerkjent og bekreftet og gitt ny mening, får hun mer og mer tak i sin egen vilje, sin egen stemme. Hun kan bruke kroppen som et viktig signalsystem for å kjenne smerte, fare og glede. Ved å gjøre reaksjonen forståelig kan hun gradvis utforske sammenhengen mellom fortid og nåtid, mellom indre opplevelser og ytre erfaringer. Hun kan skape seg selv som et helt menneske og kan få flere valgmuligheter i hvor *tilgjengelig* hun vil være for andre.

Kanskje trenger hun nettopp å gå flere runder i krenkende relasjoner for å få tak i

sammenhenger. Dette er en type valg som det også vil være vanskelig for terapeuten å støtte. Det innebærer at kvinnen må gå gjennom situasjoner der hun utsettes for gjentatte overgrep. Men hun trenger å gjøre dette arbeidet på sin måte for at det skal bli hennes erfaring og hennes valg.

Tydeliggjøring av egne behov fører til dårlig samvittighet for de fleste kvinner. Her er enkle råd om at hun må å tenke på seg selv til liten nytte. Vi ber heller kvinnen om å ta vare på motkreftene som den dårlige samvittigheten representerer. De vil lære henne mer om hvor mye plass hun kan øve seg på å ta, før det blir for mye enten for kvinnen selv eller for omgivelsene. Dårlig samvittighet, skamfølelse og opplevelsen av å være for egoistisk, er kulturens motkrefter internalisert i alle kvinner for å holde henne på plass i hennes posisjon i hierarkiet. Det er viktig å gi seg rett til å trekke seg tilbake til gamle løsninger når motstanden blir for vond å takle.

Terapeuten som maktutøver

Til slutt, hva gjør det med oss som terapeuter når vi gjør makt og benektede interessekonflikter til tema?

Psykologisk teori er på mange måter en gjenspeiling eller en form for språk for hva kulturen til enhver tid kan sette ord på. Seksualisert vold har det vært lite ord på til nå i psykologisk teori.

I vårt arbeid går vi inn i terapirommet med en eksplisitt forståelse om at hele vårt samfunn er preget av hvordan vi fordeler makt og prestisje i et hierarkisk system. Vi forholder oss aktivt til kunnskapen om hva som blir betingelser for kvinnelighet og mannlighet i denne maktfordelingen. Selv om menn på mange måter har fordelen av samfunnets maktsystem, ser vi også hvilke farlige konsekvenser systemet både har for menn, kvinner og barn.

Når vi som terapeuter går inn i historier med sterke traumer, merker vi også hvordan vi blir sittende med de sterke følelsene knyttet til denne konkretiseringen av vold, terror, overgrep og ydmykelser. Vi kan som terapeuter benekte disse følelsesreaksjonene ved å kategorisere kvinnenes smerte inn i psykiatriske diagnoser. For oss blir denne kategoriseringen en måte å opprettholde makt og kontroll på. Jeg vil trekke fram et eksempel fra dagens psykiatri for å illustrere hvordan en kvinne som lever i mishandlingsforhold kan bli fortolket og møtt:

«Alkoholmisbruk. Ligger rundt med menn. Flyr naken omkring på avdelingen. Har en tendens til å ville blotte seg. Opptrer kritikkløst og inadekvat. Beskylder personale og medpasienter for utilbørlige tilnærmelser. Pasienten har god innsikt i at hun provoserer menn som viser at de er glad i henne, og hun får vel tilfredsstilt et slags straffebehov når hun blir fysisk og psykisk mishandlet av menn. Diagnose: Manisk depressiv sinnslidelse, manisk psykotisk fase.»

Hvor blir det av kvinnens stemme?

Utfordringen ligger etter min mening i at vi som terapeuter selv må tåle *virkeligheten*, uten å måtte kategorisere den bort. I «Forum for kvinneterapi» har vårt prosjekt vært å øke oppmerksomheten på hvordan forvalter makten som terapeuter og kvinner. Det betyr noe mer enn å bli kjent med eget konfliktstoff for ikke å legge det over på klienten (motoverføring). Det innebærer etter min mening å utforske våre egne kvinnelighetsstrategier og egne erfaringer med å bearbeide dominans. At denne oppgaven er like stor for mannlige terapeuter i å utforske sine mannlighetsstrategier, kan ikke understrekes tydelig nok.

Vi trenger som terapeuter å finne bedre måter å ta vare på oss selv på. Som terapeuter vil vi alltid stå i en posisjon mellom andres historier og vår egen. Hvis vi skal gi

ny og utvidet plass til en annen kvinnes/klients historie, må terapeuten gjøre en jobb for sin egen del slik at det blir tilstrekkelig rom for den andre kvinnen. Klienten er ofte svært var på hvor mye vi som terapeuter tåler å bære. Hun har opplevd så mange avvisninger og benektninger av hennes egne erfaringer og opplevelser.

I terapien prøver kvinnen derfor å finne ut hva som er terapeutens behov. Hun prøver ut terapeutens grenser. Også i relasjonen til oss kan hun vise oss eller gjenskape hva hun strever med. Også i forhold til terapeuten er hun i en underordnet posisjon. At vi som terapeuter, selv med de beste intensjoner om å bekjempe maktmisbruk, skulle være sikret mot å krenke klienten når vi føler oss utsatt, blir en farlig sovepute. Vi trenger å jobbe kontinuerlig med å erkjenne ansvaret for egne makt- og avmaktstrategier.

I terapirelasjonen får kvinnen kanskje da for første gang anledningen til å møte en annen person som selv tar ansvaret for egne følelser og egne handlinger. Dette gir henne muligheter for å utforske sitt ståsted. Terapirelasjonen blir begynnelsen til å erfare at behovet for nærhet og bekreftelse ikke må betales med ydmykelse.

Så lenge kvinnen lever i forhold der partneren ikke klarer, eller er villig til, å ta ansvar for volden eller sine avmaktsfølelser, men fortsetter å legge ansvaret på kvinnen, vil kvinnen i den prosessen hun nå er inne i, gradvis reagere på andre måter. Vi merker hvordan kjærlighetsbildene hennes blir utfordret og gradvis forandret. Kanskje må forholdet utforskes ennå mer for at hun kan få tak i det hun så lenge har strevet med. Men den gryende erfaringen med å bli møtt med verdighet og selv kunne se sin egen verdighet, kommer i fokus på en helt annen måte. Hun tåler mindre grad av maktmisbruk. Hun får større trang til å prøve ut hvordan hennes nye kjærlighetsbilder kan ta form – der kjærlighet ikke lenger må innebære dominans og underordning, men et møte mellom mennesker som kan være både sterke og sårbare sammen.

Kirsten Benum
psykolog
Forum for kvinneterapi[1]

Note

1. Forum for kvinneterapi består av tre psykologer, Trine Anstorp, Kirsten Benum og Anne Kari Clasen. Vi er dels finansiert av NAVFs «Forskningsprogram om kvinnemishandling» og dels av Universitetet. Prosjektet har gått over 5 år og har som målsetting å utvikle forståelsesmodeller for psykiske problemer gjennom terapeutisk arbeid med kvinner. Erfaringene har vi utviklet gjennom terapi, kurs og foredragsvirksomhet. Vi har arbeidet med tilnærmet 250 kvinner i individualterapi, gruppeterapi og gjennom selvutviklingskurs. Parallelt med terapiarbeidet har vi arbeidet med å fokusere på egne erfaringer som kvinner. Våre faglige veiledere har vært psykologene Eva Axelsen, Hanne Haavind og Astri Eidsbø Lindholm. I tillegg har vi hatt et faglig nettverk i forskningssamarbeidet «Kvinners utviklingsmuligheter» og organisert egne nettverk av terapeuter i regi av Forum for kvinneterapi.

Litteratur

Bateson, G. *Angels Fear*. Rider, London 1988.

Benjamin, J. *The Bonds of Love*. Pantheon Books, N.Y. 1988.

Benum, K. og A.K. Clasen. *Når virkeligheten er tabu*. Stensil, Psykologisk Institutt 1990.

Haavind, H. Rasjonalitet, makt og følelser. Psykologisk Institutt, Universitetet i Oslo 1989.

Hegel, F. (1967), *Åndens fenomenologi*. Pax, Oslo 1967.

Lerner, H.G. *Women in Therapy*. Harper and Row, N.Y. 1988.

Reeder, J. *Begär och etik*. Symposion, Stockholm 1990.

Penfold P. S. og G. Walker. *Women and the Psychiatric Paradox*. Open University Press.

Fra tabuisert traume til anerkjennelse og erkjennelse

Om arbeid med barn som har erfart vold i familien

Av Halldis Leira

Bakgrunnen for denne artikkelen er et prosjekt for å hjelpe barn som har opplevd vold i familien.[1] Prosjektet utviklet en modell for arbeid med disse barna. Modellen ble kalt «Kurs i barn og unges rettigheter». Terrenget for arbeidet vårt viste seg å være helt annerledes enn vi hadde trodd på forhånd. Dette var prosjektets største overraskelse. Vi hadde trodd at vi skulle lære kursdeltakerne teknikker som kunne beskytte dem selv bedre. Dette hadde vi gode erfaringer med i individuelt arbeid tidligere. Men slik ble det ikke denne gangen.

Arbeidet tvang fram to nye erkjennelser. For det første fikk vi en ny forståelse av hva familievold[2] psykologisk sett handler om for barn og unge. Det sentrale problemet viste seg å være at de var utsatt for et tabuisert traume. Den andre erkjennelsen handler om gjenkjenning. Jeg har tidligere over år arbeidet praktisk og i noen grad teoretisk med klienter som har levd i ulike tabubelagte livsfelt. Dette har bl.a. dreid seg om incest, impotens, voldtekt, ufrivillig barnløshet og voksne klienter som har hatt en oppvekst med familievold. Fra HVPU har jeg erfaring med andre tabu-belagte traumer. Denne akkumulerte erfaring ble aksentuert gjennom min gjenkjennelse av reaksjonene til deltakerne på kursene i «Barn og unges rettigheter». Prosjektet ga derfor ikke bare erfaringer i arbeid med voldsutsatte barn.[3]

Gjenkjennelsen satte i gang tankevirksomhet som jeg har lyst til å dele med andre. Jeg drister meg til to hypoteser: For det første tror jeg at det finnes noen felles spesifikke psykologiske virkninger for mennesker som utsettes for tabubelagte traumer. Den andre hypotesen er at tabuleggingens ugyldiggjøring er den sentrale kilde til eventuell psykologisk skade, og at gyldiggjøring derfor må bli det første hovedmålet for intervensjon. Endelig vil jeg presentere en metodologisk innfallsvinkel til dette

feltet som jeg kaller Anerkjennelse og Erkjennelse. Tankene som jeg legger fram her er resultater av om lag ti års erfaring fra arbeid med ulike tabubelagte traumer. De konkrete eksemplene vil imidlertid i all hovedsak bli hentet fra det konkrete prosjektarbeidet med voldsutsatte barn. Forbindelsen mellom den samlede erfaring og dette spesielle prosjektet blir forhåpentligvis fruktbar.

Hvorfor nye begreper?

Framstillingen vil flittig benytte begrepsparene tabuisert traume, og anerkjennelse og erkjennelse. Dessuten begrepene gyldiggjøring, ugyldiggjøring og gyldiggjøringsspiral. Begrepsparet 'tabuisert traume' viser til at kulturens tabulegging er internalisert av enkeltmennesket. Det viser til dialektikken eller samspillet mellom individ og kultur, og ekspliserer at kulturen er et nødvendig premiss for de psykologiske problemene som oppstår. 'Ugyldiggjøring' er i denne sammenhengen et mer presist begrep enn usynliggjøring. De varme potetene under teppet kan være usynlige, men like fullt eksisterer de. Ugyldiggjøring viser til at fenomenet subjektivt er forsvunnet. Totalt - også for omgivelsene - og denne psykososiale realitet gjør ugyldiggjøring til et bedre begrep enn f.eks. benekting. Begrepsparet 'anerkjennelse og erkjennelse' var nødvendig for så tydelig som mulig å beskrive relasjonen mellom hjelper og klient i dette arbeidet. 'Gyldiggjøringsspiralen' er endelig det byggverket som skapes i samarbeidet mellom dem.

Nå er ikke tabubelagte temaer noe nytt i psykologien. Freud arbeidet med incest, og for tjue år siden beskrev Bakan hvordan sjela er tabubelagt i vår kultur (Bakan 1969). Når jeg likevel bruker disse begrepene, er det fordi jeg ikke kan se noen psykologisk retning som har noe fullgodt begrepsapparat for denne psykososiale og dialektiske virkeligheten. I tillegg er familievold foreløpig en kompleks og begrepsfattig verden. Familievold ser vi på som en kjønnsspesifikk kommunikasjon etter bestemte forhandlingsmønstre (Adams 1984). Det var fedrevold vi møtte, men dette er ikke noe innarbeidet begrep ennå. Og hele litteratursøkingen brakte for dagen bare to artikler om barn i denne sammenhengen.[4]

Det kulturelle premiss: Tabu

Tabu er et kulturelt fenomen, eller rettere: et kulturelt imperativ. Tabu betyr et sosialt forbud mot å synliggjøre, eller fortelle. Det som er tabubelagt har en sterk «usynlig» kraft. Med Jung kan vi si at tabuene tilhører vårt kollektive ubevisste: Vi er ubevisste bærere av tabuer som vi selv ikke ser. Hva som er tabubelagt, varierer fra kultur til kultur. Egne iakttagelser har lært meg at familievold f.eks. ikke er tabu i deler av Mellom-Amerika, på samme måte som i Norge, og får der andre psykologiske virkninger. Kulturen opprettholder sine tabuer med forakt som en mulig truende sanksjon. Den som trosser forbudet mot å synliggjøre kan bli påført forakt og dermed mulig skam. Denne selvtillitsvrakende følelse ønsker vi å unngå. Derfor underordner vi oss normen om at det usynlige fortsatt ikke skal bli sett.

Tabu gjør ugyldig

En virkning av denne psykososiale prosessen er for det første at traumet blir skjult og usynlig. Men i tillegg skjer det noe mer. Det opphører subjektivt å eksistere. Fenomenet har ikke lenger noen gyldighet. Det finnes ingen intersubjektiv bekreftelse på dets eksistens. Tabuleggingen fører altså til

en ugyldiggjøring av traumet, både for den det gjelder og for omgivelsene. Et eksempel på denne ugyldiggjøringen er den ufrivillig barnløse kvinnen som oppsøkte psykiater. Han kunne fortelle henne at hennes problem var at hun var psykisk infertil. Fordi han var bærer av vår kulturs tabulegging av barnløshet, så var denne livskrise ugyldig for ham. Derfor forskjøv han årsaksforklaringen fra hennes ytre livssituasjon, til å være henne selv, altså en viktimisering. Det tabubelagte traumet kan sammenlignes med et troll som tilsynelatende blir tryllet vekk som dogg for sola. Men trollet sprekker ikke. Det opptrer som et mektig, farlig og forbudt spøkelse i menneskets sjelsliv (Leira 1985).

En voksen klient hadde en oppvekst med mye vold fra faren mot mora hans, og mora opplevde mye ufrivillig seksualitet, som han sa. En gang hadde han forsøkt å snakke om det, med en eldre bror. Broren hadde feid ham vekk og benektet emnets gyldighet. Min klient ble etter dette innlagt på ungdomspsykiatrisk klinikk. En annen ung mann ble innlagt fordi han var akutt psykotisk for noen år tilbake. Først seks år seinere vågde han å sette ord på at han den gang han ble psykotisk var blitt seksuelt misbrukt over tid. Disse to eksemplene indikerer at tabuiseringen av traumet kan føre til alvorlige psykiske problemer. Når trollet trylles vekk herjer tabuspøkelset i stedet.

Hva handler familievold om for de barn og unge som opplever det?

Barn som lever ubeskyttet i forhold til vold, erfarer et traume (Dyregrov og Raundalen 1987). Deltakerne på «Kurs i barn og unges rettigheter» opplevde i tillegg at overgriper var en av deres nærmeste omsorgspersoner og identifikasjonsmodeller. Nå er det ikke psykisk invalidiserende i seg sjøl å møte en krise eller et traume. Den italienske psykologen Reale hevder at for italienske kvinner er livet fylt av traumer som perler på en snor (Reale 1985). Den som møter et traume kan etterpå bli sterkere og leve et rikere liv. Spennvidden i muligheter illustreres av det kinesiske språket. På kinesisk har begrepet krise/traume to skrifttegn: det ene betyr «fare», det andre betyr «sjanse» (Sandsberg 1981). Det som er avgjørende i denne sammenhengen er om den som møter krisa eller traumet får mulighet til å reagere og å følelsesmessig bearbeide traumet (Caplan 1964). Lærdommen fra vårt prosjekt var at deltakerne hadde det til felles med de klientene jeg omtalte foran at de ikke hadde hatt mulighet til reaksjon og følelsesmessig bearbeiding på grunn av vår kulturs tabulegging av dette traumet. Kursdeltakerne hadde ikke tidligere fortalt noen om sin familievold. Traumet var blitt tabuisert.

Tabuisert traume: Ugyldiggjøringens psykologiske virkninger

For Hildes del hadde traumet oppstått ved at far var massivt kjeftete mot henne, og at han slo mora. Dette hadde vart i flere år. Hun hadde ikke snakket om det til noen. Hilde var en «ensom ulv» og hadde egentlig ikke nære venner. Hun ble sett på som litt «rar». Hilde mente selv at hvis hun ikke hadde vært så håpløs, så hadde det nok ikke vært så mye bråk hjemme. På den skriftlige evalueringen av kurset skrev hun at det fineste med kurset «var å se at andre ungdommer som så helt straite ut, også hadde det sånn hjemme». Hilde ville gjerne ha hjelp med sin livssituasjon, når den først kom «på bordet». Men hun hadde ikke kommet på at hun kunne be noen om hjelp til det før. Hun var henvist til PPT på grunn

Oscar Kokoschka: Lekende barn, 1909. (Kilde: E.H. Gombrich: The Story of Art. Phaidon Press, London 1972.)

av langvarig skulk og spørsmål om evneveikhet. I løpet av kurset ble det rimelig å forstå hennes symptomatferd (skulk og pseudodebilitet) som en massiv avverge mot en livssituasjon som hun var dypt fortvilet over, og kjente seg rådløs i forhold til.

For deltakerne på kurset så vi hvordan tabu-spøkelset herjet. Tabuiseringen førte til et knippe av psykologiske virkninger. Den tok fra dem muligheten til følelsesmessig bearbeiding, de ble bærere av en katastrofehemmelighet og ensomhet, de selvattribuerte og bar på skyld og skam og de opplevde seg som avmektige i livssituasjonen sin. Noen utviklet symptomatferd.

Fravær av følelsesmessig bearbeiding

Det som ikke er, er vanskelig å navngi. Hvordan skal en bearbeide noe som ikke finnes? Ved erkjente kriser som død, f.eks., så har kulturen kollektive ritualer som hjelper de etterlatte i å bearbeide og komme seg videre i livet. For tabubelagte traumer derimot, har kulturen ingen ritualer for hjelp. Anders hadde ikke snakket om farens vold før. Da skolelegen ikke fant noen fysisk årsak til hans magesmerter, ristet Anders på hodet da han ble spurt om det kunne være noen annen grunn til smertene. Men spørsmålet hjalp ham. På veg ut av døra kastet han henslengt over skuldra: «Det er vel det med pappa...».

Katastrofehemmelighet

Hildebrand (1983) beskriver hvordan det å bli bærer av en katastrofehemmelighet er det verste for incestutsatte. Dette tror jeg gjelder for alle som utsettes for tabubelagte traumer, også barn som opplever vold i familien. Ensomhet følger i kjølvannet. En bærer av en katastrofehemmelighet må holde kamerater fra livet. Intimitet er

farlig, for da kan hemmeligheten sprekke. Kursdeltakerne hadde båret på mye i mange år, helt aleine. Kurset ga dem en mulighet til å begynne å dele vanskelige erfaringer, og de benyttet seg av dette.

Selvattribuering

Når en kvinne lever i en uutholdelig livssituasjon over tid, og dette er ugyldig for henne selv og omgivelsene, så selvattribuerer hun (Reale 1985). Hun står ikke lenger foran en kneik, men er i egen oppfatning blitt selve kneika. I slike situasjoner oppstår ofte symptomdannelser. Det var rimelig å forstå magesmerter, søvnproblemer, aggresjon og skulk hos våre kursdeltakere i dette perspektivet. En annen kilde til selvattribuering hos disse barna kan sees på som et mestringsforsøk. Det farligste for barn er å ha inkompetente foreldre. Da blir verden virkelig utrygg. Da er det bedre å tenke magisk og ta på seg ansvaret for elendigheten sjøl og bevare et «trygt» idealisert bilde av den voksne. Noen kunne uttrykke dette såpass sterkt som at de ikke bare hadde skylda, men at de faktisk var skylda sjøl.

Skam

Å bære på noe som er så fryktelig at det ikke kan snakkes om, innebærer skam. De var så forsiktige, så forsiktige, når de begynte å fortelle, de delte bare en flik av gangen. Hilde hadde walkman'en hengende rundt halsen, med musikken på, når hun første gang sa noe om seg selv. Hun var klar til brudd. Lise så ned i golvet, fortalte bare en liten bit. Hvordan tok vi den? Denne skammen oppfatter jeg som internalisering av den forakt som er knyttet til kulturens håndheving av sitt tabu. Skam er igjen uløselig knyttet til opplevelse av mindreverd.

Avmakt

I og med at familievolden er blitt ugyldig, så ligger det også i sakens natur at dette er en fastlåst situasjon som det er ingen gitt å kunne rokke ved. Det var en stor kontrast mellom denne tidligere avmakten og hvor kyndige kursdeltakerne ble til å foreslå nye konkrete løsninger, når først «lydmuren» var passert og livssituasjonen var gyldiggjort. Men rett skal være rett. De hadde også greid noe tidligere. Knut hadde greid å slippe å bli med faren en gang. Han hadde brølt så høyt når faren dro ham etter jakkekragen ned trappa, at det hadde påkalt naboers nærvær. Da hadde faren gitt seg. Hilde hadde en gang vågd å ringe politiet fordi hun hadde kjent en som var på vakt da, og Tom hadde stoppa faren en gang ved å si at det ikke var lov å slå barn.

De psykologiske virkningene av tabuiseringen har trolig i noen tilfeller en større traumatiserende effekt enn det opprinnelige traumet. Tabuiseringen tryller vekk den ytre reelle livssituasjonen, og roten til ondet blir egen elendighet. Denne selvattribueringen sammen med de andre virkningene som er påpekt gir rikelig ammunisjon til økt selvforakt og resignasjon. Hvordan skulle vi få i stand en reattribuering som kunne gi dem tilbake deres selvtillit og pågangs mot? Innholdet i vårt arbeid er kanskje best uttrykt i navnet på et populært spill for barn. Det heter: «Jakten på den forsvunne diamant».

Fra spøkelse til troll kan temmes – Anerkjennelse og erkjennelse

Første hovedmål for intervensjon ble ut fra dette gyldiggjøring. Kursdeltakernes ytre livssituasjon skulle gjenerobres. Dette betød: Få trollet på bordet! Men hvordan skulle kursdeltakerne våge å bryte «lydmuren» og føle seg trygge nok på at de ikke

ville bli eksponert for skam og forakt? Dessuten var egen berøring med selve traumet smertefullt i seg sjøl. «Det blir litt vanskelig når jeg snakker om det», greide Knut å si en gang. Da var han kommet langt ut i kurset og hadde blitt ganske trygg. Metoden med anerkjennelse og erkjennelse ble svaret på denne utfordringen. Det psykososiale rommet som deltakerne og lederne på kurset lagde, hadde karakter av denne dialektikken. For at de skulle få mot nok til å våge den nødvendige erkjennelsen, la vi stor vekt på anerkjennelsesarbeid. Her brukte vi mange innfallsvinkler. Vi kartla ungenes sterke sider og brukte disse aktivt. Vi var bevisste på å vise vår glede over å være sammen med dem. Vi var enige om at humor var godt å ha, og brukte egne anerkjennelsesøvelser. Vi søkte å kombinere at vi eksplisitt trodde på deres verdi, samtidig som vi vektla å hjelpe fram deres forslag til ny mestringsatferd. Metoden med anerkjennelse og erkjennelse innebærer også at både ledere og kursdeltakere er lærere og elever. Vi hadde ganske mye kunnskap om barn og ungdom, og de visste en del om vansker og muligheter i sine liv. Både den generelle og den konkrete kunnskapen var nødvendig. Vi lærte bl.a. hvor viktig det kunne være å kjenne noen i politiet for å våge å ringe dit. Slik økte de vår forstand om emnet.

Vi trodde at de også oppfattet at de lærte oss noe, og at det i sin tur styrket deres initiativ. Selv la vi vekt på å framstå som kompetente personer til å motta deres budskap, selv om dette var smertefullt, uten å bli for tiltaksorientert. Samtidig var vi bevisste på å pendle tilbake fra smertefulle temaer, slik at ikke gruppa skulle bli elendighetsfokusert.

Kvaliteten på relasjonen mellom deltakere og ledere er altså avgjørende. Hvis den i tilstrekkelig grad er preget av anerkjennelse og erkjennelse, vil det komme i gang en gyldiggjøringsspiral.

Skjematisk kan denne framstilles slik:

Gyldiggjøringsspiral.

1. For at jeg skal våge å dele mine hemmeligheter eller erkjenne nye dristige tanker, må jeg i noen grad oppleve meg som anerkjent av de(n) andre.
2. Når jeg gjør dette, knytter jeg min fantasi/tanke an til de(n) andres erkjennelse.
3. Ved å gjøre dette vil jeg få min tanke avkreftet eller bekreftet.
4. Hvis min tanke blir bekreftet av de(n) andre, skjer det et kvalitativt sprang: min idé opphører å være min private fiksjon og går over til å bli en del av en intersubjektiv virkelighet. En bit av min virkelighet blir gjenerobret som gyldig.
5. Hvis min tanke blir bekreftet, erfarer jeg i tillegg at jeg ikke var dum som tenkte slik, og kanskje blir jeg dristigere til å dele flere hemmeligheter og/eller våge å erkjenne mer.

Når gyldiggjøringsspiralen gjenerobrer trollet – den ytre livssituasjon – kan det ikke skje uten smerte. Men dette vil være en framgangsmerte hvis fjerde og femte punkt iverksettes. Da er grunnlaget lagt for at trollet kan temmes og spøkelsets herjinger kan opphøre. I motsatt fall, hvis tankene som meddeles blir mistrodd eller avfeid, vil avsenderen oppleve et nytt nederlag. Dette illustreres ved historia til en ung mann som hadde begynt å misbruke stoff. Han hadde vært seksuelt misbrukt av fosterfaren over år, det ble rettssak, og fosterfaren ble frikjent. Som bakgrunn for sitt stoffmisbruk fortalte den unge mannen seinere at det verste han hadde opplevd ikke var incesten. Det verste var å stå i en rettssal og ikke bli trodd på det han fortalte.

Det var mange ulike veger til å «få trollet på bordet» på kurset. I begynnelsen viste trollet seg gjennom et lukket ansikt eller et bleikt fjes som viste seg å romme erfaringer

Bronsestatue av en ungdom, ca. 450 f.Kr. (Kilde: Gisela Richter: A Handbook of Greek Art. Phaidon Press, Oxford 1959.)

med fedrenes vold, aggresjon eller omsorgssvikt. Men etter hvert erfarte vi også at de kom på kurset med klare problemstillinger: «Jeg vil ikke besøke pappa i helga. Hvordan kan jeg unngå det?» Eller: «Jeg skal konfirmeres neste søndag. Skal jeg invitere pappa eller ikke?».

Gyldiggjøringsspiralen er kognitiv. Men den har en nødvendig sosial side, og den både forutsetter og føder følelsesmessig bearbeiding. Den anerkjennende relasjonen er døråpner til erkjennelsesprosessen.

Hvordan stoppe spøkelsets herjinger?

Følelsesmessig bearbeiding er andre hovedmål for intervensjon. Her må vi gå tilbake til Caplans perspektiv om at man kan bli sterkere og leve et rikere liv etter at man har møtt et traume, forutsatt muligheten for følelsesmessig bearbeiding. «Fare» skal altså bli til «sjanse». I og med gyldighetsspiralen er faktisk den følelsesmessige bearbeiding i full gang. Når Hilde hadde fortalt om «bråket» heime, så bar ikke hun på denne katastrofehemmeligheten lenger. Hun var heller ikke ensom med denne erfaring. Oppfatningen om at «det er meg det er noe galt med», ble endret til at det var livssituasjonen hennes som var vanskelig. Reattribuering tok fra henne skyldfølelsen. Arbeidet på kurset la også vekt på at hun ikke hadde noe å skamme seg over. Hun skulle tvert imot være beskyttet fra sine traumatiske erfaringer. Det mest dramatiske vi opplevde i løpet av kurset var at deres symptomdannelser som aggresjon, magesmerter, søvnløshet, skulk og pesudodebilitet forsvant. På leirskole viste f.eks. den antatt debile seg som klassens beste kortspiller.

Gyldiggjøringsspiralen angriper altså spøkelsets herjinger ved følelsesmessig bearbeiding; ta fra katastrofehemmelighet og ensomhet, reattribuer til ytre livssituasjon og frata skyld og skam, oppløs symptomdannelse. Spøkelset har da bare ett virkemiddel igjen; avmakt.

Trollet kan temmes

Konkrete løsninger er derfor tredje hovedmål for intervensjon. Det ville være uetisk å se bort fra den ytre virkeligheten de faktisk sto i. Kursdeltakerne hadde et faktisk behov for å beskytte seg sjøl bedre. I praksis ble denne delen av arbeidet en positiv

overraskelse. Når deltakerne først hadde gått gjennom «lydmuren» og fortalte om sin situasjon, så var det ingen heksekunst å finne egnede tiltak. Dette kan illustreres ved Knut som kom på kurset og var «bleik om nebbet». Det viste seg at Knut var bekymra. Han ble bevisstgjort sin engstelse for et forestående besøk hos faren aleine, fordi faren tidligere hadde vært voldelig. Når først «trollet» var kommet på bordet, kunne det temmes. Det ble iverksatt en ny samværsordning som beskyttet Knut bedre.

Kurset ble et eksempel på at folk gjør det beste de kan, ut fra den situasjonen de er i. Hadde de hatt noe bedre på «menyen», så ville de anvendt det. Deltakerne fikk et forum hvor de utvidet sin «meny» for mestringsatferd. Som regel kom de med gode forslag sjøl, slik at problemets eier også i stor grad ble den som kom med løsningen. Nøkkelen var at de vågde å bryte sitt tabu.

Målet for vår intervensjon var altså «tre-i-ett-pakken»; gyldiggjøring, følelsesmessig bearbeiding og konkrete løsninger. Metoden med anerkjennelse og erkjennelse var fruktbar i denne sammenhengen. Kursdeltakerne fikk et nytt syn på seg sjøl, og på sin livssituasjon. Trollet kunne temmes, spøkelset opphørte, og selvtilliten og pågangsmotet økte. Arbeidet var spennende og ga resultater, og vi er overbevist om at fraværet av arbeid med disse barna ikke skyldes fagfolks manglende kompetanse. Forklaringen er at vi har vært underlagt den samme tabulegging som samfunnet ellers. Selv hadde jeg ikke sett problemet hvis ikke lærerne hadde stilt krav om hjelp, og derigjennom tvunget meg til å få øynene opp for det.

Halldis Leira
psykoterapeut
og forsker
Oslo

Noter

1. Prosjektrapporten heter «Kan anerkjennelse av det umulige bli erkjennelse av det mulige?» Bakgrunnen for prosjektet var at lærerne ønsket hjelp til elever de visste eller trodde levde med vold i familien. Selve prosjektet pågikk i ett år – hele 1987, og ble gjennomført av sosionom Carl Erik Madsen og undertegnede i regi av vår lokale PPT. Prosjektet ble en realitet ved bevilgning fra NAVFs forskningsprogram for Kvinnemishandling. Dette forsøket på metodeutvikling ble støttet av ledelsen for PPT i Oslo. Prosjektrapporten ble skrevet ved Barnevernets Utviklingssenter i Oslo. Jeg vil gjerne takke dem som har lært meg mye om tabuiserte traumer. Det gjelder både klienter som jeg har møtt tidligere, såvel som deltakere på disse to kursene. Stor takk til Carl-Erik Madsen for inspirerende og tålmodig samarbeid. Stimulerende kilde til oppmuntring og hjelp i dette arbeidet har vært kollegers inspirasjon gjennom forskningssamarbeidet «Kvinners Utviklingsmuligheter». Særlig gjelder dette programmets leder, Hanne Haavind. Uten å gi noen skyld for innholdet vil jeg nevne at Erik Larsen og Steinar Bergh har vært til hjelp ved å lese artiklene, og kommentere dem. Prosjektrapporten kan bestilles fra undertegnede.
2. «Familievold» viser her til en livssituasjon som er mindre alvorlig enn den der mishandlingsbegrepet er aktuelt. Det siktes til barn og unge som lever med eller har erfart at psykisk eller fysisk vold forekommer i familien, og hvor de selv har vært utsatt for eller vitne til slik vold. Det forutsettes at det finnes ressurser i familien slik at det er rimelig å anta at en korrigering av denne volden er mulig, og det uten maksimal innsats fra hjelpeapparatets side. Prosjektarbeidet bygde på full frivillighet fra deltakernes side, og prosjektets perspektiv var også forebyggende.
3. Under Forskningsprogram om Kvinnemishandling gjennomførte jeg et 4-måneders prosjekt om mødre til incest-utsatte døtre. Jeg skrev artikkelen «Demeter eller Klytaimestra?», som inneholder en teoretisk del, og en «praktisk brukerveiledning» til kolleger som er interessert i gruppearbeid med mødre med denne erfaringen. «Demeter»-gruppe er en bearbeiding av modellen «Kurs i barn og unges rettigheter» som jeg tidligere har utviklet for gruppearbeid med barn som har erfart fedrevold. Ett hovedpoeng for meg har vært forståelsen av at kvinnen har opplevd en katastrofe i og med incesten, og at vi derfor må anvende katastrofepsykologi i vårt møte med henne. Denne katastrofen består av fire tabuiserte traumer: For det første blir hun krenket som kvinne ved at mannen bedrar henne seksuelt. For det andre blir hun påført

smerte som mor.Dette ville vært tilfelle selv om overgriper hadde vært en fremmed. At overgriper er hennes mann, tilføyer en tredje dimensjon: hun har ikke greid sin morsoppgave med å beskytte sin datter. Og endelig blir hun sveket på det dypeste av sin foreldrepartner. Dette rammer hennes identitet som kvinne og mor uhyre komplekst, emosjonelt og kognitivt. Det komplekse i angrepet føder trolig både sjokk og følelsesmessig kaos. Jeg forstår dette som psykisk mishandling, og som en kjønnsspesifikk kommunikasjon. I hvilken grad hun internaliserer hans budskap, eller motsetter seg det, vil ha store psykologiske virkninger. I tillegg er dette tabubelagt. Om – og hvordan – mødrene greier å bearbeide dette, vil ha stor betydning for i hvilken grad de greier å hjelpe døtrene sine.

Katastrofepsykologien lærer oss at benektning er en fasebestemt nødvendig ressurs for ikke å bryte sammen. For å bruke et bilde til sammenligning, så kan vi si at jøder i konsentrasjonsleir ikke satte seg ned og «erkjente», men heller etablerte en aktivitet, for eksempel et symfoniorkester. I psykisk helsevern ser jeg det som viktig at moras eventuelle benektning blir forstått på denne måten, og at hun ikke blir misforstått her. Det samme gjelder sinne. Barnas periodiske sinne på mødrene sine er en normal del av reaksjonene etter det som har skjedd. Det kommer særlig fram når det inntrufne hevder seg i barnets bevissthet, og dette er smertefullt for barnet. Barn viser dessuten ofte sinnet sitt der de er trygge. Det er derfor viktig å ikke misforstå barnets eventuelle sinne på mora dithen at dette tyder på moras inkompetanse.

Viktige temaer for mødrene er: – Hvordan holde ut barnas fortvilelse og smerte, og ikke «trøste det vekk»? – Behovet for å få vite med sikkerhet hva som faktisk har skjedd samtidig med smerten ved å få vite det. – At mødrenes behov for å få vite ikke blir oppfattet av barnet som en underkjennelse av hva det har fortalt.

Ved tabuiserte traumer som dette har de utsatte særlig stort utbytte av ledede selvhjelpsgrupper. Felles erfaringer virker dramatisk inn.

Jeg stiller spørsmål om det på dette feltet finnes en kulturell føring på maskulin ansvarsfraskrivelse og feminin skyldpåføring, og om dette mønstret kan gjenkjennes i jus, barnevern og hjelpeapparat. Den teoretiske delen av artikkelen blir publisert våren 1993 på Routledge i boka «Mothering and Daughtering». Mitt fokus har vært de mødrene som satser det de kan for å hjelpe døtrene sine.

4. Det eneste vi fant om disse barna var to artikler som typisk nok het «Dom glömda barnen» (Bergström 1983) og «Children of violent marriages, the forgotten victims» (Elbow 1982). Når det gjelder barnemishandling er det derimot skrevet mye.
5. Pikas gjorde nøyaktig samme erfaring i Uppsala i 1974 da lærerne ba om hjelp til mobbing. Pikas døpte fenomenet «Bjørnen sover».
6. En grundigere framstilling av prosjektarbeidet finnes i prosjektrapporten.

Litteratur

Adams, D. «Stages of anti-sexist awarenesss and change for men who batter.» Paper presented at the Ninety-second Annual convention of the American Psychological Association held in Toronto 1984.

Bakan, D. *On method*. San Fransisco: Jossey-Bass, 1969.

Bergström, M. Dom glömda barnen. *Soscionomen* nr. 2, 1983.

Caplan, G. *Principles of preventive psychiatry*. New York: Basic Books.

Christensen, E. *Samtale*.

Elbow, M. Children of violent marraiges: The forgotten victims. *The Journal of Contemporary social work*, 1982.

Elbow, M. Children of violent marriages: The forgotten victims. *The Journal of Contemporary Social Work*, 1982.

Hildebrand, E. Terapi med voksne kvinner, som har vært ofre for incestuøse overgrep i barndommen. I Backe, Leick, Merrick, Michelsen (red.). *Incest. En bok om blodskam*. København: Hans Reitzels forlag, 1983.

Leira, H. Ufrivillig barnløshet – en usynlig psykososial krise. *Nytt om kvinneforskning*, nr. 4/1985.

Pikas, A. *Slik stopper vi mobbing*. Oslo: Gyldendal, 1986.

Raundalen, M. og Dyregrov, A. Barns reaksjoner i krig og terror. I J.P. Myklebust og R. Ommundsen (red.). *Psykologprofesjonen mot år 2000*. Oslo: Universitetsforlaget, 1987.

Reale, E. Kvinnepsykiatri i Italia. Foredrag arrangert av NAVFs sekretariat for kvinneforskning 27.08.1985.

Sandsberg, S. Veiledning av etterlatte. Noen erfaringer fra et aksjonsforskningsprosjekt. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*. Supplement nr. 1, 1981.

Artikkelen har tidligere vært publisert i Tidsskrift for Norsk Psykologforening 1/1990.

Uklare tall og teoretiske dilemmaer i forskningen om kvinnemishandling

Av Kristin Skjørten

Med utgangspunkt i mine kvalitative intervju-undersøkelser med til sammen 58 mishandlede kvinner og menn som mishandler, vil jeg diskutere noen metodeproblemer tilknyttet feltet kvinnemishandling: Måleproblemer, forholdet mellom kvalitativ og kvantitativ metode, og forholdet mellom teori og empiri.[1]

Kvinnemishandling er fremdeles et nytt forskningsfelt. Før 1970 hadde få beskjeftiget seg med dette temaet. Selv om vi i dag har fått mye kunnskap om kvinnemishandling, kommer vår kunnskap hovedakelig fra dybdeintervjuer med mishandlede kvinner, og større survey-undersøkelser.[2] Man startet med å innhente kunnskap om ofrene, for så å fremskaffe data over omfanget av kvinnemishandling. Dette var en naturlig vei å gå.

Kvalitativt orientert forskning som f.eks. dybdeintervjuer med mishandlede kvinner, er velegnet til å få innsikt og forståelse i fenomener der det eksisterer lite eller ingen systematisk kunnskap. Her var hvorfor-spørsmålene og søken etter meningssammenhenger viktige. En kvalitativ forskningsdesign forutsetter ikke at forskeren på forhånd har klart formulerte hypoteser eller teorier om fenomenet. Semistrukturerte intervjuer eller deltagende observasjon åpner for mer eksplorerende kunnskapsinnhenting, der forskeren tar hensyn til manglende kunnskap på feltet.

Fremgangsmåtene for kunnskapsinnhenting tilrettelegger muligheten for at ny og uventet kunnskap kan fanges opp. Større forståelse av det feltet som skal studeres, kan gjøre det mulig å fremsette klare hypoteser som så kan testes gjennom undersøkelser av kvantitativ art med representative utvalg av den gruppen som ønskes utforsket. Fremdeles mangler grunnleggende kunnskap om menn som mishandler. Det var derfor naturlig å følge samme vei i kunnskapsinnhenting som tidligere var fulgt i studiene av mishandlede kvinner. Gjennom delvis strukturerte intervjuer, ønsket jeg på den ene siden å uthente kunnskap fra mennenes synsvinkel om de samme temaene som jeg tidligere hadde fått belyst i dybdeintervjuer med mishandlede kvinner, samt å åpne opp for eventuell annen kunnskap om kvinnemishandling

som mennene ønsket å formidle, og som de selv oppfattet som viktige for denne undersøkelsen.

Kunne mennene bidra med ny kunnskap om kvinnemishandling, eller ga intervjuer med mishandlede kvinner tilstrekkelig kunnskap til å forstå fenomenet?

Det fremgår helt klart av mine studier at et kvinnemishandlingsforhold består av minst to parter med forskjellige opplevelsesverdener.[3] Dette skaper forskjellige former for måleproblemer innenfor forskningsfeltet.

I utgangspunktet er kvinnemishandling et svært sårbart og vanskelig område å forske på. Voldens arena, familien, er en kompleks sosial organisasjon bestående av forskjellige roller og statusposisjoner som danner grunnlag for forskjellige opplevelser av samhandlingen. Nærhet og avhengighet mellom familiemedlemmene fører til sterkt følelsesmessig engasjement og økt styrke i opplevelsene. Videre har vi lange tradisjoner for privatisering av det som skjer innen hjemmets fire vegger. Den tause mur som omgir privatlivet, kan være tung å bryte gjennom. Dette skaper et vanskelig utgangspunkt for forskning.

Angående den grove fysiske volden hadde både intervjupersonene og jeg en sammenfallende oppfattelse av at dette dreide seg om vold. Det oppsto ingen kommunikasjonsproblemer om hvorvidt slike handlinger kunne betegnes som voldshandlinger. Likevel kunne det være vanskelig å få en fullstendig beskrivelse av dette voldsbildet, spesielt gjennom intervjuer med menn.

Noen menn hadde problemer med å angi hvor ofte det hadde forekommet vold. Tidsperspektivet kan gjøre det urimelig å forvente eksakte opplysninger om antall voldsepisoder eller hyppighet av vold over tid. Kvinner som har blitt mishandlet over lang tid vil sannsynligvis også ha problemer med å gi en eksakt beskrivelse av voldens omfang. Vi kan derfor ikke forvente å få en nøyaktig oversikt over antall voldsepisoder verken fra kvinner eller menn. Dette gjelder uansett metodisk tilnærming. Men intervjuene med menn tyder også på at mennene vil være tilbøyelige til å minimalisere omfanget av volden i større grad enn kvinnene.

En annen måte dette kom til uttrykk på, var ved gjengivelsen av konkrete voldsepisoder. Det var ofte problematisk å få inngående informasjon om selve volden. Mange av mennene beskrev i utgangspunktet volden svært overfladisk. Eksempler på dette er uttalelser som «det sprakk for meg», eller «da ble det et skikkelig basketak».

Etter hvert i intervjuet tegnes bildet av hva som egentlig skjedde, hvordan han slo, hvor han slo, hvor mange ganger, om det var annen type vold som spark, dytting, lugging og eventuelle trusler, hva han følte og hva som skjedde etterpå. Å gå så detaljert inn på volden har frembrakt ubehag og ble en følelsesmessig påkjenning for endel av mennene. Flere har utbrutt «det høres så forferdelig ut når jeg forteller det på denne måten». Gjennom omskrivning av hendelsesforløpet til betegnelser som for eksempel «å sprekke» eller «fly på» slipper mannen å forholde seg til detaljene i selve voldsutøvelsen. Mange av mennene ga uttrykk for at de selv forholdt seg til en noe redigert fremstilling av virkeligheten. Når detaljene ble beskrevet, kunne tårene komme frem i øyekroken. Det jeg nå har beskrevet gjaldt ikke alle mennene. Et fåtall ga i utgangspunktet en detaljert skildring av volden.

Der begge partene i samme voldsforhold er intervjuet, beskriver mannen gjennomgående færre og mindre alvorlige voldsepisoder enn det kvinnen beskriver. Eventuell grad av minimalisering vil sannsynligvis variere fra mann til mann.

Et forhold til må nevnes. Jeg ser det som sannsynlig at den som slår vil oppleve

situasjonen i ettertid helt annerledes enn den personen som blir slått. Man må gå ut fra at situasjonen for utøver og offer er totalt forskjellig, og opplevelsen av volden vil bære preg av dette. Man står overfor to forskjellige virkelighetsopplevelser. Flere menn tok opp dette, og påpekte at kona nok ville ha en annen versjon enn den de selv presenterte.

Det problemet vi nå berører, gjelder selvfølgelig også ved intervjuer av mishandlede kvinner. I situasjoner der forskjellige parter har forskjellig opplevelse, må man foreta et valg mellom å belyse totalsituasjonen gjennom informasjon fra alle parter, eller velge side gjennom å belyse situasjonen ut fra den ene parts ståsted. Det ene utgangspunktet er ikke nødvendigvis bedre enn det andre. Valget bør styres av hensikten ved den informasjonen man søker. Gitt noen problemstillinger kan det være tilstrekkelig å bare høre den ene part. Med andre problemstillinger vil dette være en alvorlig feilkilde.

Når dette er situasjonen hva angår den fysiske volden, hvordan er da bildet for mindre klart avgrensede områder av mishandlingen?

Gjennom intervjuer med mishandlede kvinner har man dokumentert at mennene oftest utøver psykisk vold sammen med den fysiske volden. Et ganske oppsiktsvekkende funn i mine intervjuer med mennene, er at de formidlet langt mer omfattende bruk av fysisk vold enn av psykisk vold. Dette er oppsiktsvekkende fordi den fysiske volden fordømmes i større grad enn den psykiske volden. Man skulle derfor anta at det ville være enklere å fortelle om psykisk enn om fysisk vold. En forklaring på dette kan være at den psykiske volden er vanskeligere å avgrense enn den fysiske volden.[4] I min egen gjennomgang av intervjumaterialet sto jeg stadig overfor dette problemet. Hvilke handlinger kan kategoriseres under betegnelsen psykisk vold? Hvor går grensen mellom denne formen for vold og handlinger som ikke bør innlemmes i en voldsdefinisjon? Gjennom intervjuene med mishandlede kvinner får man beskrivelser både av handlinger og av konsekvensene av disse handlingene. Det var beskrivelsene av konsekvenser som gjorde det mulig å skille ut psykisk vold som en egen voldsform. I intervjuene med menn møtte jeg ofte beskrivelser av handlinger uten detaljinformasjon om hvilke konsekvenser disse handlingene hadde hatt for kvinnene. Hvordan kunne jeg da vite om for eksempel skjellsord prellet av eller etterlot store sår på sjelen? Psykisk vold er et område som partene i et mishandlingsforhold vil gi svært forskjellig informasjon om.

Man kan ikke forvente å få en objektiv beskrivelse av et voldsforhold verken ved utspørring av kvinner eller menn. Dels skyldes dette at kvinnemishandling er et svært vanskelig tema å fortelle om og at forskjellige prosesser vil medføre en bagatellisering av voldsforholdet, dels skyldes det at menn og kvinner vil ha forskjellig opplevelse og dermed forskjellig virkelighetsbeskrivelse av deler av voldsforholdet. Vesentlige dimensjoner ved et mishandlingsforhold er sterkere forankret i folks meningskonstruksjoner enn i faktiske handlinger.

I tidligere arbeider har jeg argumentert for at kvinnemishandling må forstås ut fra mer enn objektivt identifiserbare voldshandlinger og fysiske skader.[5] Blåmerker påført ved et selvforskyldt velt med sykkel gir en helt annen mening og andre konsekvenser enn nøyaktig samme merker påført ved vold fra en mann man lever sammen med. En forståelse av kvinnemishandling blir kraftig redusert dersom utgangspunktet for forståelsen bare er objektivt identifiserbare trekk ved voldshandlingene. En betydelig del av fenomenet består av subjektive og motstridende opplevelser og

Erich Heckel: «Naken kvinne på en sofa», 1909. (Kilde: David Britt (ed.): Modern Art. Thames and Hudson. London 1989.)

fortolkninger av voldsforholdet for kvinnen og mannen. Til dette vil man finne motstridende interesser knyttet til hvilken beskrivelse som skal vinne aksept.

Denne gjennomgangen av forskjellige måleproblemer forbundet med en dybdeintervjuundersøkelse gir forhåpentligvis en illustrasjon av hvilke problemer kvantitativt orientert forskning vil stå overfor dersom man søker svar på hyppighet og karakter av voldsutøvelsen i mishandlingsforhold.

Det tallmaterialet man etter hvert har på området, viser i stor grad forskjellige og tildels motstridende resultater. Både når det gjelder utbredelse av kvinnemishandling, og forskjellige typer sammenhenger mellom f.eks. mishandling og opplevd vold i barndom, vold og alkohol, kvinnemishandling og sosial status, er tallmaterialet forskjellig i de forskjellige undersøkelsene. Problemet man står overfor er at det ennå ikke har blitt etablert noen enighet om hva man skal måle. Noen felles definisjon på kvinnemishandling finnes ikke. Skal man legge vekt på type voldsbruk, eller på konsekvensene av volden? Skal psykisk vold og psykosomatiske skader innlemmes i definisjonen?

Resultatet er at større survey-undersøkelser i stor grad har målt forskjellige fenomener. En løsning på dette problemet som flere har gjort seg til talsmenn for, er å samkjøre forskningen på området etter felles retningslinjer.[6]

Dersom man prøver å løse de problemene som gjenspeiles i survey-forskningen – der forskjellige undersøkelser har målt forskjellige fenomener – gjennom å finne frem til en fellesdefinisjon av hva som skal kalles kvinnemishandling, vil man samtidig ha påvirket virkeligheten i den forstand at definisjonen nødvendigvis vil ivareta noen interesser på bekostning av andre i den pågående kampen om voldsdefinisjonene. Videre vil noen sider ved kvinnemishandling være enklere å måle enn andre. Man kan derfor fristes til å basere en definisjon på enkle observerbare og entydige dimensjoner. Men er det slik at de målbare sidene ved kvinnemishandling gir den beste forståelsen? Det er for eksempel ikke

opplagt at et bilde av voldsforhold strukturert etter oppdelingen i enkelte voldsepisoder og kartleggingen av dem er det beste inntak til en forståelse. Karin Widerberg diskuterer dette i artikkelen «Sexualitet som fenomen – några reflexioner utifrån ett projekt om sexuell trakassering». I den kvantitativt orienterte delen av prosjektet forsøkte forskerne å kartlegge omfanget av seksuell trakassering gjennom registrering av antall episoder blant et utvalg mennesker. Gjennom den mer kvalitativt orienterte delen av undersøkelsen oppdaget de at en slik tilnærming ikke var særlig fruktbar: «Av kommentarerna, och senare i intervjuerna, framgick att sexuell trakassering ofta var själva «luften» de andades i. Och då kan «luften» bli minst lika plågsam som ett «enstaka våldtäktsförsök». Men vi hade ställt frågor härom som om det var tal om enstaka händelser, som var klart avgränsade och som kunde räknas.»[7]

Forholdet mellom kvalitativ og kvantitativ metode

Det finnes en rekke survey-undersøkelser som påviser en høy grad av sammenheng mellom alkohol og vold. Kvantitativ metode tar sikte på å avdekke større mønstre i aktørers handlinger. Men en forutsetning for å forstå disse mønstrene er kjennskap til aktørers handlinger. På den måten forutsetter forståelsen av tallene en aktørforståelse. Tilsynelatende enkle sammenhenger kan vise seg å være ganske kompliserte og mangfoldige. Gjennom en kvalitativ studie er det mulig å se nærmere på hva slike sammenhenger kan bestå i. Jeg vil illustrere dette med et eksempel fra min undersøkelse.

I min undersøkelse har jeg opplysninger om ruspåvirkning og vold for 32 menn. 8 menn var alltid edru under voldsepisodene, og 5 menn var alltid påvirket. De resterende fordelte seg ganske jevnt mellom hvorvidt de oftest var edru, oftest påvirket, eller like ofte påvirket som edru. De mennene som mishandlet under alkoholrus, brukte alkohol som forklaring på vold. Blant de som slo både under ruspåvirkning og edru ble alkoholen tillagt varierende forklaringsverdi. Forskningen om alkoholens virkninger viser at aggressiv atferd bare er en av mange reaksjoner på alkohol. Også denne studien av en gruppe voldsmenn vitner om et mangfoldig reaksjonsmønster på alkoholrus. Alkoholrus medførte bare aggressiv atferd i noen situasjoner.

De mennene i denne undersøkelsen som hadde erfaring med voldsutøvelse under alkoholrus, forteller om forskjellige måter alkoholen kan innvirke på voldsutøvelsen. Bak de aggregerte tallene på sammenhengen mellom alkohol og vold skjuler det seg mange og tildels meget forskjellige sammenhenger:

1. Fysiologisk sammenheng mellom alkohol og vold: Alkoholrus kunne medføre at mannen mistet kontrollen over voldsutøvelsen. Noen menn forteller om fenomener som black-out og personlighetsforandring. Bare to menn fortalte om reaksjoner på alkohol som kunne ende med vold mot hvem som helst.

2. Fysiologisk og sosial sammenheng mellom alkohol og vold: Det var mer utbredt at alkoholrusen fjernet noen, men ikke alle, hemninger tilknyttet voldsbruk. Alkoholen kunne medføre at barrierene mot voldsbruk ble lavere på to måter: a) Oppdemmet aggresjon fikk utløp gjennom rusen. b) Frustrasjonsterskelen ble lavere. Hvorvidt alkoholrusen utløste voldsutøvelse ble imidlertid knyttet til flere andre betingelser, som type situasjon man befant seg i, hvilke personer som var tilstede og hva slags humør man var i. Samtidig mente mange at de ville handlet annerledes dersom de var edru.

3. Kulturell sammenheng mellom alkohol

og vold: Innenfor vår kultur er det vanlig å unnskylde handlinger som er begått under ruspåvirkning.[8] Man blir ikke tillagt fullt ansvar for sine handlinger under rus. Dette synet på alkoholen kan selvfølgelig medvirke til ytterligere reduksjon av hemninger mot voldsbruk ut over de rent fysiologiske, og dermed øke sannsynligheten for voldsutøvelse. I ettertid kan både mannen og kvinnen fraskrive mannen ansvar for volden, og tillegge alkoholen betydelig større forklaringsverdi enn de rent fysiologiske virkningene burde tilsi.

Årsak–virkningsforholdet mellom alkohol og vold kan også bli snudd på hodet, og mannen kan drikke for å ha en unnskyldning for å slå kona.

Dybdestudier kan frembringe kunnskap om forskjellige fenomener som skjuler seg bak de tallfestede sammenhengene. Kvalitative og kvantitative studier kan således bygge på hverandre. Detaljkunnskap kan bidra til utvikling av mer omfattende hypoteser om sammenhenger som så kan testes ut gjennom større omfangsundersøkelser.

Forholdet mellom teori og empiri

Både med kvalitative og kvantitative data vil man stå overfor det problemet at det er et logisk hopp fra empiri til teori. En teori vil alltid være en reduksjon av virkeligheten. Feuerabend beskriver det slik: «According to Hume, theories cannot be derived from facts. The demand to admit only those theories which follow from facts leaves us without any theory. Hence, science as we know it can exist only if we drop the demand and revise our methodology. According to our present results, hardly any theory is consistent with the facts.» (Feuerabend 1990, s. 51)

Kvalitativ forskning har ofte blitt kritisert for å være teoriløs. En vanlig fremstillingsform av data er lange beskrivelser og sitater. I kvantitative studier blir ofte funn presentert mer strengt forbundet med eksplisitte modeller og teorier. I kunnskapshierarkiet blir gjerne den siste formen for kunnskapspresentasjon sett på som mest vitenskapelig. Tall og teori gis en høyere status som kunnskap.

Når kvalitative studier presenteres uten en overordnet teori eller en klart avgrenset modell kan dette ha sammenheng med mangfold og detaljrikdom i datamaterialet som vanskelig lar seg tilpasse en enkelt teori. Gjennom statistisk metode velger man på forhånd ut et snitt av virkeligheten som ønskes belyst. Slike avgrensninger er mer velegnet for teori og modelltilpasning. De metodiske tilnærmingene gir forskjellig kunnskap om virkeligheten.

Den feministiske forskningen om kvinnemishandling har i hovedsak beskjeftiget seg med analyse av kvinnemishandling på samfunns- og gruppenivå.

«...feminists seek answers to their question at the social or group level. Instead of examining why this particular man beats his particular wife, feminists seek to understand why men in general use physical force against their partners and what functions this serves for a given society in a specific historical context (Chapman & Gates 1978; Dobash & Dobash 1979; Martin 1976; Pagelow 1981; Russell 1982; Schechter 1982; Walker 1979, 1984). Four major dimensions are common to all feminist perspectives on wife abuse: (1) the explanatory utility of the constructs of gender and power; (2) the analysis of the family as a historically situated social institution; (3) the crucial importance of understanding and validating women's experiences; (4) employing scholarship for women.» (Bograd 1988 s. 13-14, i Yllö og Bograd (ed) 1988.)[9]

Volden har blitt forklart ut fra kvinneundertrykking i den private og offentlige

sfære, der vesentlige elementer i analysen har vært maktstrukturer, familieinstitusjonen, kjønnsroller og holdninger og verdier som legitimerer kvinneundertrykking i samfunnet. Tallene fra kvantitativ forskning om omfanget av kvinnemishandling ga grunnlag for hard kritikk av individorienterte psykologiske forklaringer, og tilsa at kvinnemishandling måtte forstås i sammenheng med større strukturelle trekk i samfunnet. Det var verdifullt å følge den veien så langt som mulig. Men strukturer består av handlende individer, som har visse valg. Strukturelle trekk kan danne en ramme av muligheter og begrensninger i folks handlingsvalg, men reduserer på ingen måte individer til marionetter. En avgrensning til strukturforklaringer kan føre til en stagnasjon i kunnskapsutvikling. Slik jeg ser det bør derfor den feministiske forskningen nå vende blikket mot aktørforklaringer, denne gangen med nye forståelsesrammer hentet fra den etablerte kunnskapsproduksjonen om rammevilkårene for handlingene. Det finnes ingen motsetning mellom å analysere individuelle handlingsmønstre på den ene siden og forhold på gruppe- og samfunnsnivå som kan influere på de individuelle handlinger. Istedenfor å avvise en individorientert analyse av kvinnemishandling, burde det heller blitt oppmuntret til dette, som et neste ledd i forskningen om mishandling. Det bør i denne forbindelse nevnes at skyttergraven i første rekke er bygd mot individorienterte psykologiske forklaringer, som ikke tar hensyn til forhold utenfor individet. Men noen individorienterte teorier kan benyttes uten at analysen blir reduserende. Hva den sosiologiske handlingsteori angår, blir handlinger forsøkt forklart i tilknytning til en større samfunnsmessig kontekst. Grunnelementer i denne handlingsteorien – som verdier, normer, muligheter og ønsker – knytter nettopp forbindelseslinjer mellom det handlende individ og en større samfunnsmessig sammenheng. Det sosiale mennesket som på den ene siden er skapt av og på den andre siden skaper et større samfunn er utgangspunktet for analysen. Med denne innfallsvinkelen kan man derfor belyse handlinger ut fra forskjellige nivåer.

Kvalitativ forskning er velegnet til å frembringe et rikt materiale som kan vise variasjoner i folks handlingsmønstre og hvorfor de handler som de gjør. Systemforklaringer eller strukturforklaringer er velegnet til å forklare større mønstre, tallfestet gjennom survey-forskning, men egner seg ikke like bra til å forstå forskjellige motiver eller prosesser bak de aggregerte mønstrene, eller avvik fra disse mønstrene.

Forklares menns vold mot kvinner utelukkende med strukturelle utslag av mannsdominans, gir dette ingen forklaring på hvorfor ikke alle menn mishandler. Det er utbredt enighet om at mannsdominans gjennomsyrer alle parrelasjoner mellom kjønn, mens midlene til å opprettholde mannsdominans varierer. Så kan man jo stille spørsmål ved hva som styrer menns valg av midler. Hvorfor velger bare noen menn fysisk vold som virkemiddel?

I den nyeste forskningen om mishandling i familien, har man også avdekket vold i lesbiske og homofile parforhold. Innenfor forskningen om barne- og eldremishandling har man også funnet at kvinner står for en del av den volden som utøves. I denne nye litteraturen har man reist kritikk mot strukturforklaringene.

Den feministiske kritikken av begrensninger ved psykopatologiske forklaringer på kvinnemishandling viser til sider ved voldsutøvelsen som slik jeg tolker det har sammenheng med en mer rasjonell aktørforklaring. En psykologisk forklaring som tar utgangspunkt i at mishandlere mangler kontroll over sine handlinger ut fra et eller annet sykdomsbilde, kan ikke forklare et mer rasjonelt orientert voldsmønster.

Bildet som brukes i kritikken, at mange slår kona, men ikke kameraten, eller at mange passer på å ikke utøve vold i andres påsyn, viser til en mer rasjonelt orientert handlingsstruktur. De hvorfor-spørsmålene som feministene reiser i sin kritikk burde være velegnet å studere gjennom aktørorienterte undersøkelser.

Mitt utgangspunkt er at man bør søke etter forklaringer på forskjellige nivåer, og foreta en kritisk diskusjon av deres muligheter og begrensninger for å belyse det fenomenet man søker å forstå. Handlingsteori kan være nyttig for å gi mening til individers handling på aktørnivå. Gjennom individorienterte teorier kan man få frem et nyansert bilde av folks handlinger. Samtidig bør man ikke miste av syne viktige fellesbetingelser for folks handlinger. System- og strukturforklaringer gir oss mulighet til å se handlingsmønstre i et større samfunnsmessig perspektiv.

Problemstillingene for en undersøkelse blir avgjørende for valg mellom forskjellige metoder. I noen sammenhenger blir representative utvalg hensiktsmessig. I andre sammenhenger kan det være vel så fruktbart å studere andre typer utvalg. Kriteriene for god forskning bør være hvorvidt teknisk fremgangsmåte og valg av informanter er en god innfallsvinkel eller ikke til å studere de temaer eller spørsmål man ønsker å få belyst. Formålet med enhver forskning er kunnskapssøking. I dette arbeidet har vi behov for både kvalitativ og kvantitativ forskning. Innsikt i menneskers produksjon av mening og virkelighetsopplevelser kan hjelpe oss til å få en bedre forståelse av en tallfestet virkelighet. På samme måte kan nye tallmessige sammenhenger gi oss ny innsikt om de meningsskapende prosessene.

Kristin Skjørten
universitetsstipendiat
Institutt for kriminologi
Universitetet i Oslo

Noter

1. Artikkelen bygger på et foredrag som ble holdt på et seminar om «Prevalence of the Sexual Abuse» ved Statens institutt for folkehelse 12. juni i år. Foredraget het: «Quality and Quantity. The Magic of Figures and the Construction of Meaning».
2. De siste årene har det imidlertid kommet noe forskning om menn. Men fremdeles er feltet preget av marginal kunnskap om menn som mishandler.
3. Skjørten 1986.
4. En annen tolkning kan være at psykisk vold i større grad enn fysisk vold bryter med forestillinger om maskulinitet. Hvis dette er tilfelle kan det medføre at den fysiske volden blir enklere å fortelle om til tross for at psykisk vold ikke blir ansett som en like grov voldsform.
5. Skjørten (1988): «Når makt blir vold». Skjørten (1988): «Koner og koneplagere».
6. Se f.eks.: Ohlin & Tonry (ed) 1989.
7. Karin Widerberg 1992.
8. I andre kulturer har folk en annen oppfatning, og folk kan tillegges fullt ansvar for handlinger utført under rus.
9. Dette sitatet med oppsummering av den feministiske forskningen er valgt med omhu, og hentet fra den innledende oversiktsartikkelen i en bok om feministiske perspektiver på kvinnemishandling. Blant bidragsyterne til boken finner vi de fremste feministiske forskerne på feltet: R. Emerson Dobash, Russell P. Dobash, Michele Bograd, Kersti Yllö, Elizabeth A. Stanko, Liz Kelly, Daniel G. Saunders, James Ptacek, Susan Schechter, Ellen Pence, Melanie Shepard, Lee Ann Hoff, Barbara Hart, for å nevne noen.

Litteratur

Dale, Britt m.fl. *Metode på tvers*. Tapir 1985.

Elster, Jon. *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge University Press. 1989.

Feuerabend, Paul. *Against Method*. Verso 1988.

Holter, Harriet og Ragnvald Kalleberg. *Kvalitative metoder i samfunnsforskning*. Universitetsforlaget 1982.

Ohlin, Lloyd and Michael Tonry (eds). *Family Violence. A rewiew of Research*. The University of Chicago Press. 1989.

Silverman, David. *Qualitative Methodology and Sociology*. Gower 1985.

Skjørten, Kristin. Kvinnemishandling – to parter, to opplevelsesverdener. *Fokus på familien* 1986, nr.4.

Skjørten, Kristin. Når makt bllr vold. En analyse av seksualisert vold i parforhold. *KS-serien* nr. 4-1988.

Skjørten, Kristin. Voldsopprettholdende mekanismer. I *Festskrift til Anders Bratholm 70 år.* Universitetsforlaget 1990.

Skjørten, Kristin. Koner og koneplagere. *Røde Fane* 1988, nr.4.

Yllö, Kersti and Michele Bograd (eds). *Feminist Perspectives on Wife Abuse.* Sage Publication 1988.

Widerberg, Karin. Sexualitet som fenomen – några reflexioner utifrån ett projekt om sexuell trakassering. I *Materialisten. Tidsskrift for forskning, fagkritikk og teoretisk debatt.* nr. 1/2-1992.

Østerberg, Dag. *Metasociology.* Norwegian University Press 1989.

Østerberg, Dag. *Handling og samfunn.* Pax Forlag 1978.

Forskningsresultater og anvendelse

Av Lisbeth Bang

Hvordan og hvor er forskningsresultaterne om kvindemishandling og seksuelle overgreb blevet brugt? spørger Lisbeth Bang. Artikkelforfatteren, som var tilsat som forsker på programmet, arbejder i den offentlige helsetjeneste og møder som læge dagligt personer udsat for vold, mishandling og seksuelle overgreb.

Intentionen bag oprettelsen af programmet var også at få til et bedre hjælpetilbud til mennesker som bliver udsat for overgreb. Derfor hvilede forskningsprogrammet om kvindemishandling på samarbejde og samfinansiering mellem Sosial-, Justis- og Forbruker- og administrasjonsdepartementet og Rådet for samfunnsvitenskapelig forskning. Programmet var handlingsrettet og gav grundlag for udformning af alternative tiltag. Empirien som indsamledes, kunne bruges til at udvikle grundlæggende forståelser af problemfeltet – samfundsvidenskabeligt, kulturelt, historisk og medisinsk. Hvilke nye veje har denne forskningsprogramform åbnet? er Lisbeth Bangs fokus i artikkelen.

Mit bidrag i denne artikkelsamling om det afsluttede forskningsprogram om kvindemishandling trækker nogle historiske linier fra mit medicinske ståsted og mine organisatoriske erfaringer og peger på den betydning forskningsprogrammet har haft for opbygning af en helsetjeneste for mennesker udsat for vold og seksuelle overgreb.

Jeg har med projektet «Forbedring af det offentlige hjælpeapparats tilbud til ofre for seksualiseret vold uden at etablere særomsorg» været tilsat som forsker på programmet i perioden september 1988 til december 1991. Projektet sætter fokus på etablering af en helsetjeneste for ofre for mishandling og seksuelle overgreb. Forud for forskningsperioden har jeg siden 1983 i Norge indhentet erfaringer på dette felt udfra forskellige indgangsvinkler. Med dette mener jeg etablering af offentlige høringer, kartlægning af eksisterende offentlig virksomhed, udarbejdelse af handlingsprogrammer for en helsetjeneste for ofre for mishandling og seksuelle overgreb, igangsættelse af et sligt helsetilbud, udarbejdelse af undervisningsmaterialer

og lærebøger, afholdelse af kursus og oplæring, undersøgelse og behandling af mennesker udsat for vold og seksuelle overgreb og evaluering af det etablerede helsetilbud i Oslo. I tillæg har jeg fungeret som konsulent andre steder i landet ved opbygning af helsetilbud for vold og seksuelle overgreb.

For helsetjenesten er det specielt den nye kundskab om akutreaktioner og eftervirkninger til mennesker udsat for mishandling og seksuelle overgreb, som er blevet nøglepunkter ved etablering af et nyt tilbud. De fleste mennesker får akutte krisereaktioner efter at være udsat for overgreb. Krisereaktionen hænger sammen med, hvad de er blevet udsat for, hvem de er og hvordan de udfra egne erfaringer forstår det, de er blevet udsat for. Samtidig er mishandling og seksuelle overgreb tabueret og som sådan underlagt samfundsmæssig usynliggøring og samfundsmæsssige straffereaktioner overfor de, som bryder tabuet, enten det nu er ved at blive udsat for overgrebene og fortælle om det, eller det er ved at tage imod, hjælpe og behandle mennesker som er udsat. Forskningsprogrammet har prioriteret at belyse disse forhold og den betydning det har at bygge behandlingstilbud på denne kundskab.

Historisk set er det først med oprettelse af Voldtektsmottaket i Oslo i 1986 at mennesker udsat for seksuelle overgreb *får ret til* udfra *egne behovsvurderinger* at henvende sig til helsetjenesten og modtage hjælp, undersøgelse og behandling som et øjeblikkelig hjælp-tilbud. Historisk set er det også første gang og *første sted i landet* at hjælpen, undersøgelsen, behandlingen er sammensat som et tilbud, der tager udgangspunkt i den udsattes behov for dette. Voldtektsmottaket er et 24 timers helsetilbud som indeholder akut og opfølgende hjælp til mennesker udsat for seksuelle overgreb eller udsat for forsøg på seksuelle overgreb. Mottaket er en integreret del af helse- og socialtjenester på Akuttetaten (tidligere Oslo Kommunale Legevakt).

I sig selv har den kendsgerning at der har været prioriteret et forskningsprogram om kvinnemishandling samtidig med den kundskab programmet har fået frem, understøttet et ændringsarbejde inden helsetjenesten. Helsetjenesten har opfattet og forstået, at den havde en hidtil misforstået og ikke-set kø af patienter, som den følgelig måtte oprette et tilbud til. Tidligere var kvindemishandling, vold og seksuelle overgreb forstået som sager for retsapparatet. Kun i tilfælde der det forelå skriftlig anmeldelse og der politiefterforskeren vurderede, at der til sagsbehandlingen trængtes dokumentation indhentet af en læge, ville politiet anmode et sygehus' gynækologiske afdeling om sådan undersøgelse. Sygehuset på sin side opfattede ikke undersøgelsen som et helsetilbud, men som en politiopgave, hvorfor det var rutine at bede om skriftlig rekvirering af undersøgelsen. Den, der skulle undersøges, måtte komme i følge med betjent.

Udfra den viden om krisereaktioner og akutte og kroniske helseplager efter mishandling og seksuelle overgreb, som blandt andre det norske forskningsprogram om kvinnemishandling har været en forudsætning for at fremskaffe, er det helt klart, at tidligere rutine ikke imødekom eller ivaretog offerets behov for hjælp, undersøgelse og behandling. Faktisk er det dokumenteret at tidligere tiders mangel på forståelse for mange af ofrene er oplevet som «re-rape» (et begreb skabt af engelsk og amerikansk forskning), som en gentagelse af overfaldet, og har været med på at forværre efterreaktionerne. I skrivende stund er helsetilbud om øjeblikkelig hjælp til mennesker udsat for seksuelle overgreb etableret i Oslo, Trondheim, Hamar, Bodø, Kristiansund og Tønsberg. Tilbud er under etablering i Drammen og i Bergen. Der er absolut langt igen, før man vil kunne tale om en

Ny kunnskap om fødselshjelp spres blant kinesiske kvinner for å lære opp massene til å ta ansvar for egen helse. Tresnitt fra 1940-årene. (Kilde: Orientens kvinner. Kvinnenes litteraturhistorie, Universitetsforlaget, Oslo 1988.)

generelt eksisterende helsetjeneste for mennesker udsat for vold, mishandling og seksuelle overgreb. Der er skabt en begyndelse. Tilbud ser ud til at fortsætte at etablere sig flere steder i landet og inddrage hjælp og behandling til flere grupper af udsatte.

Virkemidler for at få forskningskundskab anvendt

Hvorledes forskningsprogrammets kundskab over tid i 1990-tallet forvaltes og håndteres til gavn for brugeren – mennesket der er udsat for vold, mishandling og seksuelle overgreb – er fra mit synspunkt et aktuelt og interessant (opfølgings)projekt for bevilgende og forvaltende myndigheder: Storting, departementer og forskningsråd.

I det følgende peger jeg på tiltag som udgår fra forskellige niveauer i offentlig forvaltning, fordi jeg ser dem som ringvirkninger af en *synliggjort og gyldiggjort viden* om eksistensen af og effekterne af at blive udsat for vold, mishandling og seksuelle overgreb. Udfra mit medicinske ståsted er forskning et nødvendigt redskab for at dokumentere kundskab, og det er den ene side af forskningsprogrammets indsats. Politisk vilje og administrativ handlen er nødvendige redskaber når kundskaben skal synliggøres og gyldiggøres og sidst men ikke mindst dersom *kundskab skal tages i anvendelse* – og det er den anden side af forskningsprogrammets indsats.

Fra statslig, fylkeskommunal og kommunal side på administrativt og politisk plan er der taget flere initiativer til at få oprettet en helsetjeneste for mennesker udsat for vold, mishandling og seksuelle overgreb. I det følgende vil jeg kort omtale nogle hovedpunkter.

Helsedirektoratet har i sin vejledning for kommunehelsetjenesten nr 4-91 udgivet et eget afsnit om helsetjeneste for ofre for vold, mishandling, voldtægt og seksuelle overgreb. De anbefaler, at der oprettes en helsetjeneste/et helsetilbud i hver kommune som skal være gratis for patienten, tilgængelig døgnet rundt og tage udgangspunkt i patientens behov. Ansvaret for at sådan helsetjeneste findes og fungerer efter vejledningen, lægges til kommunelege 1.

NFU (Norsk Fjernundervisning), en afdeling under daværende Kirke- og undervisningsdepartement, afsatte i perioden 1986-1988 tre millioner kroner til at udarbejde en undervisningspakke til efteruddannelse af berørte faggrupper i modtag af ofre for voldtægt og seksuelle overgreb. I tillæg bidrog Justis- og Sosialdepartementet samt Helsedirektoratet med samfinansiering af enkelte af undervisningsmidlerne. Undervisningen havde som mål at faggrupperne skulle blive istand til at oprette et lokalt hjælpeapparatstilbud, der byggede på tværfagligt samarbejde til mennesker udsat for seksuelle overgreb. Undervisningspakken er distribueret på landsplan. En evaluering blev foretaget halvandet år efter og viste at faggrupperne anvendte læremidlerne og vurderede dem nyttige.

I forbindelse med oprettelse af Voldtektsmottaket på Lægevakten i Oslo blev det udarbejdet et standard retsmedicinsk journalsæt og et sporsikringsudstyr. Justisdepartement og Helsedirektorat har gjort det muligt at disse hjælpemidler som sikrer mennesker udsat for seksuelle overgreb en optimal rutineundersøgelse, er blevet gjort tilgængelig på landsplan.

Politiskolen i Oslo, som er uddannelsesinstitution for norsk politi, har siden 1986, i deres efteruddannelse og grunduddannelse inkluderet undervisning om mennesker udsat for mishandling, voldtægt, incest og andre seksuelle overgreb og har som undervisere blandt andre plukket personer fra krisesentrene, voldtektsmottaket, støttesenter mot incest og dixit støttegrupper for voldtægtsofre.

Rettsmedisinsk institutt ved Universitetet i Oslo har fra 1986 undervist de medicinske studenter specielt i undersøgelse og dokumentation af skader erhvervet ved at være udsat for mishandling og seksuelle overgreb. Fra 1990 er undervisningen udvidet til at omfatte en hel seminardag.

Oslo kommune, byråd og bystyre, vedtog maj 1991 en handlingsplan for at etablere en generel helsetjeneste for mennesker udsat for vold, mishandling og seksuelle overgreb, barn og voksne. Planen er at udvide eksisterende helsetilbud i Oslo fra kun at omfatte mennesker akut udsat for voldtægt til at omfatte mennesker udsat for vold, mishandling og seksuelle overgreb med akutte og kroniske plager uanset. Et af virkemidlerne er at inddrage ordinær helse- og socialtjeneste i hver bydel til at oprette tilbud.

Indenfor de seneste ti år er der udgivet flere NOU (Norges offentlige utredninger) som beskæftiger sig med mennesker udsat for vold, mishandling og seksuelle overgreb. Senest er NOU 1992: 16 *Sterkere vern og økt støtte for kriminalitetsofre*. Denne NOU anbefaler direkte, at der oprettes helsetjeneste for ofre for voldtægt og andre seksuelle overgreb. Det citeres:

«... Mottakets tilbud bør rette seg mot personer som trenger akutt hjelp, personer som trenger oppfølging etter et seksuelt overgrep, og som henvender seg på grunn av ettervirkninger. Mottaket bør tilby:
- legeundersøkelse og behandling med

rutiner for oppfølging,
- rettsmedisinsk dokumentasjon og sporsikring,
- mulighet for et kortvarig opphold i trygge og/eller pleiende omgivelser,
- kriseintervensjon for akutt og oppfølgende psykososial hjelp og rådgivning til pasienten og dennes nærmeste,
- oppfølgende støttetiltak,
- kontakt med bistandsadvokat,
- kontakt med politi, og
- kontakt med støttegrupper.

Utgangspunktet for alle tjenester er pasientens egne ønsker og behov. Etatenes arbeidsrutiner anbefales tilpasset etter den tilstand pasienten er i. ..»

Opsummering

Udfra et behov om at få etableret en helsetjeneste for mennesker udsat for vold, mishandling og seksuelle overgreb ser jeg rammerne eller tankegangen (se citatet i indledningen) for forskningsprogrammet om kvinnemishandling og det arbejde, der er gået forud for etableringen af programmet, som nogle af de nødvendige forudsætninger for at en helsetjeneste er blevet mulig. Den af forskningen dokumenterede kundskab er ikke kun slået igennem i statslige NOU, i kommunale handlingsplaner og i undervisningen af flere faggrupper. Helt konkret er der enkelte steder i landet etableret tilbud inden det offentlige hjælpeapparat som brugeren kan henvende sig til og få.

Hvorvidt brugerne oplever at den nye hjælp og behandling holder sin målsætning, at tage udgangspunkt i brugerens behov, er et mål som forudsætter kontinuerlig evaluering. Med dette synspunkt afslutter jeg min vurdering af forskningsprogrammet om kvinnemishandlings betydning for en helsetjeneste for mennesker udsat for vold, mishandling og seksuelle overgreb; både den optimistiske gode engel og djævelens advokat har fået plads.

Lisbeth Bang
overlege
Almenhelseavdelingen
Akuttetaten

Kvinnepolitiske nøkkeltekster*

Shulamith Firestone: «The Dialectics of Sex. The Case for Feminist Revolution»[1]

Av Tordis Borchgrevink

Mange minnes Shulamith Firestones bok om kjønnenes dialektikk med blandede følelser. Det var jo hun som argumenterte for at den feministiske revolusjon var avhengig av at kvinnene slapp svangerskap og fødsel, og kunne overlate det til reagensrøret...

Gjenlesning av boka førte til at Tordis Borchgrevinks fordommer ble utfordret. Dette åpnet for et større hukommelsesarbeid med tilbakeblikk på tiden rundt bokas utgivelse: Et turbulent politisk 1970-tall, der de store gutta – Marx og Freud – var toneangivende premissleverandører. I artikkelen rettes søkelyset mot «blinde flekker» og ømme punkter i den politiske kvinnebevegelsens historie.

«Dialectics...» utkom i 1970. Firestone er født i 1945. Hun er ett år yngre enn meg, og et relativt enkelt regnestykke (som det ble nødvendig å gjøre flere ganger for å bli sikker på at det stemte) viser at hun var 25 år da boka kom ut. Jeg leste den noe over ti år senere, på kollega Øystein Gullvåg Holters oppfordring. Selv var jeg nokså lite tilbøyelig til å oppsøke feministisk litteratur på dette tidspunkt, av grunner som jeg skal komme tilbake til.

Boka er preget både av tiden og av stedet, dvs. slutten av seksti-årenes USA. Det er ikke nødvendigvis en svakhet, men likevel er den faktisk litt problematisk å forholde seg til. For det første er den merkelig ujevn. På den ene siden er teksten preget av en diagnostisk evne, og en ironisk distanse til

* «Kvinnepolitiske nøkkeltekster» var tittelen på en serie med slike gjenlesninger av klassikere som ble presentert ved Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo. Fem av dem er tidligere trykket i *Nytt om kvinneforskning*: Karin Widerberg om Kate Millett: «Sexual Politics» (5/1988); Jorun Solheim om Dorothy Dinnerstein: «The Mermaid and the Minotaur» (3/1989); Elisabeth Fürst om Ulrike Prokop: «Kvindelig livssammenhæng» (4/1989); Gro Hagemann om Alexandra Kollontay: «Kvinnans ställning under den ekonomiska samhällsutvecklingen» (2/1990); Øystein Gullvåg Holter om Karl Marx: «Kapitalen» (2/1991). (Red.anm.)

kjønnssystemet, som jeg i sin tid fant meget klargjørende. På den andre siden, i fremstillingen av sitt revolusjonære feministiske program vikler Firestone seg inn i resonnementer som er politisk naive nesten inntil det pinlige. Imidlertid er det trekk ved hennes manglende kritiske sans på endel områder som det forsåvidt ikke skader å bli minnet om. Hun var jo ikke alene.

Et annet hovedproblem med denne teksten, dreier seg egentlig om kontekst. Firestone har oppnådd en slags herostratisk berømmelse takket være et frigjørings- og likestillingsforslag som går ut på å la reproduksjonsteknologien overta svangerskap og fødsler. Med referanse til dette poenget, omtales hun gjerne som lite seriøs – uaktet om man har lest henne eller ikke. Dette skaper et dilemma for denne presentasjonen. Siden det er dette hun huskes for – som samtidig er det hun avvises og «glemmes» for – er det fristende for en gangs skyld å overse hele problemstillingen, for å komme videre. Risikoen er vel at temaet dermed blir hengende igjen som et slags «jamen...», noe som snarere blir et argument for å få problemet på bordet umiddelbart – og få det overstått.

Jeg har valgt å gjøre det siste, og da også fordi dette gir anledning til å reflektere litt over reaksjonene på denne ideen.

Firestone ser befruktning og fosterutvikling utenfor livmoren som et fremskritt i demokratisk retning: Intet kjønn skal slippe unna det som det andre kjønnet må igjennom. Intet kjønn skal heller ha et biologisk fortrinn, et kompetansemonopol og en automatisk eiendomsrett til dette produktet. Intet kjønn skal kunne si til et barn at deg har jeg lidd for, så deg eier jeg. Dette «fortrinn» utgjør dessuten et tvilsomt privilegium. Ikke bare fungerer artens naturlige reproduksjon kvinneundertrykkende gjennom å bli et argument for økonomisk avhengighet, uselvstendighet, underordning og utestengning fra det offentlige liv. Om svangerskap og fødsler har hun også dette å si: Svangerskap er uestetisk; fødsler er ydmykende og gjør vondt. Og som vitne siterer hun en kvinnelig bekjent som hevder at det å føde et barn er som å skite et gresskar. Hvorvidt man oppfatter dette som forfriskende usentimentalt, en bevisst provokasjon, eller som den ytterste grovhet mot kjønnet, er nok en smakssak. Men kanskje ikke bare. Og det er alvorlig ment: Barn på reagensrør fjerner et hovedgrunnlag for kvinneundertrykking. Det å sette seg mot en slik utvikling, demonstrerer først og fremst hvordan kjønnssystemet i seg selv produserer kvinner som heller vil ha problemet enn løsningen osv. Nå er det slik at Firestones fortolkning av den *moderne* kjønnskonfigurasjonen også er forankret litt andre steder enn i artens biologiske reproduksjon. Jeg skal forsøke å redegjøre for dette perspektivet etterhvert – jeg tror det ligger noe her som det kan ha vært bekvemt å overse.

Et ganske underfundig eksempel på hvordan dette famøse poenget har «satt» seg, finnes i Sigurd Skirbekks «Ideologiavsløring som ideologi». Etter et sitat fra Suzanne Brøgger, sier han: «Av andre sterke uttalelser fra denne tid kunne nevnes Shulamith Firestones utsagn ...at kvinnens mulighet til å frigjøre seg fra sin skjebnesvangre rolle lå i teknikken, i «barn på reagensrør». Selv om Skirbekk ikke mener at slike uttalelser var typiske, mener han de hører med i kulturbildet. «De var med på å sette nye grenser for hva som kunne sies offentlig».[2] Som referanse til hvordan dette synet ble imøtegått av norske kvinner, viser han til Aftenposten 13/1–1976, men uten å referere innholdet.

Dette viser seg å være en artikkel av Synnøve Husjord i anledning tredje opplag av boka «Myten om den gode mor». Husjords innvending mot denne ideen er imidlertid atskillig mer substansiell enn den lett skandalepregete avvisningen som

Skirbekk gir inntrykk av. Hun finner at Firestone med dette forslaget indirekte «...forårsaker at mytene om kvinnenes «naturlige» funksjon forsterkes ytterligere». Dette fordi selve grunnpremisset står uendret: Det å få et barn fordeler ansvar for dette barnet. Om man kaller det «plikt» eller «rett» spiller ingen rolle i akkurat denne sammenheng. For poenget her er at dette neppe vil forandre seg automatisk selv om barnet kom i posten. Vi er stadig like langt fra den utopi at kjønnene skal *dele* omsorg for barn.

Det er ikke uten raffinement når Skirbekk skyver «norske kvinner» foran seg for å dokumentere Firestones overtramp. Han har vridd sammenhengen i denne motstanden akkurat såpass at «Dialectics» låses til sitt rykte som en feministisk absurditet – kanskje også for feminister?

Husjords innvending har mye for seg. Og man kan vel også hevde at hele ideen minner om å foreskrive halshugging som medisin mot hodepine. Viktigere er det kanskje at som visjon betraktet, er forslaget innhentet av utviklingen innen reproduksjonsteknologien selv. Men i det øyeblikk fosterutvikling utenfor livmoren er en realistisk mulighet, kommer et annet problem til syne. Det at kvinner, i prinsippet, kan velge biologisk moderskap uten å gjennomgå svangerskap og fødsel, åpner også for at kvinner kan velges bort i egenskap av å bære fram et barn. Her er det noe som blir nifst. Og det viser seg at motviljen mot denne muligheten kan være vanskelig å artikulere. Er det da likevel slik at Firestone pirket borti noe uforløst i feministisk teori- og frigjøringsstrategi?

Argumentasjonen mot bruk av denne typen befruktningsteknologi tar av og til en vending som kan tyde på at dette biologiske «monopol» likevel summerer til det kvinner mener kjønnet har å tilby denne verden. Ikke minst er tendensen til å etablere et kjønnsspesifikt *moralsk* monopol på biologisk grunn, ganske tankevek kende. Og hvis man mener at det er denne siden ved moderskapet som skaper en omsorgsperson, skal det f.eks. mye til før man overlater ungen til far.

Tematikken provoserer fram noen spørsmål som jeg ikke har noe svar på. Prinsipielt sett er det innbakt frihetsgrader i disse perspektivene. Det går jo an å spørre: Hvorfor vil man ikke ha dette? Hvorfor er det viktig for kvinner å befruktes i livmoren, være svangre og å føde barn? Hva er det man ønsker å beholde? Dreier alternativet seg om et tap av dette kjønnets unike egenskaper vis-à-vis det andre? Men hva skal man eventuelt med slike egenskaper i kulturell forstand? Hvordan kan vi eventuelt forstå et behov for å være systematisk forskjellig fra menn? Peker dette mot en kritikk av det «mannlige» – eller støtter det opp om et grunnleggende behov for å bli valgt av menn – hvor man antar at appellen ligger i en slags kjønnsspesifikk «annerledeshet» forstått som «u-unnværlighet»? Og hva betyr det eventuelt for utviklingen av feministisk teori og praksis, hvis «kvinnelighet» fastholdes som en unik kunnskapsposisjon med forankring i *biologisk* kjønnsforskjell?

Så langt denne rekapitulasjon av reagensrør-miseren. Noe av poenget med Senterets initiativ i denne sammenheng er å la tekst og leser møtes i en slag beskrivelse av hvordan tekstens budskap åpnet for en ny forståelse av et stykke virkelighet på et bestemt punkt i leserens biografi. Dette forsøket på å rekonstruere et møte mellom denne tekst og denne leser blir en litt uryddig blanding av impresjonisme og etterpåklokskap. Selve forsøket på å huske et «inntrykk» er antakelig en selektiv operasjon – og samtidig foranlediger Senterets initiativ et nytt møte med den samme teksten, noe som faktisk innebærer en helt annen lesemåte. Det er sannsynlig at annen gangs lesning sløver «nøkkel»-metaforen en del,

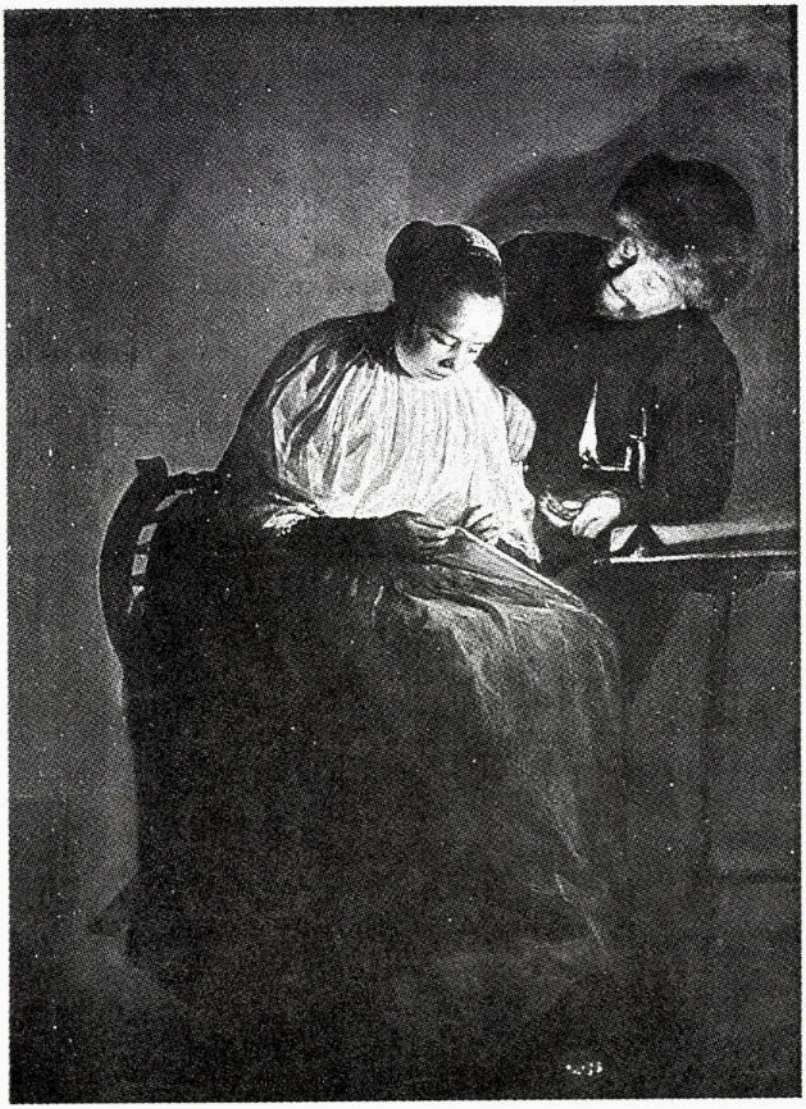

På Judith Leysters 1600-tallsmaleri «Frieriet» ser kvinnen ut til å være mer interessert i sitt arbeid enn i mannens håndfull penger. (Kilde: Kvinnenes kulturhistorie, bd. 2. Universitetsforlaget, Oslo 1985.)

gjennom f.eks. å skjerpe kritikken av forfatteren og øke velviljen overfor den opprinnelige leser. Jeg har likevel ikke lagt noen særlig vekt på å skille mellom disse to tidspunktene og lesemåtene. For alle hukommelses- og erkjennelsesmessige justeringer til tross, annet møte med Firestone ble en påminnelse om hvor mye jeg faktisk står i gjeld til henne. Ambisjonen i dette tilbakeblikket er derfor ikke så mye å bedrive korrekt historieskriving, som det å kvittere for en gave.

Marx med kjønn - Freud med makt

Firestone er marxist, freudianer og revolusjonær i tidens ånd, om enn ikke helt i dens bokstav. I en viss forstand bryter hun med dem begge, men forsøket minner vel en del om Marx' tilnærming til Hegel: Å hjelpe ham på beina. I ettertid blir kanskje hennes troskap overfor disse to vel så fremtredende som hennes kritikk. Forøvrig blir selve begrepsbruken i «Dialectics» av og til en

kraftig påminnelse om at tiden går. Uttrykket «gender» forekommer ikke, og «sex» skal fange inn biologi, sosialt kjønn og seksualitet med den samme betydningsmessige ambivalens som vårt eget «kjønn». Om denne begrepsbruk duker for analytisk uklarhet, eller om den tvertimot er presis i forhold til en virkelighet som er særdeles upresis på dette punkt, skal imidlertid være usagt. Og hun er nokså konsekvent i sin diskusjon av kjønn som klasse. Begrepet «sexclass» virker passe, men dette sier kanskje noe om vår «bias» i like stor grad som Firestones: Det er ikke mye retorisk fraspark i klassebegrepet i våre dager, selv i diskusjoner om strukturell undertrykking.

På tross av skarp kritikk av Marx og Engels er hun som marxist sterkt preget av den historiske materialismens evolusjonsteori. Et premiss i hennes tenkning er troen på at det teknologiske fremskrittet føder en revolusjonær bevissthet, såvel som en bevissthet om kollektivet som sosial form. Hun lanserer dristige sosiologiske visjoner – og hver gang utopien butter i kulturelle dilemmaer, trekker hun en maskin opp av baklomma: Hennes framtidsvisjoner kommer til å ligne ganske mye på et slags computorisert Woodstock. Og hun er overbevist om at i det klasseløse samfunnet vil individets og samfunnets interesser være sammenfallende... På bakgrunn av et visst kjennskap til strukturen i totalitære regimer, blir akkurat dette nokså plagsomt. Som forhenværende medlem av AKP er det imidlertid nyttig, om enn aldri så ubehagelig, å bli konfrontert med dette utslaget av velvillig politisk uforstand.

Hennes hovedinnvending mot marxistisk ideologi er likevel at det finnes et virkelighetsnivå som ikke stammer direkte fra økonomien. Kjønn er en dimensjon som marxismen aldri har greid å fange opp. Og siden marxismen ikke begriper kjønn, blir revolusjoner av denne typen aldri revolusjonære nok. Det kan hun sikkert ha mye rett i. Men likevel er det nettopp når hun legger bort revolusjonen og leter der hun står, i det kjønnssystemet hun kjenner, at hun blir utfordrende og demonstrerer innsikter det ikke er så lett å overse. Jeg vil tro at hun har gravd sine egne fingre ganske blodige i dette forsøket på å gripe ned i en logikk hun selv er en del av.

Hun påpeker at freudianisme og feminisme er samtidige fenomener,[3] og forholder seg til nøyaktig samme realiteter: De gror av det samme kulturelle jordsmonn, og treffer den samme kulturelle nerve. Men freudianismen overtok feminismens plass som det minste av to onder...

I 1920- og 30-årene ble klinisk freudianisme satt inn for å demme opp for en feminisme i kraftig utvikling. Freuds teorier «... regroomed for its new function of «social adjustment» ...succeeded in quieting the immense social unrest and role confusion that followed in the wake of the first attack on the rigid patriarcal family. It is doubtful that the sexual revolution could have remained paralysed at half-way point for half a century without its help; for the problems stirred up by the first wave of feminism are still not resolved today».[4] D.H. Lawrence og Bernard Shaw er like aktuelle, Wilhelm Reich (den «tidlige») kunne ha vært skrevet i går.

Grunnen til at vi ikke blir kvitt Freud og freudianismen er likevel at selv denne «Misguided Feminism» tar fatt i det som er det sentrale problemet i moderne kultur: Seksualitet.

Hennes analyse er forankret i familien, sett som en arena for utvikling av maktens psykologi, og hvis kjønnsmessige/seksuelle dynamikk er strukturert omtrent slik Freud har etablert teorien om incest-tabuet og den ødipale knuten. Her finner hun grunnmønsteret både for kvinneundertrykking og for rasisme.

Vi får en mannlig seksualitet som er slik konstruert: Av gutter kreves det at

primæridentifisering med mor overføres til far. Innbakt i denne nyorientering og bruddet med mor, ligger en degradering av mor – og som representant for kvinner: det kvinnelige. Denne degradering er både et middel til å overkomme det kvinnelige i en selv, sier Firestone, og den fungerer også som et bevis på at man har inntatt fars posisjon vis-à-vis mor. Nå er dette en ganske prekær posisjon. Sønnens identifisering med far må ikke bli en fullstendig imitasjon. Han møter en absolutt grense, idet fars forhold til mor er en seksuell relasjon, mens mor er seksuelt tabu for ham selv. Herav angst for «far med kniven».

Selve metaforen, altså kastraksjon, har på en eller annen måte aldri gjort noe inntrykk på meg – den blir liksom så konkret at den virker litt komisk. Men gud vet hvor komisk dette egentlig er. Ifølge Firestone får vi en konstellasjon som blir et eksistensielt dilemma for den lille mannen, og et kulturelt dilemma for oss alle.

Lengselen etter mors kropp – det første kjærlighetsobjekt i vår kultur – avskjæres gjennom frykten for far. Og guttens seksualitet utvikles innen rammen av noe forbudt, farlig og skammelig. Samtidig blir mammas seksuelle utilgjengelighet så absolutt at hun fremstår som a-seksuell; hun har ingen forbindelse med «sånt», hun er «ren» og hun er respektabel.

Men på denne piedestallen fortsetter mor å være uendelig attraktiv; hun er fars... Og nettopp dette a-seksuelle kan kanskje få det «rene» til å smitte av? Det etableres en kobling som er slik at seksuelt utilgjengelige kvinner blir de som kan «vaske» ens egen skammelige seksualitet. Men spørsmålet er jo hvor lenge en kvinne kan forbli ren i utføring av en slik oppgave. Og det er det motsatte som skjer; skitten, forakten og angsten for egen seksualitet smitter av på henne. Den seksuelt tilgjengelige kvinne er avskyelig.

Vi får den dikotomiseringen av kvinner som Freud har beskrevet ganske utmerket, med menn som ikke kan ha sex med en de har respekt for – og som ikke kan respektere en de har sex med.[5] Det Freud sier er at menn beiler til det rene og i metaforisk forstand forfører sin mor. Når forføreren har nådd sitt mål, har han gjennom sin egen seksuelle handling tilintetgjort det etterlengtede objekt. Han må starte forfra. Således er menn ute av stand til å føle lidenskap og hengivenhet overfor det samme objekt. Og dette er menns seksuelle schizofreni, sier Firestone.

Hvor sant er dette? La oss anta at Freud, og Firestone, har rett i at den ødipale knuten legger grunnlaget for menns seksuelle orientering. I det tilfellet blir spørsmålet hva slags konfigurasjon vi får dersom kvinners seksuelle tilgjengelighet øker – og denne knuten *ikke* er løst.

Kvinners seksuelle frigjøring antas å være sunt og godt av flere grunner: Kvinner må ikke holde igjen sin egen seksualitet i angst for å bli sosialt ødelagt; og menn får sex uten å kjøpe den med ekteskap eller på annen måte. Seksuell tiltrekning blir et gjensidig anliggende der begge parter vinner. Men hvis det «ødipale» grunnmønsteret stadig er virksomt, kan jeg ikke forstå annet enn at «seksuell frigjøring» må bety at det er «ødipus» som er sluppet fri overfor et prinsipielt sett uuttømmelig forråd av «mødre» som uten å stille krav konverteres til ubrukelige kjærlighetsobjekter i løpet av et samleie.

Og gitt at degradering av kvinner er den pris gutter betaler for sin lojalitet til far, vil heterofile menns paradoks stadig bestå i en seksuell orientering mot et foraktet objekt som man ikke kan få nok av. Og konsekvensen for seksuelt frigjorte – det vil si moderne – heteroseksuelle kvinner blir at vi stiller opp som nyttige idioter i et spill om egen verdighet som vi aldri kan vinne.

Det går an å gjøre flere uttrekk av dette perspektivet. En mulighet kan være at

menn som i seksuell forstand skyr mor, også vil sky kona, som etterhvert vil innta denne plassen. Hans eksklusive rettigheter i hennes seksualitet «renser» henne på noe vis, men gjør henne samtidig a-seksuell.

En annen mulighet er at menn er vedvarende seksuelt tiltrukket av «mor», men da i betydning forbudt og farlig sex. Det kan være at menns seksualitet blir vanskelig å skille fra angst og skam, og at degradering, forakt og vold blir et aspekt ved lysten selv. I så fall blir prostitusjon, incest og voldtekt en tydeliggjøring av seksualitetens logikk – og ikke et avvik – hvor det kanskje først og fremst er selve tydeligheten som blir brysom for oss.

Av et slikt tankeeksperiment følger det vel også at behovet for å skifte seksualpartnere blir akutt. Promiskuitet blir en nevrotisk repetisjon av et behov for å bli kvitt skitten – og for å bli skitten.

Et premiss hos Firestone er at kvinner ser på sin seksualitet som inntaket til selve livsprosjektet, som er kjærlighetsforholdet til en mann. Her finnes altså en helt grunnleggende asymmetri som jeg skal si mer om nedenfor.

Men det gjenstår et problem som angår selve denne dikotomiseringen mellom «madonna» og «hore». Denne er stilt opp som et uforsonlig enten–eller, og som vi muligens fremdeles orienterer oss i forhold til, selv om fenomenet har blitt mer diffust i språklig forstand. Selve dikotomiseringen er presis i forhold til en type kulturteori som anser det å skille mellom det «rene» og det «urene», mellom «orden» og «kaos» som selve grunnelementet i det å skape og vedlikeholde en virkelighet. Men ved at mor og hore holdes atskilt kan det se ut til at det er etablert en seksuell arbeidsdeling, ikke bare mellom kvinner, men *innen* selve begrepet om det «kvinnelige». Og hvis både madonnaen og hora er aspekter ved den samme «kvinnelighet», blir det kanskje nettopp konkrete kvinners jobb å holde orden på kosmologien ved skille mellom sin egen iboende renhet og urenhet.

Et budskap i denne antatte opposisjonen blir at siden sex definerer både madonnaen og hora, låses kvinners identitetsforvaltning vedvarende til dette temaet, altså stadig til seksualitet.

Men det går også an å spekulere over om dette tilsynelatende kritiske valg mellom et «enten–eller» er det minste problemet i dette scenariet. For det som fremstilles som et alternativ, kan tenkes å dekke over at kvinner konstrueres som «uspesifisert», som et tomrom som kan fylles med hva som helst av hvem som helst: Et ledig rom for enhver projeksjon – et «det» mer enn en «hun» eller et «du». Dette er imidlertid ikke et tema hos Firestone, men hos Dorothy Dinnerstein.[6]

Hvis kvinner kan være hva som helst i betydningen «alt», er det kort vei til ingenting. Irritasjonen over madonna/hore-dikotomien kan innebære en avsporing av kritikk som kanskje er mer grunnleggende, og rettet mot fenomener som tilpasningsdyktighet, elastisitet, opportunisme og «spiselighet» som aspekter ved utformingen av kvinnen.

«Horehuset i kulissene»[7]

Den samme forståelsen av familien ligger til grunn for Firestones analyse av rasisme. Rasisme er for henne en form for utvidet sexisme, med forankring i det samme kjønnede makthierarki. Konstellasjonen er denne: Hvit mann = far; hvit kvinne = mor/kone med status avhengig av hans; de svarte = barna. Disse er hans eiendom og utgjør i likhet med barn forøvrig, en klasse av servile vis-à-vis de voksne.

Utgangspunktet for fortolkning av svarte menns psykologi er igjen den nevrotiske effekten av en tvangsmessig underordning under farens makt. Den svarte mannen skal

identifisere seg med Far, men på Fars premisser, ellers blir han kastrert. Spesielt er dette aktuelt hvis han fikler med farens maktsymbol - hans kvinne. Dette er ingen metaforisk kastraksjon, den foregår helt bokstavelig, i form av lynsjing.

Den svarte mannens forhold til hvite kvinner er sterkt ambivalent. Hans voldsomme hat til den hvite mann gir ham både et insitament til å degradere den hvite manns eiendom og begjæret etter å erobre henne for å få det hvite til å smitte av. Det er den ene siden av det Eldridge Cleaver sikter til når han snakker om «the sickness between the white woman and the black man».

Denne «sykdom» har også en annen komponent: Det finnes en sterk tendens hos hvite kvinner til å identifisere seg med svarte menn, ikke minst politisk - fra abolisjonist-bevegelsen på attenhundretallet fram til dagens antirasistiske bevegelser. Dette tolker Firestone som en «mor og barn»-aktig allianse mot far, og sier at «The vicarious nature of this struggle against the white man's dominion is akin to the mother's vicarious identification with the son against the father».[8]

Hun hevder videre at kvinners generelle evne til å «la tvilen komme tiltalte til gode» blir drevet til ytterligheter nettopp i radikale kvinners forhold til svarte menn. Men dette får de som man kunne ventet, lite igjen for: Svarte menn støtter ikke gjerne kvinnekrav, og de driver personlig utbytting av hvite kvinner så sant de slipper til.

Hun legger altså ikke primært vekt på kvinners tilbøyelighet til å stille seg på de undertryktes side som en solidaritetshandling, men som et vikarierende opprør. For Firestone er dette kvinnekamp på avveier. Tilsvarende kunne man vel tenke seg hvite menns anti-rasisme som et vikarierende fadermord, uten at det blir nevnt.

Perspektivet er tankevekkende, men jeg tror hun går for langt hvis hun samtidig mener å avvise «ufarvet» anti-rasisme som noe prinsipielt umulig, i betydningen et moralsk og politisk uforsvarlig standpunkt. Hvit antirasisme blir selvfølgelig et slags «både-og», men må kunne godkjennes som en kunnskapsposisjon, og et ståsted for handling i den hensikt å bekjempe urett. Jeg skal komme tilbake til dette mot slutten. Men hva med den hvite kvinnens identifisering med den svarte kvinnen? Forholdene ligger ikke godt til rette.

Som en hvilken som helst datter har den «svarte Elektra» to reaksjonsmuligheter i forhold til sin egen maktesløshet. Hun kan enten reagere direkte ved å imitere hvite menn, bli «big achiever» eller «big provider». Nå er det jo ironisk nok det den svarte kvinnen blir i USA: En «skaffer» i hushold med menn som marginale medlemmer, men uten at dette reduserer hennes maktesløshet. Eller hun kan løse problemet indirekte gjennom å forføre Far. Dette setter henne i konkurranse med den hvite kvinnen om den hvite manns gunst, et konkurranseforhold som får henne til å både hate og imitere hvite kvinner.

Med hvite kvinner som koner og svarte kvinner som forførersker (og bærere av myten om hvite kvinners frigiditet) får vi en seksuell arbeidsdeling mellom svarte og hvite kvinner, som altså samtidig er et konkurranseforhold rettet mot den samme gevinsten: Den Hvite Mannen. Denne arbeidsdelingen er som skapt for menns seksualitet. Som Firestone sier, i den hvite mannens sex-drama spiller den hvite kvinnen rollen som kone i betydningen privat eiendom, og den svarte spiller rollen som hore, dvs. offentlig eiendom. Og grunnlaget for solidaritet og effektiv kamp mot kvinneundertrykking mellom disse kvinnene blir særdeles spinkelt.

Hvilken rolle spiller så den svarte mannen i dette dramaet tilpasset menns seksualitet? I likhet med den hvite mannen, hviler hans manndom på kontroll av kvinner. Men

som den ufullkomne mann han er, blir han leverandør av kvinner til Mannen: Den svarte mannen spiller hallikens rolle.

Forholdet mellom svarte og hvite kvinner, såvel som forholdet mellom svarte menn og svarte kvinner, korrumperes av denne fascinasjon av den hvite mannen. Den svarte kvinnen forakter sin mann like mye som han forakter henne. Et skikkelig mannfolk ville løftet henne ut av fornedrelsen ved hjelp sin kjønnsoverlegenhet. Han ville skaffet, ikke latt henne gjøre det. Den gjensidige forakten gjør at verken halliken eller hora ser hvilken rolle de spiller i den hvite mannens spill. En viktig effekt av dette «horehuset i kulissene» er at hvite og svarte kvinner forhindres i å sammenligne erfaringer om menn. Og samtidig – både hvite menn, deres koner og de svarte hallikene lever av de svarte kvinnene: Dette skjer gjennom handel med deres seksuelle tjenester, såvel som med deres arbeidskraft som husarbeidere i hvite husholdninger.

Men svaret på hvordan oppheve dette kolossale trykket på svarte kvinner, blir for Firestone ikke å etablere den svarte kvinnen som «store mor», «Afrikas livmor» og den «svarte gudinnen». For verken hora eller gudinnen er i posisjon til å gjøre krav på persons anseelse.

Det er ganske forunderlig hvordan forestillingene om kvinnelighetens «guddommelige» aspekter igjen og igjen dukker opp som et forsvar for kvinners plass i *verden*. For meg ser det ut til at forestillingene om den omnipotente renhet – gudinne-moren – korresponderer veldig godt med forestillingen om hora – som begge peker mot noe man antar at kvinner «er» og ikke noe kvinner *gjør*. Hos Dinnerstein går dette fenomenet under betegnelsen «the she-goddess-bluff».[9] Uttrykket henspiller på slike bilder av det kvinnelige som bidrar til å fastholde kvinner i det «grenseløse» og ufeilbarlige – og i realiteten posisjonsløse – og som kvinner likevel faller for. Det er som om det å være «bedre» enn alle andre blir en kompensasjon for å ikke være «noen».

Det er ikke så lett å avgjøre hvor kontekstavhengig Firestones analyse av rasisme faktisk er. Finnes det noe i dette perspektivet som f.eks. er gyldig også i europeisk sammenheng? Det amerikanske slaveriet setter husholdet som det empiriske fokus, og dermed får vi også inn «familien» som den overordnete symbolske ramme. Den europeiske tradisjon er antisemittismen, og det forekommer meg at den er annerledes på noe vis: Dette ser ut som ulike «rasismer» når det gjelder symbolisering av penger, religion og sex;[10] fantasien om «jøden» er forskjellig fra fantasien om «niggeren»; europeiske jøder har en annen klassemessig spredning enn svarte amerikanere, for å nevne noe. Men ut av dette som kanskje er særegent amerikansk gror det fram et mønster som likevel kan være mer allment. Selve forestillingen om rasisme som noe som rammer de som er «utenfor» og «fremmed» kommer i et slags relieff. Firestone får fram rasisme som en *avhengighet*, og opp mot forestillingen om avstand setter hun *intimitet*. Angsten, forakten og avskyen for de «andre» er kanskje like mye et produkt av nærhet og likhet som av det motsatte. Firestones analyse gjør det nærliggende å se sexisme som en form for «rasisme».

Men hva skal de med Far?

Et kritisk spørsmål blir selvfølgelig hvordan gutter overbevises om at det lønner seg å skifte objekt for identifisering. Hva er det som er så tiltrekkende ved det far representerer at dette lykkes til tross for at dette samtidig antas å være slik en vanskelig overgangsfase for den lille gutten? Firestone siterer Erich Fromm:

«But while father does not represent the

natural world, he represents the other pole of human existence; the world of thought, of manmade things, of law and order, of discipline, of travel and adventure. Father is the one who teaches the child, who shows him the road into the world...»

Og i hennes egne ord: «What finally convinces him is the offer of the world when he grows up. He is asked to make the transition from the powerless, women and children, to the state of the potentially powerful...».[11]

Firestone slår fast at de færreste barn er idioter. De ønsker ikke å bli hengende fast i kvinners begrensete tilværelse. Derfor: Når jenter «imiterer» gutter, er det en bekvem misforståelse å tro at de prøver å fremstå som maskuline. Poenget, sier Firestone, er at *jenter starter ut med å tro at verden tilhører dem også.* Jenter *vet ikke* at inngangsbilletten til verden er en utovertiss! Småjenter leter etter «travel and adventure» og griper etter menns verden i den korrekte oppfatning at det er her det foregår. Etterhvert oppdager de som kjent at dette ikke er en verden for dem, den kan bare nås indirekte gjennom menn. Inntaket til «verden» består i å forføre menn. Helst mektige menn. Men en hvilken som helst mann er i relativ forstand mektigere enn en selv. I prinsippet «anything goes»; for alternativet er å leve uten mann, og det går ikke.

Og så lenge mor er underordnet far og ikke kan tilby noen av denne verdens utfordringer og belønninger, er forakten for mor bygget inn i ethvert barns orientering. Jenters fortsatte identifisering med mor er altså i en viss forstand dypt *inautentisk.* Dette er såvidt jeg kan forstå, et av Firestones mest originale poenger. Og hun er konsekvent inntil det brutale. Hun hevder at jentebarn generelt vokser opp med en stor undring og distanse til det som kreves av oss som jenter. Ingen er født kvinner, og vi betrakter den kvinnelighet vi får utlevert som modell med atskillig skepsis og «sunn forakt». Det hun faktisk sier her, er at kvinneforakten i vår kultur er vel begrunnet.

Temaet setter søkelys på kunnskaper jeg mangler: Jenters eventuelt systematiske vrangvilje og motstand mot sosialisering. Hvis Firestone har rett, avkreves småjenter en lojalitetsmessig flyttemelding som neppe er mindre drastisk enn smågutters. I dette perspektivet blir det å få «kvinner» ut av det foreliggende råmaterialet minst like prekært som det å lage menn – og temmelig traumatisk såvidt jeg kan forstå. Det å måtte forsake verden for å bli godtatt, er en *meget stor* bestilling.

Et helt grunnleggende spørsmål for meg blir om det er noe ved jenters sosialisering som utraderer selve minnet om et sånt brudd i utformingen av et «selv» – til de grader at vi fremstår både for oss selv og for andre som en slags sømløse personligheter. For hvordan i all verden oppstår forestillingen om en naturlig og autentisk kvinnelighet?

I en eller annen halv-glemt forstand er dette likevel ikke helt kunnskapsløst. Det finnes en form for gjenkjennelse som peker mot diffuse opplevelser av et ubehag, av forsøk på å unnslippe; f.eks. av å lyve ganske mye (om innfall, sinne, lyster og gjerninger). Og det handler om å kjede seg, koblet til en irritasjon og resignasjon over «mor» og hennes like, og den ulidelige kjedsommeligheten disse kvinnene representerte. Ikke at dette eventuelt er forskjellig fra gutters opplevelse, det er snarere et poeng at det kanskje er likt. Men samtidig en blytung visshet om en slags nødvendighet, av å «måtte»... Nå kan selvfølgelig denne gjenkjennelsen være av begrenset gyldighet, den kan springe ut av betingelser som er skapt av fellestrekk mellom amerikansk middelklasse-kultur og norske urbane kjernefamilier i 1950-årene. Imidlertid åpnes det også for noen muligheter til å tenke prinsipielt annerledes om kvinners kvinnelighet.

For med dette avviser Firestone oppfatningen av kvinner som det autentiske og «inderlige» kjønnet. Og vi kan isteden stille spørsmål om hvor det blir av det kjønnsuspesifikke som en type erfaring, og som et ståsted for endring av selve kjønnssystemet.

Det hun antyder her, duker for et kompetent dobbeltspill, som igjen kan peke i retning av en slags dobbel identitet. Her leveres et sterkt innlegg mot forestillinger om en kvinnelig «essens», samtidig som det pekes på noe som kanskje blir en kunnskapsteoretisk nøtt: I den grad det ligger noe systematisk likt og «avvikende» i bunnen av kvinners erfaring, hvordan er det likevel mulig å holde slike individuelle erfaringer atskilt fra den kollektive – i betydningen det som kan deles, og bli til kunnskap *om*...

Anti-feminisme: et kulturelt viskelær?

Individuell «glemsel» eller fortielse skaper neppe forutsetninger for å produsere kunnskap i noen kollektiv forstand. Den dypeste taushet er den som fortier at det er noe å tie om. Hvis disse erfaringene mangler koblinger til språk, produseres det kanskje isteden et slags kollektivt hukommelsestap?

Et eksempel på fravær av læring må være dette som har nedfelt seg som manglende viten om kvinners historiske erfaringer med å gripe inn i kvinneundertrykkende strukturer. Selv har jeg vokst opp i en tradisjon preget av kunnskapsløshet om kvinne- og dermed kjønnshistorie. Hvis kvinner på en eller annen måte «null-stilles» i forhold til systematisk kritikk (og på tross av et kritisk utgangspunkt) må dette bl.a. bety at gjenkjennelse blir, om ikke umulig, så i hvert fall en prosess som tar svært lang tid.

Firestone gjør en gjennomgang av den amerikanske feminismens historie som er interessant av flere grunner, ikke minst fordi den fungerer som en påpekning av *gjentakelser*, og dermed nettopp dette merkelige fraværet av «arv» og hukommelse. Et personlig eksempel står godt til et av hennes temaer i denne forbindelse, som er den kommunistiske bevegelsens antifeminisme.

Ved møtet med Firestone hadde jeg mange års fartstid i AKP, og hadde gjort erfaringer med den kjønnsmessige arbeidsdelingen i partiet som jeg forsåvidt anså for pinlige for et kommunistisk parti. Dette gjaldt forhold som hadde vært ytterst frustrerende på det personlige plan, men som jeg oppfattet som utslag av en form for ideologiske og/eller teoretiske misforståelser. Jeg ble etterhvert ganske arrig – fikk ikke gjennomslag for min kritikk, men ble derimot skarpt kritisert for å fremme den.

I sin helhet, og på etterskudd, kan situasjonen oppsummeres slik: kvinnelige kommunister var forventet å 1) utføre et merarbeid i husholdningen for å frigjøre revolusjonær tid for menn; 2) forstå at dette var en form for arbeidsdeling som tjente arbeiderklassens interesser; 3) oppfatte kvinner som mente at dette var kvinneunder trykkende som representanter for borgerskapet, subsidiært for kontrarevolusjonen selv.

For det første var jeg ikke oppmerksom på at mine private erfaringer koblet opp til en tradisjon i den kommunistiske bevegelsen. Det fantes altså intet beredskap. For det andre var det intet som var meg fjernere enn å koble min kritikk til feminisme. Her var det åpenbart installert et fravær av gjenkjennelse som i ettertid kan se ut som en «blind flekk». Men som blindhet betraktet var den noe særegen, idet den tok form av en til dels eksplisitt og ideologisk forankret motvilje mot å gjøre bestemte koblinger.

Nå er det ikke så enkelt som at AKP neglisjerte kvinneundertrykking. Vi hadde (uttrykket er nokså presist) Kvinnefronten.

Katja Medbøe, Anne-Marie Ottersen og Frøydis Armand i Anja Breiens film «Hustruer». (Kilde: Kvinnenes kulturhistorie, bd. 2. Universitetsforlaget, Oslo, 1985.)

Gjennom denne organisasjonen greide partiet det kunststykket å fremme kvinnekrav uten å sette kjønn på dagsordenen.

Siden partiet anså at interessemotsetninger mellom kjønn var et borgerlig fenomen, ble slike perspektiver innen partiets egne rekker identifisert som fiendtlig innflytelse, og dermed pr. definisjon «umulig» å opprettholde. Å antyde at kvinner ble utnyttet i organisasjonen, og at organisasjonens menn hadde fordel av det, kom til å representere et forræderi mot historien, klassen og partiet. Det er et stort ansvar å påta seg.

Det manglet ikke på forståelse for at husarbeid måtte gjøres, og at unger måtte ha et minimum av tilsyn. Løsningen var imidlertid å få husarbeidet ut av familien (siden det var kapitalismens feil at det overhodet befant seg der). Dette avhang av at man fikk «frigjort» produktivkreftene, noe som igjen avhang av at man fikk gjennomført den sosialistiske revolusjonen. Siden kjønnene hadde felles interesser i at man kom dit fortest mulig, var det viktig at kreftene ble disponert mest mulig effektivt, dvs. at folk gjorde det de var flinkest til og ikke kastet bort tid med amatørmessig utføring av oppgaver på områder hvor andre hadde større ferdigheter. (Dette gjaldt altså den kjønnsmessige arbeidsdelingen. Amatørmessighet på andre områder, praktiske såvel som teoretiske, gjaldt merkelig nok for et proletært og dristig oppgjør med borgerlige krav til perfeksjonisme.) Nå var det jo slik at kvinner forvaltet en større kompetanse enn menn på hjemmebane, og det kunne ikke AKP noe for. Derfor: jo mer av hus- og omsorgsarbeidet kvinnene påtok seg, uten å kaste bort den felles dyrebare tid på «samlivsgnål», jo fortere kunne kvinnene bli kvitt husarbeidet. Dette «gnålet»

ble gjerne fremstilt som kvinners mas om følelser. Min erfaring er at «gnålet» gjaldt mer håndgripelige ting, så som rettferdig fordeling av oppgaver. Det foraktelige «likhetsmakeriet» som noen etterhvert gjorde seg skyldig i, handlet ikke minst om kvinnenes krav om like rettigheter i *tid*.

Strukturen i argumentet var da slik at den kjønnsmessige arbeidsdelingen skulle avskaffe den kjønnsmessige arbeidsdelingen. Logisk sett en interessant konstruksjon, og fra en pragmatisk synsvinkel tett på et jesuittisk mål-middel-resonnement. Men sett i et kvinneperspektiv, først og fremst utrolig dumt. Men damene i AKP var ikke dumme. Og det er faktisk det som er problemet. Dette var ikke noen slags revolusjonære «groupies», og man hadde ikke tilsluttet seg som revolusjonens hushjelper. Men resultatet ble et ufattelig slitsomt trippel-arbeid (det var jo også en jobb å se til) som mennene slapp. Det var et sjokk å oppdage at det fantes mannlige kommunister som holdt seg med tjenerskap – uten at dette ble ansett som en skandale.

Noe av forklaringen på at dette var mulig, finnes kanskje i denne koblingen mellom feminisme og kjetteri i en bevegelse med et ganske sterkt religiøst preg. Rettroenhet ble rimeligvis operasjonalisert som lydighet og lojalitet overfor den verdslige makt. Det gjaldt generelt. Men kvinners lojalitet til organisasjonen kom i et paradoksalt forhold til organisasjonens formål, idet man måtte nedprioritere politikken for å tjene politikken. Slikt setter i sannhet lojaliteten på prøve. Siden jeg selv besto denne prøven i en periode, har jeg begynt å lure på om dette fenomenet også knytter opp til et generelt organisasjons-problem som består i at å påpeke sexisme i organisasjoner, blir oppfattet som et svik mot organisasjonen. Og at det kanskje er sant.

Firestone har åpenbart lært denne leksa, som mange før og etter henne. Men spørsmålet er der stadig: Hvorfor må dette læres på nytt og på nytt, og som *privat* erfaring?

Forøvrig er jeg ute av stand til å analysere dette fenomenet på noen skikkelig måte. Det er en kollektiv oppgave. Det gjenstår å se om det blir gjort.

Nok et viskelær: Kjærlighet

Firestone dukket opp midt i et feltarbeid, hvor vi sto ansikt til ansikt med et temmelig forvirrende fenomen: En gruppe sjømannskoners systematiske anstrengelser for å forvalte selvstendighet og kompetanse på en slik måte at den ikke ble til sjenanse for andre.[12]

Selv om dette var en tilpasning svært ulik min/vår egen, kom disse kvinnene til å representere en form for gjenkjennelse. De ble et speil for egne halvt fordøyde erfaringer, og i både personlig og faglig forstand begynte begreper om «kjønn» og «kultur» å snakke til hverandre på nye måter. Det ble en utfordring å forstå drivkraften bak denne bevisste usynliggjøring av egen styrke, av individuelle ulikheter, av uvanlige ferdigheter og allsidighet – henimot en udifferensiert og homogen «kvinnelighet».

Det var forøvrig en betydelig hjelp i disse kvinnenes egen distanse til omgivelsenes krav og sanksjoner. De forvaltet et sjeldent analytisk klarsyn på den kultur de var en del av, og gikk på ingen måte restløst opp i andres «forventninger». Og likevel. Kritikken møtte en vegg, hvorpå det sto skrevet: «Du har valgt det sjøl». Og dette egne valget gjaldt ikke bare som en påpekning fra de samme omgivelser for å holde dem på «plass» og «ikke klage» (over ansvar, savn og arbeidsmengde f.eks.). Begreper om valg – i betydningen frivillighet – syntes å overprøve deres egen kritikk, og faktisk gjøre dem ganske handlingslammet m.h.t. å gripe inn i utilfredsstillende forhold. «Frivillighet» var innbakt i selvbildet som

tegn på egen verdighet og tro-verdighet. Frivilligheten visket ut kritikk – og ga samtidig legitimitet til noe annet...

Det urolige sentrum i disse menneskenes tilværelse så ut til å handle om tvil. Men tvil om hva?

Det ble etterhvert tydelig hvordan ekteskapet organiserte disse kvinnenes liv også i symbolsk forstand. Måten selve fraværet av ektemannen la føringer på deres arbeidsdag, tidsnytting[13] og samvær med andre mennesker, bidro til å avdekke noe av grammatikken i det moderne ekteskapet som ikke alltid er så lett å få øye på, antakelig fordi det er så opplagt og stort sett «går av seg selv».

Tilsynelatende angikk denne tvilen de muligheter for svik som lå så godt til rette gjennom mannens lange fravær: Spørsmål om seksuell troskap, og om å være hus-tru og utføre sine plikter i husholdet, dvs. ikke «skulke» ekteskapet.

Men ekteskapets gyldighet handler i vår kultur ikke om plikt, men om lyst. Vi velger våre partnere selv, på romantisk grunnlag. Uten lystens vedvarende tilstedeværelse mister moderne ekteskap sin legitimitet. Og lyst er forbasket vondt å bevise. Spesielt når gjenstanden ikke er tilstede. Men det som forutsettes å holde lysten levende, er kjærligheten. Og kjærlighet lar seg operasjonalisere, for eksempel gjennom «ofre» og arbeid, og gjennom egne mangler som beviser at den andre er nødvendig.

Vår konklusjon ble at selvmotsigelsene og paradoksene i disse kvinnenes tilpasning var et rasjonelt svar på kulturelle dilemmaer. Og det var bl.a. Firestone som gjorde det mulig å feste blikket. Hun griper fatt i kjærligheten – ikke som et resultat av «kjønn», men som en underliggende struktur i selve vår kulturs produksjon av kjønn, i betydningen sosiale personer. Her følger noen biter av Firestones dekonstruksjon av dette fenomenet.

«...For love, perhaps even more than childbearing, is the pivot of women's oppression today. I realize that this has frightening implications: do we want to get rid of love? The panic felt at any threat to love is a good clue to its political significance.»[14]

At kjærlighet er sentralt for enhver analyse av kvinner og kjønnenes psykologi mener hun også er indikert gjennom at kjærlighet er henvist til det «personlige liv» og oversett i samfunnsmessig sammenheng. Tematisk blir kjærlighet portrettert, gjengitt som erfaring – men ikke analysert. («Whoever heard of logic in the bedroom?») Det er grunner for dette fravær av analyse:

«Women and love are underpinnings. Examine them and you threaten the very structure of culture».[15]

Dette forslitte spørsmål om «hva kvinner gjorde mens menn skapte sine mesterverk», fortjener mer enn de åpenbare svarene, som lyder: Kvinner har vært utestengt fra det offentlige liv; utnyttet i sin morsrolle – eller det omvendte: kvinner har ikke hatt noe behov for å male bilder, siden de skapte barn. Det går dypere enn dette. Menn har tenkt, skrevet og skapt fordi kvinner har tømt sin energi i disse mennene. Kort sagt; kvinner skaper ikke «kultur» fordi de er fullt beskjeftiget med kjærlighet. Eller kanskje like riktig: Med å skape menn – og dermed ad denne omvei, seg selv.

Dette er ukomfortable perspektiver, og etter min oppfatning en mye «bedre» grunn til å legge bort Firestone enn hennes forslag om å få slutt på fødsler – som er såpass makabert at alle lett kan enes om at det blir for dumt. Men å pirke i kjærligheten, det er ugreit. Med fotfeste i Simone de Beauvoir hevder hun at kjærlighet har systematisk ulik betydning for kjønnene, som resultat av ulik psykososial organisering.

Utgangspunktet er stadig rangering av menn og kvinner i et makthierarki, og menns derav følgende seksuelle schizofreni og forakt for kvinner. Vi legger så til det frie partnervalg i vår kultur – og vi får

romantikken som «the great equalizer». Romantikken, i denne sammenheng, har som sin eneste funksjon i en kort periode å tåkelegge at kvinnen er et laverestående vesen, sett med både menns og kvinners øyne. Menns forelskelse tar form av en idealisering av «den ene» ut av alle proporsjoner; glorifisere og mystifisere denne ene kvinnen som en kontrast til «alle de andre» – og på bekostning av alle de andre. Dette er nødvendig for å legitimere deres intimitet med det foraktelige. Kvinner på sin side, vet at idealiseringen er et falsum – og samtidig kjemper man for å oppnå denne status av å være unik med alle forhåndenværende midler. Kvinner blir dermed inautentiske i sitt kjærlighetsprosjekt; avhengige av et kjærlighetsuttrykk man ikke selv tror på; et falskneri man selv bidrar til å skape.

Alle – selv kvinner – forakter den de lurer. Men den mannen man greier å lure, og som det således er all grunn til å forakte, er man samtidig avhengig av for ikke å forakte seg selv. For uten en mann er vi faktisk lite verdt, også i egne øyne.

Dette dobbelte bokholderi inneholder selvsagt angst for å bli avslørt. Skulle det skje, forsvinner kjærligheten, dvs. mannen. Men i dette ligger også et ønske om å *bli* avslørt, som peker mot ønsket om å bli elsket for den man er. Hun føler seg som en svindler, med en permanent redsel for at han ikke elsker henne som hun «virkelig» er. Og dette har hun helt rett i; frykten er vel begrunnet.

Nå mangler menn evne til kjærlighet overhodet, hevdes det her. Denne mangel kommer bl.a. til uttrykk gjennom upålitelighet og uforutsigbarhet overfor kvinner. Opp mot dette stiller hun kvinners evne til å tilgi. Kvinner aksepterer dårlig oppførsel og «følelsesmessig invaliditet» hos menn som vi aldri godtar hos kvinner.

Ett uttrykk er den stadige knapphet på hans tid og tilgjengelighet i forhold til jobb og andre kvinner. Poenget her er å skape usikkerhet og engstelse hos kjæresten; en usikkerhet som han i neste omgang kan lese som en demonstrasjon av at han ikke sitter i saksa. Menn går rundt med en angst for at de går glipp av noe ved å holde seg til én kvinne. Men denne angsten er helt ubegrunnet, sier Firestone, så lenge vår kultur greier å gjøre kvinner så like som tilfellet er.

Et annet uttrykk for menns manglende kjærlighetsevne er menns vedvarende ubehagelige omtale av andre kvinner overfor den utvalgte. Dette tjener som bevis på at hun er den ene og annerledes, det store mirakuløse unntak. Men denslags snakk burde vekke mistanke hos kvinner, og burde slett ikke gi noen følelse av trygghet i det hele tatt.

Romantisering av kjønnsforholdet utvikler seg proporsjonalt med kvinners frigjøring fra sin biologi, hevder Firestone. Romantikk er menns maktmiddel, og den forhindrer kvinner i å se hva slags omstendigheter man selv er underlagt.

Jeg tror dette er helt sentralt: Romantisk kjærlighet er et kulturfenomen som knytter an til en del av den «moderne» selvforståelse, som er forankret i begreper om det frie valg – spontanitet, og følelsenes forrang i bestemmelsen av den «autentiske» handling og den «autonome» personlighet. Det har i ettertid vært interessant å reflektere over hvordan disse komponentene i den moderne «person» strukturerer kjønnsforholdet gjennom å treffe kvinner og menn på systematisk forskjellig måte. Et eksempel er hvordan begrepet om frivillighet i kjærlighetsanliggender fungerer som et viskelær på ikke-valgbare kulturelle og økonomiske strukturer, i kvinners tilpasning til menn.

Firestones analyse av romantisk kjærlighet bidrar til en forståelse av hvorfor likestilling synes å utgjøre slikt et usigelig tregt handlingsfelt. Kjærligheten korrumperer prosjektet, for å si det på fireston'sk. Men

det er samtidig noe uklart hvordan hun tenker seg at kvinners totale fristilling fra sin reproduktive funksjon skulle forhindre dette maktmiddel i å få økt betydning.

Tross dette frontalangrepet på kjærligheten, er det likevel slik at Firestone vil ha kjærlighet som organiserende prinsipp for sosialt liv. Hun tenker seg et samfunn der «...all relationships would be based on love alone, uncorrupted by dependencies».[16]

Avhengigheter korrumperer altså – men en form for kjærlighet som ikke også er en avhengighet, er vel ikke så lett å forestille seg? «Autonomien» setter hun forøvrig i system gjennom forslag til husholdsorganisering, byplanlegging, utdanning osv. hvor alt er basert på frivillighet og spontanitet – regulert ved kontrakter, som riktignok er oppsigelige... Hennes fremtidsvisjon svarer temmelig godt til det som er Durkheims sosiologiske mareritt; det selvforsynte menneske som bærer alt på sin egen rygg «...so he can go and carry it elsewhere»[17] hvis det er noe som ikke passer. Nå er vel kanskje heller ikke Durkheims begreper om den samfunnsmessige arbeidsdelingen nødvendigvis noe å satse fremtiden på. Men gjennom dette oppslaget for altruisme uten forpliktelser, og valg uten konsekvenser, produserer Firestone noen nyttige motforestillinger til det moderne begrep om det «autonome selv». Modernitetens paradokser blir nokså tydelige – hun oppnår faktisk å få det frie valg til å fremstå som det ultimate mareritt.

Utopier er absurde, det er vel stort sett det vi har dem til. Og det er jo mulig at Firestone synes hun skylder oss noe kjærlighet som kompensasjon for den hun har ødelagt. Men når hun konstruerer sin «sømløse» verden blir det vanskelig å følge henne. Det vi skal fram til er bl.a. de «naturlige» barna og den «naturlige» seksualiten. Dette er en sentimentalisering av naturen (snill og grei) som i seg selv er et snodig modernitetsfenomen, samtidig som henvisninger til det «naturlige» vel må sies å være et temmelig utslitt grep i debatter om moral.

Dette forsøket på å «frigjøre» romantikken er et godt eksempel på kontrasten mellom Firestones anbefalinger og hennes evne som observatør og analytiker. I det siste henseende drysser det av poenger.

En av romantikkens hovedingredienser er det hun kaller «sex-privatisering» av kvinner. Jeg synes ikke uttrykket er så presist, men fenomenet finnes, og hun sikter godt. Det dreier seg om det forhold at kvinner blir blinde for at vi blir betraktet som helt like: En endeløs serie av fitter. At man er usynlige som individer; bare interessante i sin store alminnelighet, og særdeles lett utskiftbare. Og omvendt, at vi blir individer gjennom seksualitet. Det skjer et eller annet som gjør at kvinners seksualitet blir synonym med vår individualitet. Noen eksempler på dette:

Når en mann utbryter: jeg elsker blondiner! retter alle (de blonde) sekretærene ryggen og tar det som et personlig kompliment!

Og hva med kvinner som i all hemmelighet blir smigret over å bli kløpet i baken? Forøvrig, gledene ved «prick-teasing» (jeg finner ikke noe norsk uttrykk) betyr en forveksling av en helt almen mannlig lidderlighet med sin egen tiltrekningskraft. Vi har «kleshengerfenomenet»: Kvinners opptatthet av å kle seg «annerledes», «personlig». Det å uttrykke seg gjennom klær, å finne måter å få utseendet til å bli personlig, er noe menn beskjeftiger seg svært lite med. Kontrasten er helt slående når man begynner å se etter. Jo mer makt de har jo mindre gjør de det. Menn som har mye makt kler seg helt likt.

Denne forvekslingen mellom seksualitet og individualitet innebærer at kvinner bare differensieres gjennom overflatiske, fysiske attributter – og forøvrig er totalt utskiftbare. Menn fremtrer med atskillig

mer individualitet (på tross av identisk antrekk) – og som atskillig mer uerstattelige enn de er. Kvinner roterer i det paradoks at man må uttrykke sin forskjellighet gjennom å gå restløst opp i et eller annet skjønnhetsideal. Og når kvinner blir «... distinguished only by the degree to which they differ from a paper ideal, they can be more easily stereotyped as a class: they look alike, they think alike, and even worse, they are so stupid they believe they are not alike».[18]

«Love is the underbelly of (male) culture...Women have always known how men need love, and how they deny this need. Perhaps this explains the peculiar contempt women so universally feel for men («men are so dumb»)...»[19]

Firestone etablerer altså en form for gjensidig avhengighet mellom kjønn som er forankret i noe dypt uredelig. Den kulturelle konstruksjon av kjønn gjør kjærligheten mellom menn og kvinner destruktiv, en form for gjensidig parasittisme hvor partene søker sitt eget på den andres bekostning. Samtidig er det altså denne kjærligheten kvinner lever for, mens menn lever for arbeidet og «verden».

Hun vrenger på en måte innsiden ut både på det «faustiske» og «das Ewigweibliche», og vi står igjen med to posisjoner som hver inneholder en skjult agenda. En innvending her er at dette ikke utelukker at kjønnene kjenner til hverandres hemmeligheter, og vet hva den andre har på gang. I det tilfellet foreligger det en tredje agenda som inneholder delt kunnskap, men dette sporet forfølger ikke Firestone. Hun stopper ved det gjensidige bedrageri.

Og hun avstår på en måte som jeg finner eiendommelig. Hennes tese er altså at menn ikke kan elske. Men hun argumenterer samtidig for at det kan kvinner: Kvinners følelsesliv er grunnleggende sunt. Vi får et resonnement som blir sånn at kvinners inautentisitet og fusk i kjærlighetsanliggender skjuler det kvinner «egentlig» er og vil, mens menns bedrageri er dekkende for det menn egentlig er og vil.

Menn kommer på et noe paradoksalt vis til å representere det autentiske kjønn: De er seg selv og kan ikke annet. Logisk sett må da ansvaret ligge på damene, og det blir på en eller annen måte litt for mye igjen.

Et annet spørsmål blir om det går an å reise kjerringa ved å utpeke kvinner til kjærlighetsspesialister innenfor det mønsteret som Firestone selv skisserer. For meg ser dette ut som et slags logisk, eller gjerne «dialektisk», sammenbrudd i hennes tenkning.

Selv om mine grunner for å oppsøke og vedlikeholde intime relasjoner med menn er konstruert helt annerledes enn mennenes, følger det ikke at mine motiver er renere, sannere eller vakrere enn menns. Hennes diskusjon ser ut til å åpne for to temmelig ulike fortolkninger: «Skjønnheten» (med små-feil) og «udyret» – eller to bedragere, som nota bene også kommer ut med systematisk forskjellig utbytte.

Personlig opplever jeg at mine eksistensielle såvel som teoretiske interesser blir bedre tatt vare på ved den siste fortolkningen. Jeg liker Firestones etablering av den inautentiske kvinnelighet – den gir gjenkjennelse og åpninger. Jeg liker ikke å få tildelt et kjønnsspesifikt ansvar for det «gode», og føler meg ille berørt over å bli rengjort på slike premisser.

Jeg kan ikke skjønne annet enn at nettopp på bakgrunn av hennes forståelse av kjønnssosialisering, må det minst et mirakel til for å komme ut med så mye som et eneste følelsesmessig «friskt» kjønn. Vi får en konstellasjon mellom personer som må lyve for å få tilgang på eksistensielle goder; som vet at de lyver; og som i tillegg antakelig vet at den som deler ut godene også lyver.

Firestone åpner en dør inn i et rom for tenkning og analyse, men istedenfor å gå

inn, stenger hun døren. Den som har gått inn i dette rommet er først og fremst Dorothy Dinnerstein. Hun stiller spørsmålet om hvordan den patologiske relasjonen mellom kjønn holdes gående på tross av gjensidig og vel begrunnet mistanke om bedrageri. Der Firestone snur på hoppkanten, tar Dinnerstein svevet: Hun konstaterer at kvinner og menn samarbeider om å holde verden gal.

«Dialectics» og den kritiske posisjon

Firestone foretar noen grep som kanskje har gitt åpninger for å se nettopp dette poenget. Det er f.eks. gjennom selve denne sammenføyningen av onder og goder – mellom strukturell underordning og ideelt likeverd i forestillingen om det heterofile paret – at hun når fram til «stormens øye», der stillheten rår. Hun får fram en type kulturell rasjonalitet som i logisk forstand må korrumpere kvinner, idet dette «samarbeidet» er en forutsetning for å overhodet opprettholde sin definitoriske tilhørighet til kjønnet.

I denne forstand bygger Firestone opp et resonnement hvor endring av kjønnssystemet langt på vei blir umulig, i hvert fall med kvinner som noen slags kulturelle entreprenører. Det står for mye på spill.

Men hennes avvisning av det «kvinnelige» som et autentisk fenomen, åpner også for den motsatte mulighet. Vi får konkrete kvinner som forvaltere av en form for tospråklighet som kan tenkes å utgjøre en særdeles kreativ kunnskapsposisjon – hvis den ble brukt. Firestones postulat – mer er det kanskje ikke foreløpig – om jenters «ukvinnelighet», er i det minste et kunnskapsteoretisk utgangspunkt før å løsne litt på det grepet om kvinner som er innbakt i «essensialistisk» kjønns-tenkning. Toril Mois bidrag er et eksempel på hvordan nyere feministisk teori leter i det samme sporet; etter en anti-essensialistisk teori om kvinnelig kjønnsidentitet. I sin kritikk av teorier som postulerer fundamentalt kjønns-forskjellige personlighetsstrukturer, peker Moi forøvrig nettopp på hvordan slike teorier ikke kan redegjøre for motstand, brudd, unntak og «mislykket» sosialisering hos kvinner.[20]

I forlengelse av denne problemstillingen kunne man vel forøvrig også begynne å undersøke de mislykkete mennene; de som får til å respektere den de har sex med og føle hengivenhet og lidenskap for den samme personen. Hva har gått galt i deres sosialisering?

Post Firestone står man igjen med en viss undring over sin egen tilpasning som heterofil feminist. Hvordan er nå det mulig? Som heterofil er man underlagt og må tilpasse seg den konfigurasjon som Firestone langt på vei beskriver: identitet og kulturell anerkjennelse er koblet opp til det å bli valgt av menn som kjærlighetsobjekt. Som feminist er man nødt til å avvise den samme konfigurasjon. Vi får en kombinasjon av tilhørighet og deltakelse med livet som innsats på den ene siden – og på den andre siden, en kritisk, analytisk avstandtagen til det selvsamme prosjektet. Blir heterofile feminister de mest korrupte av alle – siden man pr. definisjon også vet hva man gjør?

Dette ser ut som en selvmotsigelse, og det ligner på noe som må bli en umulig posisjon. Selve begrepet om «identitet» ser ut til å bryte sammen.

Og ifølge Sandra Harding er det faktisk det som skjer.[21] En slik identitet etablerer et slags «både–og» der moderne kultur sier: «enten–eller». Men Harding ser slike sammensatte, selvmotsigende og «umulige» identiteter som en innovasjon – og som særdeles bevaringsverdige. Dette som hun kaller «bindestreks-identiteter» peker mot en type kunnskapsposisjon som består i *å bruke motsetninger for å fremme endring.*

Karikaturtegning av Beryl Cook. (Kilde: Kvinnenes kulturhistorie, bd. 2. Universitetsforlaget, Oslo 1985.)

Blant hennes eksempler finner vi ikke bare den heterofile feminist, men også den mannlige feminist og den hvite anti-rasist. Dette er posisjoner som inkorporerer den «andre» i sin egen fortolkning av virkeligheten, noe som er selvmotsigende i kulturell forstand, fordi det bryter med vår kulturs begrep om det «hele mennesket». Slike identiteter representerer det «inautentiske» – som i vår kultur er ensbetydende med «identiteter vi har lært å forakte».

Som kritisk posisjon betraktet utgjør «bindestreks-identiteter» et unikt ståsted. Samtidig gjenoppvekkes det gamle «monster-problemet» i vår kulturelle arv: Hybriden;[22] det klassifikatoriske mistak som vi har tradisjon for å utstøte i egenskap av å være «urent». Dette er opplagt en problematisk tilpasning, men for Harding fremstår nettopp feminister som avviser den «mannlige feminist» som et hovedeksempel på hvordan vår kulturs krav til identitetsmessig «renhet» og «helhet» kan komme til å undergrave ens eget endrings- og frigjøringsprosjekt.

Firestones argumenter peker i retning av en dobbel, og i kulturell forstand nokså sprikende og tvetydig, kvinnelig kjønnsidentifisering. Kvinner er nettopp *ikke* låst til en eneste kunnskapsposisjon – som man så kan feire eller forakte. Imidlertid gjør hun noen anstrengelser for å samle denne dekonstruerte størrelse til et konsistent hele, som vi kanskje ikke trenger mer? Det er mulig at en kritisk posisjon etterhvert lettere lar seg utforme ved å la de spredte delene stå og se litt forundret på hverandre, slik Harding antyder.

Tordis Borchgrevink
forsker
Arbeidsforskningsinstituttet

Noter

1. Firestone, S. *The Dialectics of Sex. The Case for Feminist Revolution*. The Women's Press Limited, London 1979. Henvisninger er til denne utgaven.

   Boka er forøvrig tilegnet Simone de Beauvoir «Who Endured». Man kan spekulere over hva Firestone sikter til.
2. Skirbekk, S. *Ideologiavsløring som ideologi*. Universitetsforlaget, 1986, s. 130.
3. «Anna O.» personifiserer dette poenget. Hun regnes som psykoanalysens første case; under eget navn, Bertha Pappenheim, ble hun en av Tysklands mest kjente feminister.
4. Firestone op. cit. s. 71
5. Freud, S. *On Sexuality*. Pelican Books, 1984.
6. Dinnerstein, D. *The Mermaid and the Minotaur*. Harper Colophon Books. USA, 1977.
7. Firestone, op.cit. s. 106.
8. Ibid s. 106
9. Dinnerstein, op.cit. s. 208
10. I denne forbindelse spurte jeg Tamar Berman om inntrykket av antisemittismen som «kjøligere» og mer avstandspreget enn amerikansk rasisme kunne ha noe for seg. Hun henviste imidlertid til Nürnbergerlovene, nazistenes rase-lover, som er meget opptatt av «blodet» og dermed av seksualitet. Det ble ikke anledning til å fortsette diskusjonen om hvorvidt denne formen for rasehat likevel har en annen karakter. Tamar er død, og en kilde til omfattende kunnskaper også på dette felt, er borte.
11. Firestone op.cit. s. 55. Teksten mangler en henvisning til Fromm.
12. Prosjektet er rapportert i Borchgrevink, T. og Melhuus, M. *Familie og Arbeid. Fokus på sjømannsfamilier*. Rapport nr. 27/85. Arbeidsforskningsinstituttet.

    Involvert i disse diskusjonene var også Jorun Solheim, Hanne Heen og Øystein Gullvåg Holter som arbeidet med familie-problematikk i forbindelse med et tilsvarende prosjekt ved AFI om olje-pendling.
13. Tids-aspektet er diskutert i Melhuus, M. og Borchgrevink, T. Husarbeid: Tidsbinding av kvinner. I Rudie, I. (red.). *Myk start – hard landing*. Universitetsforlaget, 1984.
14. Firestone, op.cit. s. 121.
15. ibid.

    For at det ikke skal være tvil om Firestones betydning for min tenkning, bør det vel nevnes at disse poengene er gjengitt i sitatform som vignett i min magistergradsavhandling: *Kjærlighetens diktatur. Kjønn, arbeidsdeling og modernitet*. Oslo Occational Papers in Social Anthropology. No. 21, 1990.
16. ibid. s. 217.

17. Durkheim, E. *The Division of Labour in Society.* The Free Press, N.Y og London 1964, s. 151.
18. Firestone op. cit. s. 144.
19. ibid. s. 122.
20. Moi, Toril. Patriarchal thought and the drive for knowledge. I Theresa Brennan (ed.). *Between Feminism and Psychoanalysis.* Routledge 1989, London & New York.
21. Harding, S. *Whose Science? Whose Knowledge?* Cornell University Press, 1991. Formuleringene er hentet fra kap. 10 og 11.
22. Mary Douglas diskuterer dette fenomenet både i *Purity and Danger* og i *Implicit Meanings*, men uten vekt på identitets- og kjønnsproblematikk.

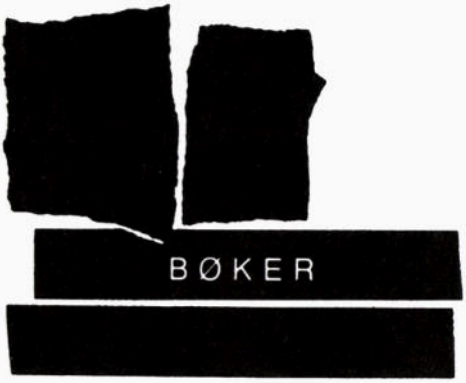

Arbeidslivet: Også kjønnsliv?

Ved Kjersti Ericsson

Sexpress på arbeidsplassen er blitt et hett tema også i Norden. I 1992 er temaet tatt opp i en dansk bok, «Seksuel Chikane» av Libby Tata Arcel, og i en norsk, *Sex i arbeid(et)* redigert av Marianne C. Brantsæter og Karin Widerberg.

Dette er et spennende område som kan vise seg å bli en døråpner til et bredere studium av arbeidslivets kjønnethet, av kjønnsforholdet som disiplineringsmekanisme i produksjonen og av hvordan «det kvinnelige» ved lønnsarbeidende kvinner utbyttes særegent. Forskning rundt kvinnemishandling i familien åpnet i sin tid for et bredere studium av maktforholdet mellom kjønnene – kvinnemishandling kunne ses som den illegitime toppen av patriarkatets «legitime» isfjell. På samme måte kan sexpress ses som den illegitime toppen av arbeidslivets «legitime» patriarkat. Hvis forskning rundt sexpress skal få en slik funksjon, må ikke fenomenet sexpress isoleres fra den sammenhengen det inngår i og ses som en stygg utvekst på et i utgangspunktet nøytralt arbeidsliv. Ingen av de to nevnte bøkene gjør det. Begge har sin forankring i et strukturelt kjønnsmaktperspektiv. Men forøvrig er de nokså forskjellige.

To typer trakassering

Libby Tata Arcels bok er ei bruksbok, beregnet på å være til praktisk nytte bl.a. for fagforeninger som ønsker å gjøre noe med problemet sexpress. Den har en rekke konkrete tips, bygd på oppsummering av erfaringer med hvordan slike saker er forsøkt taklet. Men den har også beskrivelser av ulike former for sexpress og motstrategier kvinnene prøver å sette i verk. Og den har mange innsiktsfulle kommentarer som kaster lys over sexpress i et systemperspektiv.

Forfatteren ser sexpress i lys av samspillet mellom det hun kaller «posisjonsmakt» og det hun kaller «kjønnsrollemakt.» Hun skiller mellom «noe-for-noe»-sjikane på den ene sida, og «seksuelt sjikanerende miljø» på den andre. «Noe-for-noe»-sjikanen innebærer at en mann stiller krav om seksuelle tjenester til en kvinne med løfte om belønning, henholdsvis trussel om straff hvis kravene ikke oppfylles. Denne formen for sjikane forekommer oftest på arbeidsplasser der kvinner arbeider i tradisjonelle kvinnejobber, mens ledelsesfunksjonene ivaretas av menn. Kvinnenes arbeidsfunksjoner i slike jobber inneholder mange tjenester som likner på funksjoner en kone utfører hjemme: omsorgs- og støttefunksjoner. Nettopp denne sida ved kvinnenes arbeid kan utnyttes og utbyttes av menn – kravet om omsorgsmessig tilgjengelighet utvides stadig og inkluderer etterhvert krav om seksuell tilgjengelighet. Det hender at kvinner prøver å avverge sexpress ved å tilby omsorg i stedet – en strategi som ifølge forfatteren er den verst tenkelige. Ikke desto mindre viser både kvinners og menns handlinger i slike situasjoner at forventningen om omsorgsmessig/seksuell tilgjengelighet for menn er en del av selve definisjonen av kvinnelighet. For menn er seksualitet en «naturlig» forlengelse av omsorgen. Og kvinner føler seg forpliktet til å kompensere med omsorg når de ikke er villige til å stille opp seksuelt. Dette er forøvrig et tema som også behandles av forfatterne bak *Sex i arbeid(et)*.

I «det seksuelt sjikanerende miljø» er den seksuelle atferden uttrykk for fiendtlighet mot kvinner, og formålet er å skremme kvinnene. Den seksuelle sjikanen brukes som et utstøtingsmiddel mot kvinner på mannsdominerte arbeidsplasser. Kvinnenes innmarsj i tradisjonelle mannsyrker kan bli oppfattet som en trussel mot yrkets status og lønnsplassering. Det seksuelt sjikanerende miljø kan dessuten ses som en straff for de kvinnene som avviker fra sin kvinnerolle og vil ha et mannsyrke som står i motsetning til deres omsorgs- og støtteoppgaver. Libby Tata Arcel hevder at for Danmarks vedkommende er seksuell sjikane den viktigste grunnen til at strategien med å få kvinner til å velge «utradisjonelt», d.v.s. gå inn i typiske mannsyrker, mislykkes. Kvinnene får ikke sparken. Men i kraft av mennenes kjønnsrollemakt og indirekte posisjonsmakt (ansiennitet, faglig dyktighet, evnen til å gi kvinnen opplæring), og i kraft av allianser med den mannlige ledelsen og andre mektige nettverk, er de i stand til å presse kvinnene så mye at de sjøl forlater arbeidsplassen.

Libby Tata Arcel refererer til en amerikansk undersøkelse som viser at følgende grupper var mest utsatte for sexpress: Unge kvinner i en utdannelsesstilling eller på prøve, og kvinner som hadde svært stort behov for jobben, enten på grunn av høy arbeidsløshet i deres bransje eller fordi de var eneforsørgere. Både danske og amerikanske studier tyder på at det er lettere for kvinnen å motstå presset jo mindre makt mannen har over deres lønns- og arbeidsforhold. Og forfatteren kommenterer: «Udviklingen i det danske arbejdsmarked, hvor en del af lønnen i højere grad end før vil bestå af individuelle tillæg, gør forebyggelsen af seksuel chikane endnu mere

nødvendig end før.» Det er en påpekning som i høy grad er gyldig også for Norge.

«Problematiske selvfølgeligheter»

Den norske boka, *Sex i arbeid(et)*, er en artikkelsamling med utgangspunkt i et forskningsprosjekt omkring temaet. Forskerne, fem sosiologer, en psykolog og tre jurister, tok for seg ulike sider ved fenomenet i sine empiriske arbeider. Blant metodene de brukte var spørreskjema, kvalitative intervjuer og analyse av rettssaker. Av bokas 10 artikler tar én for seg tidligere forskning på området, samt gir en presentasjon av prosjektets egen spørreskjemaundersøkelse (Marianne C. Brantsæter), tre presenterer stoff fra, og refleksjoner rundt, hver sin hovedoppgave i sosiologi skrevet i tilknytning til prosjektet (Rønnaug Sørensen, Sissel Frøberg og Marianne C. Brantsæter), én gjennomgår rettssaker der seksuell trakassering har vært tema (Reidun Slåen) og én tar opp hva som skjer på arbeidsplassen etter en rettssak (Jorun E. Seegaard Dahlberg). Videre skriver Harriet Holter om seksuell trakassering som hersketeknikk i arbeidsorganisasjonen, Karin Widerberg tar for seg bruken av Frigga Haugs «erindringsarbeid» som metode i prosjektet og har dessuten en artikkel der hun problematiserer den betydningen kjønn har i arbeidslivet. Boka avsluttes med en artikkel der Marianne C. Brantsæter og Sissel Frøberg reflekterer over reaksjonene de har møtt når de har presentert resultater fra prosjektet, og over egne reaksjoner.

Som leser føler jeg meg nok litt snytt når det gjelder den empiriske delen av prosjektet. Jeg skulle gjerne visst mer, særlig om de sosiologiske hovedoppgavene som inngikk i prosjektet: Hva gjorde de, og hva fant de? Til gjengjeld kan en glede seg over det som er bokas udiskutable styrke, en masse spennende refleksjoner over temaet kjønn, slik det kommer til syne i arbeidslivet. Dette prosjektet er ikke velfrisert, veldefinert og avsluttet, men åpner provokative og spennede spørsmål i mange retninger. Videre er det et modig prosjekt, fordi forfatterne systematisk har brukt seg sjøl og sine egne erfaringer for å komme på sporet av det fenomenet de studerer. Særlig fruktbart er det at de bruker dimensjonen heterofil/lesbisk til å avdekke ellers usynlige egenskaper ved kjønn og sex – de «problematiske selvfølgeligheter», for å bruke Karin Widerbergs uttrykk. Det å bruke dimensjonen heterofil/lesbisk i en slik undersøkelse er ikke bare et kjølig spørsmål om design, men handler også om at forskeren må ha mot til å utforske og problematisere sin egen identitet.

Hvis et prosjekts fruktbarhet skal måles etter hvor mange nye spørsmål det åpner for, må dette prosjektet skåre høyt. Her dreier det seg om jakten på de kjønnsmessige dypstrukturene i det tilsynelatende nøytrale arbeidslivet med dets økonomiske rasjonalitet. Kanskje kan dette feltet ses som et slags motstykke til feministiske vitenskapsteoretikeres problematisering av den vestlige vitenskapstradisjonens «objektivitet» og «rasjonalitet», som ved nærmere ettersyn viser seg å være sammenvevd med den herskende maskuliniteten. Det de feministiske vitenskapsteoretikerne angriper på ideologiens og teoriens område, angriper forfatterne bak *Sex i arbeid(et)* på produksjonens, den økonomiske basisens område. Jeg håper prosjektet og boka kan lokke flere norske kvinneforskere til å gå løs på dette problemområdet. *Sex i arbeid(et)* sier f.eks. lite om klasse. Men kvinners erfaringer *som kjønn* i arbeidslivet trenger også å analyseres fra et klasseperspektiv. Hva med kvinner i sjefsposisjoner, i høyere og lavere borgerskap? De er ikke så mange. Men erfaringene deres må

være interessante hvis en går ut fra at produksjonens rasjonalitet har en kjønnet dypstruktur der utbyttinga av «det kvinnelige» inngår.

Under lesinga av *Sex i arbeid(et)* fikk jeg også assosiasjoner til Foucaults analyse av disiplineringen som den effektivitetsopptatte, formålsrasjonelle kapitalismens hersketeknikk. Disiplineringen skiller kroppen fra makten, sier Foucault, den øker kroppens krefter fra en effektivitetssynsvinkel, men svekker den fra en politisk synsvinkel. Hva med kvinnekroppen i dette bildet? Her kunne det trengs en særegen analyse.

Begge bøker anbefales !

Libby Tata Arcel:
Seksuel chikane.
Hans Reitzels Forlag,
København 1992.

Marianne C. Brantsæter og Karin Widerberg (red.):
Sex i arbeid(et) i Norge.
Tiden forlag, Oslo 1992.

Menn og incest – av menn

Ved Agnes Andenæs

Jeg har latt meg fortelle at elgoksens praksis når ukjent terreng skal utforskes, er å sende kone og barn foran seg for å avvente deres skjebne før han bestemmer seg for hva han selv skal gjøre. Det er selvfølgelig ikke dette en av bidragsyterne i temaheftet »Menn – barn og kroppskontakt» har hatt i tankene når han påpeker at menn må gjenreise stoltheten, og bruker elgoksen som et slags forbilde i denne prosessen. Men man skal tenke seg godt om før man velger bilder – og forbilder.

Hovedspørsmålet som behandles i dette temaheftet av *Sinnets helse* er hvordan oppmerksomhet om menn som barnekrenkere virker på menns selvfølelse og på deres forhold til egne og andres barn. De fire mennene som drøfter spørsmålene, er Bjørn Blumenthal (psykolog), Ole Fyrand (lege), Nils Eide-Midtsand (psykolog) og Jon Lange (psykiater).

Enkelte mannlige rikssynsere hevder med jevne mellomrom at det er den sterke *oppmerksomheten* rundt incest som er problemet. Hvis det bare ikke var all denne fokuseringen, ville det ikke vært noe problem – i hvert fall bare i de aller groveste tilfellene. Slike synspunkter er ikke representert i denne samlingen, og temanummerets redaktør Jon Lange slår an en ganske annen tone. Selv om oppmerksomheten omkring seksuelle overgrep har gjort det vanskelig for mannen, er det største problemet at barn faktisk utsettes for overgrep, slår han fast, og etter all sannsynlighet foregår det langt hyppigere enn vi er klar over. Han sier tydelig fra at den voksne ikke kan løpe fra sitt ansvar. Grensene mellom barn og voksen må respekteres, og om den voksne tror at barnet samtykker til å delta i seksuelle handlinger, er dette en feiltolkning. De fleste menn vet godt hva som er vanlig kroppskontakt og hva som er mer seksuelle handlinger. Den samme tar til orde for trafikkregler for nærkontakt mellom barn og voksne, som å ha på pyjamas om store barn vil opp i senga, respektere bluferdighet hos barn og voksne, og lære barn å vaske seg før de når puberteten. Praktiske og greie råd, som viser at det går an å manøvrere unna en del av skjærene i dette som av mange tydeligvis oppfattes som et farefullt farvann.

Innleggene ellers viser en betydelig variasjon. Det er interessant å legge merke til at de som har arbeidet nærmest feltet, er de som tydeligst sier fra at dette er noe menn må ta inn over seg, ta ansvaret for og gjøre noe med. Mens de andre, litt firkantet sagt, legger vekt på hvor vanskelig det er å tilhøre en utsatt og utskjelt gruppe – menn.

Eide-Midtsand påpeker at veien å gå ikke er å ha mindre med barn å gjøre. Kroppskontakt er viktig for barn, og mangel på tett kroppskontakt vil skape problemer senere. Særlig kan gutter få problemer med å skille egne seksuelle behov fra god, ikke-seksuell kroppskontakt. Og det er nettopp dette som er et hovedproblem; hvordan man kan unngå at all kontakt tolkes som seksuell. Den voksne må finne tilbake til sitt eget grunnleggende behov for det Eide-Midtsand kaller god, legende hudnærhet,

og lære å skille dette fra de seksuelle ønsker og impulser. Først da kan man gjenkjenne og godta behovet også hos barna, og gi dem den kroppslige nærhet og hudstimulering som de trenger.

Har man barnas beste i tankene, er det altså ingen løsning å sikre seg ved å holde seg unna dem, og dermed unngå enhver mistanke om overgrep. Mens denne strategien trekkes fram som fullt forståelig fra andre av bidragsyterne, de som ikke har arbeidet så nært feltet. Menn har fått det vanskeligere, er hovedbudskapet i innlegget til Bjørn Blumenthal, som ga denne leseren atskillig å stusse over. Redselen for homoseksualitet ble etterfulgt av en periode med frigjøring, sier Blumenthal. Men så kom kvinnemishandling og incest fram i lyset, fulgt av redsel for kontakt med barn. Ikke nok med det, nå har snakket om sexpress på jobben skapt redsel for å nærme seg kvinner også! Men Blumenthal vet råd for hva som kan bedre situasjonen: kvinner må møte menn på en annen måte. For å gjøre mannens situasjon ekstra tydelig, trekker han parallellen til barn: Barn går sin vei om du snakker på en måte som de ikke liker. Det er altså kvinnen som må se sitt ansvar, møte mannen med mer forståelse, og snakke slik at mannen skjønner. Da vil han lytte. Slik kan mannens problem løses. Men hva med barnets?

La oss se på bildet som brukes. I forholdet mellom barn og voksen tar den voksne hovedansvaret for at kommunikasjonen ikke skal bryte sammen. Etterhvert som barnet blir i stand til å ta mer ansvar, øker også dets innflytelse over kommunikasjonen. Å fraskrive seg ansvar og kreve rett til økt forståelse ved å framstille seg som hjelpeløse barn gir bare mening om man ser helt vekk fra maktforholdene mellom kvinner og menn, både på et strukturelt, symbolsk og mellommenneskelig plan. Barn kan nok få en viss innflytelse også ved å slå seg vrange. Men deres manglende kommunikative ferdigheter gir bare en helt lokal innflytelse, den kan ikke så lett omsettes utenfor stuedøra.

Barnets problem er mer generelt, hevder Blumenthal, og ikke spesielt knyttet til menn. Foreldres selvgodhet, suverenitet, manglende hensyntagen til barns behov generelt er det største samfunnsproblem. En billig måte å slippe unna på.

Dette er stoff som fortjener en annen oppmerksomhet enn polemiske utfall – selv om jeg falt for fristelsen til å starte med elgoksens lite ridderlige opptreden. Da må det være lov å ha forventninger til det nye «Forskningsprogram om seksualisert vold», RSF, NAVF. I programnotatet oppfordres det til forskning som tar fatt på overgriperens situasjon, og at forholdet mellom menn og barn prioriteres. Dessuten er det lagt opp til at motstand mot kunnskap på feltet tas opp som et eget område.

Sinnets helse 1, 92
Temahefte nr. 137
Menn – barn og kroppskontakt

Med pleiekulturen på barrikadene

Ved Rannveig Dahle

Vi er blitt vant til å høre om krisetilstander i helsesektoren. Problemene hoper seg opp både når det gjelder prioriteringer, organisatoriske endringer og alle mulige andre slags effektiviseringstiltak. Det er blitt et stadig økende gap mellom hva som er medisinsk og teknologisk mulig og hva dette koster å gjennomføre. Stadig oftere hører vi fortvilte rop fra helsepersonellet om at effektiviseringen nå har kommet til veis ende, det er ikke mer å hente. Folk sliter seg ut, de arbeider under uverdige forhold, ferdigbehandlete pasienter kan ikke skrives ut fordi de ikke har noe sted å komme til, ventelistene har en stygg tendens til å bli lengre selv om ventelistegarantien tilsier det motsatte, osv. Dette er et hverdagsbilde av dagens norske velferdsstat. Mange spør seg: Hva slags kunnskap trenger vi for å skape et bedre helsevesen? Er det i det hele tatt mulig?

Effektivisering – til hvilken pris?

Torunn Hamran sin nye bok *Pleiekulturen – en utfordring til den teknologiske tenkemåten* kan leses som et innlegg i debatten om helsevesenets organisering og virkemåte. Hun har gitt den en offensiv tittel som bærer bud om forfatterens eget ståsted og verdisyn. Boka tar et kulturanalytisk utgangspunkt, der hun på den ene siden skiller mellom kulturelle verdier og sosial organisasjon, samtidig som hun mener at det er nødvendig å analysere begge deler i sammenheng. Bokas budskap oppsummerer hun i den aller siste setningen: *Effektiviseringsideologien kan ha sin pris.*

Dette er både en grundig analyse og et forsvarsskrift. Hun roper et varsko mot å rive grunnlaget bort for en kultur som er truet i en tid da «nytenkning» og «omstilling» er blitt de store honnørordene. Argumentet er langt ifra at pleiekulturen, dvs. måten pleiearbeidet hittil er blitt organisert på, er verneverdig i seg selv. Det sentrale poenget er derimot at for å forandre og skape en utvikling som er positiv for dem det først og fremst gjelder, må vi vite mer om *hva det tradisjonelle går ut på*. Etter Hamran sin oppfatning dreier det seg her om både et forståelses- og et kunnskapsproblem. Hun retter søkelyset skarpt mot forhold som tidligere er blitt tatt for gitt eller ikke forstått. Pleiearbeidet kan tilsynelatende virke både gammelmodig og enkelte ganger direkte bakstreversk. Alle kan vi vel gripe oss i å tenke at snart friske og oppegående pasienter må da selv kunne gå til en kafeteria heller enn å ligge til sengs og vente på full service, dvs. bli servert av tjenesteytende syke- eller hjelpepleiere. Nei, da har «catering»- ideen atskillig større appell og virker umiddelbart mer moderne,

dessuten må det da være direkte misbruk av kvinners arbeidsinnsats å la dem utføre den slags (les: unødvendig) arbeid.

Feltarbeid på en god avdeling

Hamran ser det annerledes og argumenterer svært godt for det. Boka er basert på et feltarbeid fra det hun kaller en «god avdeling». Det ville seg også slik at Avdelingen gjennomgikk store organisatoriske forandringer i løpet av den perioden feltarbeidet varte, slik at hun var «øyenvitne» til en endring. Hun tar oss direkte med inn på Avdelingen for å *vise* oss rasjonaliteten i pleiekulturen på denne kulturens egne premisser. Der har hun utforsket måten arbeidet er organisert på og hvilke kulturelle normer og verdier som blir ivaretatt gjennom arbeidet. Arbeidsoppgavene som preger og strukturerer hverdagen blir grundig beskrevet. Hun er opptatt av at det er en indre sammenheng mellom oppgavenes karakter og arbeidsorganisering. Bestrebelsene går ut på å til enhver tid ha oversikt som igjen er nært knyttet til opplevelsen av ansvar og plikt. Slike forhold mener Hamran har fundamental betydning for sykepleierne, og arbeidsorganiseringen springer ut av dette. Grunnleggende verdier er nedfelt i pleiekulturens språk. Det blir uttrykt gjennom ord som: Å passe på, å følge med, å ha overblikk, å overvåke, å gi beskjed, å gi hjelp og å hente hjelp (s. 169).

Et illustrerende eksempel er *rapporten*. Den har fått tåle mange negative omtaler opp gjennom årene og står i dag i fare for å bli effektivisert bort. Et hovedargument er da at det går bort altfor mye tid, ikke minst til det mange oppfatter som unødvendig «skravling» (på kvinners vis?), og derfor må den erstattes av mer rasjonelle arbeidsmåter. Rapporten, sier Torunn Hamran, er et viktig forum, et samlingspunkt, for både kunnskapsoverføring og kunnskapsformidling. Det skjer i en samtalepreget form og handler om en samordning av oppgaver og overføring av ansvar. Det dreier seg ikke bare om medisinske forhold og mer tekniske prosedyrer. Hun legger stor vekt på en annen side ved rapporten, nemlig at den har en *billedskapende funksjon*, idet alle som er til stede kan danne seg en oppfatning om hvem *personen* bak sykdommen er, at det ikke bare dreier seg om et sykt organ eller en vare som ligger plassert i en seng. Akkurat den billedskapende funksjonen tror jeg er et utrolig viktig, men oversett punkt. I dette forumet kan hele pleiepersonalet dele erfaringer og opplevelser når det gjelder konkrete mennesker, de kan også få gitt uttrykk for tvil og utålmodighet i sin omgang med dem, de kan på forskjellig vis få korrigert egne og kanskje negative oppfatninger av bestemte pasienter og få ideer til hvordan en skal nærme seg problemer, alt fra stell, oppmerksomhet osv. på andre måter. En organisasjonsform som gjør rapporten til et slags kraftsentrum tilbyr muligheter til å ta i bruk den enkeltes kompetanse i vid forstand og den kan stimulere til samarbeid på tvers av profesjonelle skillelinjer. Den erfarne hjelpepleieren kan sitte inne med kunnskap og ikke minst erfaringer som en nyutdannet sykepleier ikke har, selv om sykepleieren alltid har et større faglig ansvar. Rapporten støtter etter forfatterens mening opp under fleksibiliteten i arbeidsorganiseringen. Torunn Hamrans fortjeneste er at hun ikke bare påstår at rapporten har sin verdi, styrken ligger i at hun klarer å vise oss konkret – og også overbevise oss om – at det faktisk forholder seg slik.

Omorganisering – til beste for hvem?

Så viste det seg altså i løpet av feltarbeidsperioden at Avdelingen skulle omorganiseres, det måtte «nytenkning» til.

Hele pleiepersonalet syntes å være innforstått med at dette var nødvendig. Nye krav utenfra og ovenfra brøt ned og splittet opp arbeidsrytmen. Personalet ble trukket i forskjellige retninger, bundet av ulike lojaliteter. Sykepleierne var den gruppen som var mest utsatt og kom i klemme mellom ulike krav. På den ene siden forventet legene full service og krevde mer og mer av deres tid (visitter og pre-visitter), mens hjelpepleierne mente at de burde delta mer aktivt i det daglige pleiearbeidet ute i avdelingen. Hver enkelt sykepleier førte en løpende prioriteringsdebatt med seg selv og ble mer og mer frustrert av følelsen av ikke å strekke til. Hun visste at det var viktig å delta aktivt i det daglige stellet for å beholde kontakten med både pasienter og hjelpepleierne. Bare slik kunne hun ha overblikk over avdelingen, samtidig som økende krav utenfra gjorde det umulig å gjennomføre. Hamran mener at den nye organisasjonsformen stimulerer tendensen til individualisering av kunnskap, den setter spesialisering og revir-tenkning i høysetet gjennom kravet om «klare skille- og kommandolinjer».

Torunn Hamrans argument er at mange av forsøkene på å effektivisere springer ut av manglende kunnskap om og forståelse av pleiearbeidets særegne karakter. Stort sett kommer krav om effektivisering *ovenfra* og *utenfra*, fra eksperter som aldri har satt seg inn i eller enn si forsøkt å forstå hvorfor arbeidet er organisert på bestemte måter. Tidsnyttingsundersøkelser synes å ha fått stor oppmerksomhet når det gjelder å omorganisere sykehus. Dette er gjerne oppdrag utført av konsulentfirmaer som er regnet for å være eksperter på ledelse, organisasjon og ikke minst økonomistyring. Ingen kan være i tvil om at effektiviseringstankegangen ligger som en svøpe over norske helseinstitusjoner i dag. Det er premisser som alle må forholde seg til og som bl.a. er meget klart uttrykt i NOU 1987:25 *Sykehustjenester i Norge.*

Noe av det problematiske med tidsnyttingsundersøkelsene er ifølge Torunn Hamran at de er ensidig opptatt av *individet*, uten å stille spørsmål ved begrunnelsen for og hensikten med at *arbeidet* har vært organisert og utført på bestemte måter. En fokuserer på delene, ikke helheten. Derfor kan slike studier «vise» at det går bort mye tid – les unødig tid – til alt fra rapportering, matservering, osv. Effektiviseringsbestrebelsene hviler på en begrenset kunnskapsforståelse, der oppgavene blir stykket opp og tatt ut av den sammenhengen de inngår i og som samlet bidrar til god pleie. God pleie fordrer fleksibel arbeidsorganisering, som er å binde ting sammen, ikke fragmentere og stykke opp. Det er å skape helhet og sammenheng.

Pleiekulturen – en usynlig kvinnekultur

All forskning som engasjerer vekker også motforestillinger og innvendinger. Så også med denne boka. Den handler om kvinners arbeid. Ja, for pleiekulturen *er* kvinners verden, noe som ganske sikkert er mye av grunnen til at den er usynlig og ikke tematisert. Det er rimelig å tolke forfatteren slik at hun mener at kvinnepreget har gjort det lett å «angripe» denne kulturen. Det er tilsynelatende så enkelt å effektivisere den nesten helt bort. Til tross for at hun tar dette standpunktet, synes jeg kvinneperspektivet er forunderlig fraværende. Riktignok hevder hun at i vårt samfunn framstår og defineres menns arbeid konsekvent som en målestokk også for kvinners arbeid og at i en slik abstrakt forstand er det et forhold mellom makt og kjønn (s.157). Ut over det er hun lite villig til å diskutere kjønnsmaktforholdet i konkrete sammenhenger.

Hennes egen empiri viser derimot ensidig og overtydelig synes jeg, hvordan pleiearbeidet har en underordnet karakter.

En overskrift heter «Moderne teknologi reduserer behovet for pleie», en annen «Pasientene kan selv passe på når de skal til behandling». Dette uttrykker ikke minst legenes manglende forståelse av og respekt for pleiearbeidets karakter.

Sykepleierne selv opplever at de må stå på pinne for legene, de yter service. Det at legene vet så lite om hva pleiearbeidet innebærer, at de tar det som en selvfølge at sykepleiere utfører assisterende eller supplerende funksjoner, at arbeidet er nedvurdert og/eller oversett, rammer yrkesstoltheten. Det formidler samtidig en opplevelse av at de har liten kontroll over arbeidsbetingelsene. Ekspertene som kommer utenfra og ovenfra er nesten alle menn som alltid har tatt kvinners omsorgsarbeid for gitt uten å verdsette det. I Torunn Hamran sin framstilling framstår det nærmest som et tilfeldig forhold at moderne medisins tanker, ideer og organisasjonsformer springer ut av en slik kunnskapsforståelse som er utviklet av menn. Kvinner utfører det tjenesteytende, underordnete og nesten usynlige pleiearbeidet, som nå med enkle grep kan omorganiseres eller kanskje fjernes helt?

Kvinneperspektivet som analyseredskap ville kunne avdekke og analysere arbeidsdeling og oppgavespesialisering som kjønnete fenomener, som hviler på en stilltiende forutsetning om mannlig overordning, samtidig som selve kjønnsstrukturen unndrar seg refleksjon og tematisering. Kvinneperspektivet ville tydeliggjøre forbindelseslinjer mellom det som i dag er skjult og splittet opp. I dette tilfellet ser det ut til at selve *kulturbegrepet* bidrar til å trekke oppmerksomheten vekk fra en analyse som ser og undersøker sammenhengen mellom pleiekulturen og kjønnsmaktforholdet, ved å se det som et kunnskaps- og et forståelsesproblem snarere enn et spørsmål om makt og maktforskjeller.

Forskerrolle og yrkesrolle

Torunn Hamran er selv utdannet sykepleier, det står også skrevet på baksiden av boka. Altså har hun førstehånds kjennskap til den pleiekulturen hun beskriver og selv har vært en del av. Det kan neppe være tvil om at hun trekker på denne kunnskapen når hun beskriver og analyserer trekk ved pleiekultur, arbeidsorganisasjon og samarbeidsforhold. Når alt kommer til alt er vel denne erfaringen bestemmende for hennes forskningsinteresse. Men hvor er hun selv i sin forskertekst? Der er hun helt fraværende, og jeg undrer meg over hvorfor. Det kan naturligvis tenkes at hun ønsker å skape en analytisk distanse, for selv å få et bedre overblikk. Jeg synes imidlertid ikke det fungerer slik, snarere føler jeg meg av og til litt lurt. Det blir enkelte ganger vanskelig å ta stilling til hva hun har observert som forsker og hva hun selv har erfart som sykepleier. Disse to elementene forutsetter hverandre og er ganske sikkert med på å prege hennes kunnskapsforståelse. Mest merkbart blir dette i kapittel 2 der hun beskriver sitt møte med pleiekulturen. Det er som om hun skildrer et aller første møte, og det kan simpelthen ikke være sant. Jeg hadde ønsket at hun hadde redegjort for sin posisjon og heller vist leseren hvor og hvordan hun har utnyttet gammel og ny kunnskap, hvordan hun blir konfrontert med egne tidligere arbeidserfaringer når hun møter feltet på nytt som forsker og hvordan dette er med og preger analysen.

Selvfølgelig kan en slik posisjon diskuteres – og den blir diskutert i vitenskapens og objektivitetens navn. Min egen grunn til å peke på dette forholdet har dels å gjøre med at det går inn i viktige diskusjoner i norsk og internasjonal kvinneforskning, der forskersubjektet etter hvert har fått en mer framtredende plass. Dels dreier dette seg om spørsmål som har vært like påtrengende

for meg i min egen forskning, og der jeg selv har tatt en annen posisjon enn hennes.

Kritisk blikk på kunnskapsbegrepet

Boka er skrevet i et klart og direkte språk. Kronglete fagterminologi er lagt til side og hun lar budskapet komme klart fram. Hun økonomiserer med ord og begreper, diskuterer hvilke begreper hun finner fruktbare for sine formål og avviser begreper som hun mener er «for store» og derved lite dekkende. Der det er kompliserte og dels uklare sammenhenger sier hun tydelig fra og viser at det er en rekke spørsmål som vi ennå ikke kan gi gode svar på og som det derfor er viktig å utforske videre. Dette gjør at empirien ikke trekkes lengre enn det er grunnlag for. Boka er et argument for å gjøre selve kunnskapssynet til en fellesnevner. En innfallsvinkel som ikke tar kunnskapsbegrepet for gitt, men tvert imot problematiserer konvensjonelle oppfatninger, gir analytiske verktøy til å utvikle en bedre og mer nyansert forståelse av pleiearbeidets særegne karakter. Vurderingen av hva slags kunnskap som trengs for å organisere arbeidsutførelsen best mulig, ser ut til å henge sammen med hvordan arbeidet blir forstått og fortolket av utøverne selv og ikke minst av deres omgivelser.

Jeg synes Torunn Hamran har skrevet en uhyre engasjerende bok om et viktig emne. Målgruppen må være alle som på en eller annen måte er knyttet til helsetjenesten, det inkluderer også forskere. Boka kan leses som en sterk kritikk av en dominerende utviklingstendens i denne sektoren. Hun griper fatt i en generell problemstilling, knyttet til en lokal kontekst. Problematisering og nyansering av effektivitetsbegrepet er en tråd som binder det hele sammen. Vi snakker om effektivitet som om vi legger det samme innholdet i begrepet, mens det i virkeligheten er mangetydig og der flere effektivitetsbegrep kan leve side om side. Det kan vel tenkes at noen vil avfeie boka som en romantisering eller en idealisering av pleiekulturen, fjernt fra dagens harde økonomiske realiteter. Jeg mener det er å stille problemet helt galt. Snarere hjelper boka oss til å se at med vår type «rasjonell» utvikling, står vi nå i ferd med å kaste barnet ut med badevannet – og det med vidåpne øyne. Vi er i ferd med å vrake humanistiske ideer som det er oppslutning om og som vi har forventninger til. Det betyr i klartekst at effektivitetstenkningen ikke bare har sin pris, men at prisen kan vise seg å bli meget høy.

Torunn Hamran:
Pleiekulturen – en utfordring til den teknologiske tenkemåten
Gyldendal, Oslo 1992.

Ei utfordring til den teknologiske tenkemåten

Ved Ingunn Elstad

Denne boka opnar truleg for nye felt i studiet av omsorgsarbeid. Mange har beskrive omsorg, som pleie, ut frå teoretiske analyser, mellom anna forfattaren sjølv i *Den tause kunnskapen* (Universitetsforlaget, Oslo 1987). Det er blitt peika på at arbeidet med menneske nødvendigvis må skilje seg ut frå såkalla produktivt arbeid. I denne boka får vi møte dette *særskilte* ved pleien lys levande, i dagleg verksemd på ei sjukehusavdeling. Ved ein kvalitativ studie på «mikro-plan» kjem det fram korleis det som blir kalla for «omsorgsverdiar» eller ansvarsrasjonalitet faktisk blir tatt vare på og haldne oppe gjennom organiseringa av arbeidet, gjennom dei normene som gjeld og dei begrepa som er i bruk. Når då avdelinga kjem inn i konfliktar og endringsprosessar ved sjukehuset, blir det svært tydeleg at pleien er ordna som ein kultur i seg sjølv.

Hamran nyttar dels ei open framstilling der pleiarane sjølve kjem mykje til orde, dels ei inngåande teoretisk drøfting der «Avdelinga» blir eit døme på utviklinga i helsestellet og i heile den teknologiske kulturen. Verksemda på Avdelinga trer fram som fornuftig og samanhangande etter kvart – eg trur dei aller fleste pleiarar vil kjenne seg att i mykje – og samstundes som utfordrande avvikande eller «før-moderne». Denne spenninga går tvers gjennom boka og blir eit hovudpoeng. Dette gjer at boka ikkje berre har interesse for pleiefaget, og for studiet av omsorgsarbeid. Boka gir ei konkretisering og utdjuping av emne som er heilt sentrale i kvinneforskinga, og som dessutan skulle ha allmenn samfunnsmessig interesse.

Dei aukande krava til økonomistyring og effektivitet i helsesektoren blir drøfta i sin samfunnsmessige samanhang i første kapitlet. Hamran tar døme frå ein offentleg debatt, som stilte spørsmål ved pleien som verksemd. Er den avlegs? Overflødig? Ufornuftig? Hamran fører ikkje først og fremst ei diskusjon om det synet på kvinnearbeid som kom fram her. I staden ser ho etter meining og samanhang i dei arbeidsmåtane, normene og begrepa som har utvikla seg historisk, på det som blir kalla for ei «god avdeling». Hovudspørsmålet vart då å forstå pleiearbeidet ut frå kva pleiarane såg som fornuftig. Kva var deira kriterie for kva som var viktig og rett?

Pleiarane sine eigne begrep

Fordi ho er kvinne og har sjukepleiarbakgrunn, var det nok lettare for Hamran enn for mange andre sosiologar å studere dei premissa som ligg i verksemda sjølv. Boka er då og gjennomsyra av respekt for pleien og av evne til å ta den på alvor. Derfor er den metodiske tilnærminga særleg viktig. Den er svært open, ein kombinasjon av

deltakande observasjon og utdjupande intervju. Forfattaren unngår å sette opp kategoriar på førehand eller tidleg i studiet, samstundes som føreforståinga er gjort klår: Utgangspunktet for boka ligg i ein samfunnsmessig endringsprosess og i ein offentleg debatt som stilte den i fokus. Kapittel 2–7 beskriv Avdelinga. Etter mitt syn er kapitla 2–5 dei viktigaste i boka. Det er særleg her at sentrale trekk ved pleiekulturen blir presentert. Det gjeld den rommessige strukturen: «ute» i avdelinga, og «inne» på vaktrom og kontor. Det gjeld dei tidsmessige strukturane: Det opptatttakande i næring, sømn og stell, saman med det rettlina behandlingsopplegget. Organiseringa og teknikken rundt fordelinga og serveringa av maten, blir diskutert i sin breidde. Her kjem det konkret fram korleis det som utanfrå ter seg som tekniske spørsmål, har sider som gjer dei til omsorgsspørsmål og til spørsmål om oversikt og kjennskap til pasienten. På same vis blir organiseringa av stellet diskutert, og ein del av dei vurderingane som stellet krev av pleiepersonalet, blir gjort synlege.

Hamran utdjupar to begrep i dagleg bruk: «Å passe på», som gjeld det å følge kontinuerleg med pasientane – særleg dei kritisk sjuke; og «å hjelpe». Det siste gjeld m.a. tilretteslegging for at pasienten kan medverke, og vurderingane rundt det. Men mat og stell, det å observere, passe på og hjelpe er oppgaver som er vovne inn i einannan. Hamran får stilt dette i relieff når ho viser til det ansvaret pleiarane har for at det ikkje skal skje skader, ulykker og svikt. Kanskje kunne denne framstillinga ha hatt eit endå klårare perspektiv på pleie som livsopphald gjennom dei daglege rutinene. Dette livsnødvendige ved pleien er i stor grad underforstått i framstillinga.

Kollektivet er basis

Eit av funna i undersøkinga dreier seg om den faglege diskusjonen. Pleiarane seier sjølv (og tidlegare forskingsarbeid hevdar) at ein diskuterer ikkje fag noko særleg. Hamran derimot held fram at ein diskuterer og vurderer i fellesskap heile vegen gjennom arbeidsdagen. Utanfor rapportane er denne diskusjonen ikkje formalisert, og den er sjølvsagt part i den konkrete situasjonen her og no, og har lett for å bli oversett, også av personalet sjølv. Hamran meiner ansvaret for dei sjuke heng nødvendig saman med organiseringa av verksemda i eit tett samarbeid. Dette samarbeidet er ei norm på avdelinga («Har du nokon å gå i lag med?»), og det går i stor grad på tvers av skilja og dei eventuelle motsetnadene mellom yrkesgruppene. Det kjem tydeleg fram kor avhengige sjukepleiarane er av hjelpepleiarane, og at dei anerkjenner erfaringa deira. I det heile får Hamran fram det *kollektive livet* i avdelinga, mykje klårare enn andre forfattarar eg har sett. Det er mykje dette som gjer Avdelinga til «ei god avdeling», og det heng logisk saman med arbeidet si art som eit felles ansvar. Eit av dei begrepa personalet nyttar er «flyt i stellet». Dette er deira eiga effektivitetsnorm, seier Hamran, og det er óg ei kvalitetsnorm, og samstundes norm for godt samarbeid. *Rapporten* i overlappinga mellom vaktene blir tatt nøye opp. Den trer fram som organisering av kontinuitet og sikring av ansvar. Samstundes viser Hamran at rapporten også har ein personleggjerande funksjon, der kunnskapen om og haldningane overfor pasientane blir gjort kollektive og reflektert over. Avsnittet om «mannen som kunne strikke» er ei perle der denne fellesskapen blir levande for oss. Her går «tonen» i den daglegspråklege refleksjonen inn i ein «omtankens hermeneutikk», seier ho.

Mange slike trekk – det kollektive, ivaretakinga av det personlege, normene om ansvar og begrep som «å gå i lag» eller «flyt i stellet» – er slikt som den som er pleiar ofte ikkje sjølv tenker over, for det er så

sjølvsagt. Blir pleiekulturen sett utanifrå, kan mykje bli oversett, og der ein ikkje ser noko, ser ein heller ingen ting å tape.

Ein moderniseringsprosess blir innleia

Dei to neste kapitla handlar om arbeidsoppgåver og forventningar som kjem i konflikt med einannan, og om korleis ein forsøker å løyse desse problema med å legge om organiseringa i tråd med aktuell sjukepleieteori (til primærsjukepleie). Knytt til dette kjem det opp forslag om å trekke opp klåre grenser mellom yrkesfunksjonane – der sjukepleiarane skal ha den primære rollen. Dette utløyser konfliktar mellom sjukepleiarar og hjelpepleiarar. Hamran viser korleis denne såkalla nytenkinga også utløyser prinsipielle motsetnader i synet på pleieverksemda, nettopp fordi sjølve organisasjonsforma spring ut av arbeidet si art. Opplevinga av uvisse og manglande kontroll i omstillingsprosessar kjem òg klårt fram. Vi får ein mangsidig og detaljert diskusjon av forholdet mellom pleiekulturen, omorganiseringa på Avdelinga og effektiviseringsprosessen til sjukehuset. Dette blir også ein studie over pleiepersonalet sine forsøk på å styre og definere ein situasjon i endring.

Kapittel 8 er først og fremst ei teoretisk, samfunnsvitskapleg drøfting av denne prosessen. Endringane i Avdelinga blir sett som døme på ein moderniseringsprosess, der industriproduksjonen sine normer med spesialisering, individualisering og formalisering av arbeidsprosessen dannar eit slags mønster også for effektiviseringa av arbeidet med sjuke. Spørsmål om oppstykking av arbeidsprosessen og kontroll over den blir sentrale. Ein grensegang mellom planleggande og utførande funksjonar i pleien, der sjukepleiarane først og fremst blir tillagt den første, hjelpepleiarane den siste, blir samstundes eit døme på eit skarpare skilje mellom intellektuelt og manuelt arbeid.

Hamran analyserer rollen som arbeidsleiar i pleiekulturen, som stiller store krav til fleksibilitet, opp imot idealet om at sjukepleiaren skal være spesialist. Dette bærer i seg to ulike syn på kunnskap, og på ansvar og autoritet. Pleieyrkene er på den eine sida underordna kvinneyrke. Dei er ikkje anerkjente som autonome, men på den andre sida krev sjølve verksemda ein høg grad av sjølvstendige, faglege vurderingar. Det massive presset frå den teknologiske produksjonsforma med sitt krav om maksimering («mer produkt for lavere kostnad») kjem på tvers av pleiekulturen sine normer, slik at den kan framstå som ein «kultur i kulturen». I og med at kvinner og menn i stor grad har ulik sosial praksis, opprettheld dei ulike organisasjonsformer og yrkesnormer. Industriproduksjonen blir mønster, ei dominerande symbolsk verd som konsekvent setter målestokkane også for kvinnearbeidet. Profesjonaliseringsstrevet frå Sjukepleiarforbundet går inn som part i denne prosessen. Ved ei formell planlegging av pleien frå sjukepleiargruppa si side, tidsstudier og metodar for kvalitetssikring, skal samanhangen mellom profesjonalisert kunnskap og resultat gjerast synleg. Dette kan oppfattast som ein måte å få pleiearbeidet under kontroll på. Det grunnleggande problemet blir at planen får forrang framfor den levande situasjonen.

Har samfunnsvitskapen teori for pleiekulturen?

Denne teoretiske drøftinga kan sjå ut til å være einsidig i ein viss forstand, samstundes som den er inngåande: Dei teoretiske begrepa og distinksjonane seier ein god del om kva pleiekulturen *ikkje* er, men dei tener mindre til å utdjupe kva den er. Kan det

tenkast at dette forholdet peikar på at den samfunnsvitskaplege begrepsverda i stor grad er utvikla ut frå studiet av verksemdene til det moderne samfunnet, og at pleieverksemda er grunnleggande annleis?

Hamran oppsummerer at *pleiekulturen* kviler på ansvar som grunnleggande verdi, og at det derfor er organisert slik at fleirferdigheit, samarbeid og oversikt blir mogleg. Resultata i arbeidet er sjølve ein del av prosessen. «Ei god avdeling» er dermed å samanlikne med ein vev, der renninga blir den historiske kontinuiteten som særleg hjelpepleiarane forvaltar, medan innslaget blir det daglege, der særleg sjukepleiarane formidlar mellom dei ulike gruppene og verksemdene. Ho skriv til slutt: «Innsikt i pleiekulturen viser oss at det eksisterer alternative måter å organisere arbeid på i vårt samfunn, alternativ til en tankegang som splitter opp forholdene mellom mennesker og mellom mennesker og ting, slik at *sammenhenger* og relasjoner ikke blir gitt noen betydning eller mening.» Forfattaren ser ut til å ha dekning for det ho hevdar, at pleiekulturen er ei utfordring til den teknologiske tenkemåten.

Torunn Hamran:
Pleiekulturen – en utfordring til den teknologiske tenkemåten
Gyldendal, Oslo 1992.

Mænds betroelser

Ved Dorte Marie Søndergaard

Sider af Mænd er en bog skrevet af mænd og til mænd. Den præsenterer sig som bekendelser fra mænd i 1990'erne; en tid hvor mænd arbejder, lider og kæmper for at komme videre ovenpå 60'ernes sexuelle frigørelse, kvindebevægelsen, AIDS og 80'er-yuppiernes macho-dyrkelse – som det hedder i forordet.

Tilsammen 25 mænd har stået bag de 33 små essays, som udgør historier fra mændenes eget liv – fra det aktuelle, eller fra barndom og ungdom.

Historierne er inddelt i tre blokke. Den første handler om mænds relation til sig selv, og her hører vi om ensomhed og depression; om manglende potens; om at konstruere onanimaskiner ved hjælp af tandhjul, elastikker, paprør og en lille motor – dertil med velmente råd om at holde sig fra citrusfrugter, når man vælger onanihjælpemidler: de svier! Vi hører om at nyde pornografi som inspirator og katalysator for ens almindelige sexliv og opfordres til at arbejde lidt med den puritanisme, især venstrefløjen har påført – mænd.

Den anden blok handler om mænds forhold til mænd. Historier om far-søn forholdet og drengevenskabet fylder mændenes sind i denne afdeling. Kun en enkelt fortælling om homoseksualitet samt een om at tjene penge som trækkerdreng har sneget sig ind sidst i blokken.

Tredje blok drejer sig så om forholdet til kvinder. Til moren, til veninden, til kæresten og primært til hende, man har sex med. Eller håber på at få sex med. Eller betaler sig til sex med, eller forfører eller manipulerer sig til sex med.

Sidst i bogen er der et vidtfavnende adresseindeks, hvor Bisbebjerg Hospitals afdeling for hud- og kønssygdomme, AIDS-informationen og Blotterforeningen exhibi er opført på linie med postordrefirmaer for pornografiske blade og hjælpemidler, samt et tip om, hvordan man finder frem til kvinder, der lejer deres kropsåbninger ud til mænd. Her er ingen smålig selektion blandt mænds behov, når der skal matches med passende adresser.

Fortællinger om mænds forestillingsverden

Man skal nok ikke læse bogen for dens litterære kvaliteter. Med få undtagelser er teksterne ganske dårligt skrevet. De er sprogligt flade, uinspirerende og fyldt med klicheer. Men læst som fortællinger om mænds forestillingsverden og måde at se virkeligheden på er bogen ikke helt uinteressant. Der er primært tre ting, som har slået mig under læsningen.

For det første er det ganske tankevækkende, hvor helt central oplevelsen af ensomhed står i disse mænds betroelser. Ikke som den dybe eksistentielle ensomhed, der er enhvers lod, men ganske enkelt som en manglende eller dårlig kontakt med andre mennesker. Ensomhed og et meget snævert repertoire at hente frem

fra, når det gælder at nå andre – det er det mange af historierne vidner om.

Den sexuelle relatering synes at være anbragt helt i front i fortællernes forestillingsverden, når de beretter om veje til kontakt. I grunden kan sexualitet tilsyneladende bruges til det meste – fra at trøste sig selv til at møde andre. Ja, faktisk, spørger en af fortællerne sig selv og os, må man overveje om ikke en sexoplevelse kan være så overvældende og ekstatisk, at den på een gang og for altid ændrer alting (s. 142). Som læser kan jeg blive ganske bekymret for, om dog ikke d'herrer kommer til at dræbe dette ellers interessante og underholdende medium i deres desperation efter kontakt og oplevelser, der gør indtryk.

Statisterne i mændenes liv

Den anden ting der falder i øjnene er, så lidt begreb fortællerne tilsyneladende har om deres medmennesker – af begge køn.

«Andre» udgør langt henad vejen statister, positive eller negative, i fortællernes liv. Hvem de er, hvad de føler, hvad de tænker, hvad deres intentioner og mål her i livet er, det beskæftiger fortællerne sig kun overfladisk med.

Som når Master Fatman, et intenderet overvægtigt fænomen af en musiker, betror os, at han bedst kan lide «smådumme piger, der spørger dumt og ser søde ud» (s. 52), og at det det i øvrigt drejer sig om her i tilværelsen er at blære sig nok til at folk glemmer, man er grim, fed og kedelig. Eller når fyren i historien, «Luderne», beretter om manglende professionalisme hos den sølle luder i et forfaldent baghus i Århus, der efter at have suttet den af på ham for ud i køkkenet og spyttede og hostede og lød, som om hun var ved at brække sig – uden at han i øvrigt gør sig yderligere tanker over det. – Ja, så må man undre sig over denne grad af mangel på det, man indenfor psykologien kalder for perspektivforskydning: evne til at skifte mellem eget og andres oplevelsesperspektiv som en almindelig forudsætning for at kunne kommunikere og være i kontakt med andre mennesker.

Selvreflektion en mangelvare

Endelig slår det mig også, så lidt reflektion der er i fortællingerne. Mange af dem er skrevet i stakato-rytme, berettende og konstaterende uden forsøg på at overveje sammenhænge eller tænke i konsekvenser og perspektiver. Det er synd. Det er ellers ikke, fordi det skorter på udviklingsopgaver i teksterne, men – på en eller anden måde synes disse mænd at stå i vejen for deres egen udvikling med deres trodsige meddelelse: vi - er - som - vi - er - og - det - vi - tør - nu - er - at - fortælle - hvordan - vi - er - i - stedet - for - at - skjule - det.

Læser man den svenske broderbog, «Herr-rummet», som også er en mandebekendelsesbog lavet ud fra gruppesamtaler mellem mænd, så er også den i høj grad præget af ideen om, at det at komme videre betyder at afsløre sine traditionelle mandetanker, mandefølelser og mandehandlinger; men den byder trods alt på nogle overvejelser over, hvilke konflikter dette medfører, og hvilke retninger det peger i. Ærgerligt, at de danske mænd ikke har taget det lille skridt videre.

Perlerne

I konteksten af disse historier bliver de få mere reflekterende eller eftertænksomme fortællinger til hele perler. Historien om det forestående brud med kæresten, som aktualiserer fraværet af kontakt med faren, er sød og trods alt et forsøg på at reflektere lidt over egne følelser og erfaringer som udgangspunkt for at forstå det, der nu sker med relationen til den elskede. Ligesom

historien om mødet med en morgengrim kæreste over frokosten vidner om en nuancerethed og rummelighed i fortællerens kærlighed til hende, der kan varme en tiltagende ganske forfrossen læser.

Bogen er illustreret med sigende og generelt flotte fotos af Robin Skjoldborg, Tor ben Klint, Mette Jørgensen og Morten Holtum Nielsen.

Søren Frank (red.):
Sider af Mænd – bekendelser fra 90'erne
Dorph og Kempinski, Århus 1991.

Sider af Mænd

– bekendelser fra 90'erne

Ved Knut Oftung

Sider af Mænd er sider skrevet av menn, om menn. Boka skal la oss titte på sider av menn som de fleste har et slags kjennskap til, men som sjelden kommer på trykk. Femogtyve unge, danske menn lar oss få små glimt av livet deres, formen er prosaisk og forteller om episoder, minner, drømmer og lengsler knyttet til det å være mann.

En slik «dagbok» av menn hører med til sjeldenhetene, og et nærliggende spørsmål er hva redaktørene vil med denne antologien. I forordet sier de:

> Det ble også klart, at det var bedst at lade mændenes historier tale for seg. Tiden er ikke inde til generaliserende overbygninger – mænd vil helst selv afgjøre, hvad de står for.

Men nå er det ikke helt riktig at det ikke ble gitt noen rammer for skribentene; i det samme forordet (s. 14) står det også:

> For at undgå at alle historierne kom til at handle om onani, har det været nødvendigt med en vis styring af de skrivelystne mænd.

Dette synes jeg var en litt oppsiktsvekkende kommentar og som leser blir en ganske spent på hvem disse mennene er, som iallfall har det til felles at alle vil uttrykke sider ved seg selv gjennom å beskrive ulike onaniepisoder.

Selvmedlidende menn?

Historiene mennene har skrevet, er korte skisser som går over to til tre sider. Temaene kretser rundt en del gode og positive opplevelser mennene sitter inne med, men for det meste er boka preget av hendelser og handlingsmønstre som er triste og problematiske. Hvordan mennene fortolker og forholder seg til sine vanskelige sider, er selvfølgelig svært forskjellig, men det hovedinntrykk jeg sitter igjen med, er at altfor få av mennene greier å problematisere sin livssituasjon på en konstruktiv måte. Mange av historiene vitner om apati, fastlåste forestillinger og ønsket om at noen (og da fortrinnsvis en kvinne) skal løse problemene for dem.

Gangen i den «typiske» historie er omtrent slik: Ved en innledning presenteres temaet som skal tas opp, det kan handle om onani, bruk av porno, beskrivelse av et samleie, forholdet til ensomhet, til gode kamerater, til kvinner eller til far. Vi presenteres for nakne fortellinger som i mange tilfeller bekrefter de negative oppfatninger en har om ulike mannskulturer, den tilfeldige og uforpliktende seksualitet som uttrykk for frihet (s. 152), uhørt bruk av maktstrategier for å tvinge sin vilje igjennom (s. 53) og mange menns syn på kvinner som horer og madonnafigurer (s. 35). Historiene slutter ofte i en bitter tone og

mange av mennene budbringer en kynisme i sitt syn på livet.

«Det gælder at have stor tro på sig selv»

Jeg skal trekke fram et teksteksempel som kan illustrere min oppfatning. Teksten har det karakteristiske navnet Don Juan (s. 118). Skissen er skrevet av en mann som har det som sin lidenskap å sjekke opp jenter. Her diskuteres, nærmest på en vitenskaplig måte, ulike teknikker for å komme i seng med jenter. Men også for vår Don Juan tar samleiet slutt, og forholdet skal da avvikles på en human måte. Den beste måten å gjøre det på er ifølge ham selv slik:

> Jeg kan best lide at være venner med folk, derfor vil jeg helst komme ud af et forhold uden at såre pigen. Derfor er det bedst, hvis det er muligt at vende situationen og få hende til at slå op.

Mot slutten av denne historien, som i hovedsak dreier seg om en fest der det var en masse modeller og endel viderverdigheter i forhold til disse, kommer vår mann med en slags bekjennelse om sitt liv.

> Det er deiligt at få chancen for at oppleve mange forskellige piger. Og et eller andet sted, har jeg altid elsket noget i dem, jeg har været sammen med. Det har bare ikke været det samme. Kunne jeg tage det bedste fra alle de piger jeg har været i seng med, ville jeg kunne skabe den perfekte pige. Jeg tror enhver mand kan få enhver pige, hvis han vil. Det er blot et spørgsmål om at ville og at blive ved.

Dette er en type maskulin tenkemåte der en setter seg selv i sentrum, mens resten av verden fungerer som rundingsbøyer. Gjennom en slik væremåte blir relasjonen til medmennesker som forholdet til lekeklosser; en velger selv hvilke en vil bruke og hva resultatet skal forestille.

Don Juan kan heller ikke tenke seg å dele livet med noen av jentene. Vel har de alle noen gode egenskaper, men fordi disse er spredt på såvidt mange er det vanskelig å finne «den perfekte pige». Drømmen om idealpiken sitter langt inne.

Også den siste setningen i sitatet er interessant, som et eksempel på denne type mannlighet. I et patriarkalsk hierarki, som vi her så tydelig får beskrevet, er det ikke bare underordningen av kvinner som teller, kampen mellom menn er vel så viktig. Og til oss som ikke er like heldige på hver eneste fest kommer det noen trøstende ord fra en som lykkes; «Jeg tror enhver mand kan få enhver pige».

Nå er det ikke slik at jeg mener boka er dårlig fordi jeg synes mange av de mannlighetsformene som kommer frem er uspiselige. Jeg tror at noen og enhver kan kjenne seg igjen i mange av fortellingene; det skuffende er den passive og godtagende holdning mange av mennene viser overfor sin egen livssituasjon. Her står vi overfor et dilemma menn ofte kommer opp i når de skal problematisere seg selv som kjønnsvesener: Å ta inn over seg og forsøke å problematisere sitt eget liv i forhold til mer helhetlige tenkemåter blir ofte for vanskelig. Da er en lettere utvei å individualisere. Det er synd fordi mange menn ville, gjennom en forståelse av patriarkalske prosesser og ulike typer av hegemonisk maskulinitet, kunne fri seg fra den falske fellesskapsfølelse «menn» som kategori representerer. Et eksempel i boka er den venstreradikale unge mannen som har gitt opp å endre sin seksualitet. En seksualitet som er bygget opp rundt det å onanere til pornofilmer og blader. I stedet for å se pornoindustrien i et større perspektiv, gjør han den store verden liten og avslutter sin historie slik: «Det er jo ikke noget undertrykkenden i nøgne kroppe (fremstilt i pornografien, min anm.), der gjør noget seksuelt med hinanden.» (s. 44)

Konstruktive skisser av en problematisk mannlighet

Men heldigvis gir ikke alle historiene uttrykk for en like selvopptatt tenkemåte. Mange av mennene deler tanker med oss som har et kritisk potensiale og som bærer i seg muligheter for overskridelse. Her er åpenheten vendt fra pinlig avsløring til en forandrende kraft. Disse historiene kretser rundt mange av de samme temaer som nevnt ovenfor, og særlig er temaet far/sønn interessant lesning. Mange av historiene gir et godt spenn i boka, vi får beskrivelser fra barndomsopplevelser til historier der mennene forteller om hvordan det er å ha barn selv.

En slik utfordrende fortelling synes jeg å finne i «Kære far». Dette er en provoserende tekst, der mannen søker mot et slags oppgjør med sin far. Men sønnens oppgjør bærer samtidig i seg ønsket om at dette skal legge grunnlaget for et nærere forhold mellom de to. Gjennom sin egen pågående skilsmisse har sønnen trang til å forstå sine følelsesmessige reaksjoner ut fra de barndomsopplevelser han selv sitter inne med. Mange av de følelsene som dukker opp, knytter seg til hans foreldres skilsmisse. Sønnen kritiserer far fordi han var for mye borte, elsket med andre kvinner og forsvant ut av hjemmet gjennom en opprivende skilsmisse. Morens sårhet, farens fravær og følelsen av å bli sviktet blir liggende i et slags skyggelandskap i sønnens liv. Han beskriver hva skilsmissen gjorde med ham slik: «... der blev jeg voksen, revet ud af barndommen, barndommen ble slettet på en gang. Hvordan kunne det ske, hvordan kunne det komme så langt ud, hvor var du (far, min anm.) henne?»

Slike vonde følelser kommer tilbake hos sønnen når han igjen står i fare for å bli «sviktet», denne gangen av sin kone. For ham blir derfor kontakten med far muligheten til å gjennomleve de triste barndomsminnene og på den måten også sette seg i stand til å mestre den nye situasjonen. «Det vil jeg bede deg om at hjælpe mig med, for du er måske den vigtigste vægter av mine billeder, med de fleste nøgler i dit knippel.» (s. 70)

En bok uten endringspotensiale?

Jeg velger å se den lite problematiserende stilen mange av tekstene er skrevet i, i forhold til den «ånd» jeg tror antologien er redigert etter. De skrivende menn skal få komme ut med *sin* historie, uten noen totaliserende overbygning. Dette er jo en grei strategi for å få menn i tale og for å allmenngjøre opplevelser som mange menn bærer i seg, men som det ikke er legitimt å komme fram med. Det triste med disse beskrivelsene er at de ofte blir stående uproblematisert for mennene selv, og også uproblematisert som en helhet. Her tror jeg redaktørene har oversett det enkle poeng at ønsket om ikke å ha noen ramme, også er en ramme å uttrykke seg i. Dette er mitt viktigste ankepunkt mot boka. Bokas utgangspunkt og intensjon blir en uheldig blanding av misforstått post-moderne kritikk og en liberalisme så «dansk» og naiv som overhodet mulig. Slår vi opp på side 175, blir dette inntrykket bekreftet ettertrykkelig. Her er en rekke adresser med telefonnummer til «steder du kan få brug for at kontakte» (s.172). Den ukritiske blandingen av tilbud blir nærmest komisk i sin overtydelige signalisering om «jovialitet», «kameratskap», «du er like bra som jeg» og «alle har vi våre behov som må tilfredsstilles». Her kommer noen smakebiter: Viborg Amtskommune – ungdomsrådgivingen, Club 20 – partnerbytteklubb, Advokatvakten i Ålborg, Massageklinikker – se Ekstra Bladet, Blotterforeningen, Ægteskap- og skilsmissehjælpen, Århus Escort og Dansk Escort Service.

Men på tross av ulike innvendinger opplever jeg ikke at historiene er fortalt forgjeves. De inneholder mye kjent stoff fra den type litteratur som har påtatt seg å beskrive de problematiske sider ved mange menns liv. Vi kjenner også igjen problemstillingene fra statistikken; menn tar altfor ofte sitt eget liv, alkoholkonsumet er for stort, kvinnene orker ikke mer og vil ut av samlivet, osv. Dette er kvantiteter som slike «intime» bekjennelser kan skape mening rundt.

Slik jeg leser boka, gir endel av skissene verdifulle problematiseringer av patriarkatet, og da forstår jeg patriarkatet også som en herskeform mellom menn. Jeg tror vi må se menn både som offer og som deltagere i ulike typer kjønnskulturer, uten at det trenger å minske endringspotensialet for menn. Et slikt perspektiv anlegger ikke denne boka, og dermed blir den litt for ufarlig for sine lesere.

Søren Frank (red.):
Sider af Mænd – bekendelser fra 90'erne
Dorph & Kempinski, København 1991.

Man blir syk av å defineres som kvinne

Ved Kitty Strand

De finske sosiologene Ulrica Hägglund og Elianne Riska har redigert den foreliggende bok: *Kvinnors hälsa och ohälsa. Social kontroll av kvinnor.* Undertittelen angir bokens målsetting: å belyse de sosiale prosesser som former kvinners helse og helseplager, og mer spesifikt medisinens rolle i denne prosessen:

> Kroppen är, enligt socialkonstruktionismen, inte enbart ett fysiskt objekt utan också bärare av symboliska betydelser (Frank 1991). Att vara man och kvinna är i främsta hand en socialt definierad egenskap eftersom kroppen upplevs genom ett kulturellt filter (Turner 1984, s. 54-59). I de västerländska samhällena har den moderna läkarvetenskapen – även kallad skolmedicinen och biomedicinen – gett en kod eller en diskurs för hur kroppens fysiologi skal tolkas. Den medisinska kunskapen både beskriver och skapar kroppen som en given biologisk realitet (Foucault 1975, Armstrong 1983, s. 1-2). Medicinen och läkarkåren är på detta sätt centrala i den sociala definitionen och därmed i den sociala kontrollen av kvinnokroppen. (s. 16)

Fire av de fem kapitlene undersøker denne påstanden med materiale fra finsk forskning. Empirien er ulik, resultatene montont like: man blir syk av å defineres som kvinne av (lege)vitenskapen.

Kjønn – arbeid – helse

Elianne Riska, professor i sosiologi og leder for instituttet for kvinneforskning ved Åbo Akedemi, åpner kavalkaden med «Kvinnors sjuklighet – den bortglömda siffran i hälsoforskningen». Etter gjennomgang av den medisinske sosiologiens og kvinneforskningens trinnvise utvikling, bruker hun forskningen om yrkesarbeid og sykelighet som sitt «case».

I utgangspunktet utelukket mye av den epidemiologiske forskningen kvinner som studieobjekter fordi kvinnene ble oppfattet som sand i maskineriet, enten fordi de hadde en markert annen sykelighetsprofil enn menn, eller fordi de hadde det uberegnelige husarbeidet i tillegg til yrkesarbeidet. Studiene av yrkesarbeid og sykdom for kvinner ble studier som sammenlignet de yrkesaktive med de ikke-yrkesaktive.

Det teoretiske grunnlaget for arbeidsforskningen har vært en «stress»-modell: Økende påkjenning gir økende sykelighet. Utfra denne modellen var hypotesen at yrkesarbeid ville føre til økt sykelighet for kvinner. Empirien svarte at yrkesaktive kvinner i sin helhet var friskere enn de ikke-yrkesaktive. Dels ble forklaringen at det nok var de friske som var i arbeid (healthy

worker-effekten), dels ble det formulert en «rolle ekspansjons»-modell: flere arenaer gir mer utfoldelse og bekreftelse, gunstig for helsen. At hjemmearbeidet kunne være sykdomsfremmende, ble ikke alvorlig drøftet.

Det opereres altså med ulike teoretiske modeller for kvinner og menn. Riska viser hvordan dette gjenspeiles i kampanjen «Mannen i år 2000» rettet mot hjerte/kardødeligheten blant menn 20–50 år i Finland 1986. Menns sykelighet forklares der, direkte (stress i arbeidssituasjonen) eller indirekte (røyking på grunn av angst eller depresjon), som resultat av påkjenninger i arbeidslivet som har gjort den finske mannen særlig sårbar.

Kvinner, derimot, sies å leve et «rikere» liv når de yrkesarbeider, hvilket anses å være terapeutisk:

Kampanjen «Mannen i år 2000» är et exempel på hur man osynliggjort kvinnors erfarenheter i arbetslivet i två avseenden. För det första utmålas deltagendet i arbetslivet som et nöje för kvinnan men som en utsugning av mannen. Förklaringen till kvinnornas bättre hälsa finner man i den traditionella arbetsfördelningen i hemmet som bidrar till at kvinnor har flera roller. På detta sätt får kvinnors hemarbete tjäna som den epidemiologiska förklaringen till deras bättre hälsa i jämförelse med männen. Detta synsätt problematiserar inte könssystemet utan tolkar tvärtom det rådande könssystemet som en fördel för kvinnan och som en belastning för mannen. Följaktligen trivialiseras kvinnans dubbelarbete medan «offret» i arbetslivet är mannen som inte har accepterat eller funnit en annan funktion i hemmet än familjförsörjarens. För det andra osynliggör skildringen av kvinnorna som «lyckliga arbetare» effekterna av en könssegregerad arbetsmarknad. (s. 38)

Det siste betyr bl.a. å overse det spesifikke arbeidsmiljø kvinnen befinner seg i . En slik neglisjering vil føre til manglende konstatering av helsefarlige arbeidsforhold – og dermed dårligere grunnlag for å arbeide for endring, med bestående sykdomsrisiko som resultat.

Befolkningspolitikk og kvinnekontroll

Stud.polit. Sirpa Wrede studerer mødrerådgivningens innhold og organisering i Finland 1900–1950. Det er en fyldig og veldokumentert studie som viser at den finske utviklingen følger mønsteret som er beskrevet for andre industrialiserte land:

- innholdsmessig startet rådgivningen med en sosial begrunnelse: Opplysning til de fattige (som ikke vet bedre). Den endres over tid til en medisinsk begrunnelse: ekspertenes råd til kvinnene (som ikke vet bedre), en endring som fører *alle* kvinner inn under ekspertenes kontroll.
- organisatorisk endres rådgivningen fra enkle tiltak i lokale miljøer til høyspesialisert virksomhet i sentraliserte institusjoner.

Og legene er hovedagentene i begge løp.

Wrede har to spennende diskusjoner: For det første diskuterer hun om Finlands klart pronatalistiske befolkningspolitikk var politisk grunnlag for velferdsstaten. En statlig målsetting om å «forbedre» befolkningen kvalitativt og kvantitativt, gir også staten ansvar for velferdstiltak. Såpass «skyldte» man produsentene av de kommende slekter – men så skylder også produsentene å underlegge seg den kontroll de blir påført (f.eks. ved at økonomisk støtte ved fødsel egentlig bare skal utbetales om kvinnen går til kontroll i svangerskapet).

Den andre diskusjonen berører middelklassekvinnenes entusiastiske deltaging i mødrerådgivning for de fattige. Wrede viser til at deler av middelklassens kvinner hadde *moderskapet* som strategi for samfunns innflytelse. Dermed blir opplæring til det «gode» moderskapet hovedinnholdet i rådgivningen, og ikke arbeid med å lette børa ved f.eks. prevensjons/abort-arbeid. Vi ser skillet klart i Norge mellom Sanitetskvinnenes helsestasjonsarbeid og

Mødrehygienebevegelsens virksomhet.

Wredes arbeid er et godt eksempel på å se på både likhet og ulikhet mellom kvinner. Også i dag kan helsestasjonene bety ulike ting for ulike grupper kvinner – mest hjelp og støtte eller mest kontroll? Det trengs klarhet rundt dette i vår forskning – i hvert fall hvis vi ønsker at den skal føre til endringer som øker kvinnens kontroll med eget liv.

Piller i overgangsalderen

Også dette kapitlet gir rikelig nasjonsspesifikk dokumentasjon. Päivi Topo, Ilka Kangas (begge cand. polit.) og Elina Hemminki (lege) legger fram historisk materiale om medikamentbruk i klimakteriet fra medisinsk litteratur og oversikter over legemiddelsalg, samt en analyse av aktuelle holdninger hos respektive eksperter, allmennleger, medisinske studenter og kvinner i den aktuelle aldersgruppen.

Det teoretiske grunnlaget følger de øvriges: Vanlige livsfaser (her: overgangsalderen) redefineres av legevitenskapen til å bli et medisinsk problem. Indikasjonene for pillebruken forandres over tid – fra behandling av besvær (hetetokter, tørre slimhinner) til forebygging av mulige komplikasjoner (benskjørhet). Dermed forandres behandlingslengden fra korttids- til langtidsbehandling – en gullgruve for fabrikantene.

Uenighetene er store, blant «ekspertisen» og mellom legfolk og eksperter. Så også i Finland, med ekspertene som de mest begeistrede forkjempere for livslange hormontilskudd. «Ekspertise» betyr kunnskapsmonopol, men kunnskap om hva og for hvem?

Når legfolk – her kvinnene – dømmes som uvitende om egen kropp og hva som kan lindre/hindre plager, mister de kontroll med egne liv. Den sosiale kontrollen øker.

Legemiddelindustrien

I artikkelen om overgangsalderen grep jeg meg i å ønske at det neste kapitlet hadde vært en gjennomgang av legemiddelreklamens utvikling og nåværende form i forhold til piller i overgangsalderen. Jeg ville gjette at bildet som forsøkes formidlet nå er seksuelt pasjonerte, muntert fjellvandrende søttiårige kvinner – vel å merke med «riktig» medikasjon.

I stedet får vi, med Ulrica Hägglunds hjelp, beskrevet utviklingen av psykofarmakareklamen i de nordiske legetidsskriftene, med vekt på innholdsanalyse. Situasjonen for *bruken* av psykofarmaka er at i Sverige og Danmark er kvinnene i overveldende flertall blant brukerne – i Finland stiller kjønnene likt.

Legemiddelreklamen skal gi legen et bilde av hvem pasienten er – hvem trenger medisinene og hvorfor?

For noen år siden ble «pasienten» i Norge framstilt som ADA (Angst, Depresjon, Asteni) – en middelaldrende kvinne, lett sammensunket i slitt kåpe og med et tvangspreget grep om håndveska der hun titter engstelig på doktoren. Klar tale: kvinner med midtlivsproblemer hjelpes best med dop. Den typiske kvinnelige «pasient» i Finland på midten av åttitallet var den yrkesaktive i profesjonelle yrker, indikasjonene var søvnproblemer og lettere nervøse plager. Det er verdt å merke seg at det er denne gruppa som selv-rapporterer *minst* psykisk besvær.

Artikkelen er morsom (i hvert fall påkaller den rasende latter) fordi den gir et godt bilde på ulik fokusering i ulike land uten at sykdomsmønsteret framstår så forskjellig landene imellom – og fordi den analyserer hvordan menn og kvinner framstilles forskjellig, denne gang ved å framstille yrkesaktivitet som fare for kvinner, mens mannen sitter på sengekanten og er lei seg.

Kvinners depresjon – igjen

Siste saksområde gis til Pirkko Niemelä: «Kvinnans depression: en följd av förnekad vrede och ett falskt jag». Her er lokal empiri fraværende – kapitlet er en teorigjennomgåelse av sosiopsykologiske, læringsteoretiske og psykodynamisk/objektrelasjonsteoretiske betraktninger om kvinnelivets snarveier til depresjon.

Denne leser savner etterprøvning av de teoretiske betraktningene. Dels fordi her må være motstridende syn som kunne trenge avklaring/nye hypoteser. Dels fordi det etterhvert blir uforklarlig hvorfor ikke alle kvinner er deprimert. Kanskje ligger ansatsene i å se på grad av kontroll med eget liv:

> En annan grupp depressionsforskare betonar betydelsen av nära människorelationer vid depression, både som orsak och stöd. Radloff (1985) konstaterar att depression drabbar kvinnor oftare än män, men inte alla kvinnor. De kvinnor som blir deprimerade är gifta, frånskilda eller sådane ogifta kvinnor som inte är överhovud i sitt hushåll, dvs. ofta unga kvinnor som bor med sina föräldrar. Därimot är en kvinna som aldrig varit gift men som är överhovud i sin hushåll depressiv t.o.m. mer sällan än män. Det är tydligt att den mängd kontroll som kvinnan har över sitt liv är en avgörande faktor vid depression. De kvinnor som har kontroll över sitt hushåll och sitt liv blir sällan depressiva. (s. 206-207)

Medikalisering: Sosial kontroll?

Hovedpåstanden i boka er at medikalisering (medisinske definisjoner av livsfaser, institusjonalisering, screening) er en form for sosial kontroll – og de belegger dette for kvinner særskilt. Ulrica Hägglund etterlyser i avslutningskapitlet studier av myter og metaforer i legenes definisjoner av kvinners kropper, studier som bør gjennomføres nasjonalt. Støttes. Vi bør kjenne (og kjenner på kroppen?) vår egen kulturs symbolbruk.

Dessuten ønsker hun seg studier over hvilke faktorer som skaper ulikheter i helse mellom kvinner. Jeg kunne ikke være mer enig. Vi har noen studier nå om forskjell menn/kvinner og noen kvinnesentrerte studier som løfter fram kvinners særegne situasjon og rasjonalitet (det trengs flere) – men vi mangler sammenligninger mellom ulike grupper kvinner. *Forskjeller* er etter min mening gode å tenke med, både til teoretisk nytenkning og forslag til praktisk handling.

Ulrica Hägglund og Elianne Riska (red.): *Kvinnors hälsa och ohälsa. Social kontroll av kvinnor.*
Publikasjoner från Institutet för kvinnoforskning vid Åbo Akademi nr. 7, Åbo 1991.

Behandling og støtte

Ved Lisbeth Bang

Bogens to redaktører, Tone S. Borchgrevink og Helen Johnsen Christie, har samordnet materiale om incest fra 22 artikkelforfattere. Hovedparten af forfatterne er psykologer, et mindretall er psykiatere, læger, pedagog, socionom og verneplejer/kriminolog. Forfatterne arbejder i selvstændig praksis, i psykiatrisk poliklinik, psykiatrisk sygehusafdeling, psykiatrisk institution, Mentalhygienisk rådgivningskontor, Senter for sosialt nettverk og helse, og Støttesenter mot incest. Materialet er samlet i tre hoveddele: 1) Psykologisk forståelse, 2) Behandling og 3) Følelsesmæssige reaktioner og teoretiske refleksioner.

Redaktørerne skriver i sit forord at bogen henvender sig primært til terapeuter som står i en behandlingssituation overfor denne klientgruppe og til fagfolk under uddannelse. Redaktørerne definerer seksuelle overgreb mod børn og ungdom som handlinger som krænker deres seksuelle integritet.

Sproget i artiklene er gennemarbejdet og flydende, bogen er letlæst sprogligt men kræver qua sit indhold *tid* til at tage informationen følelsesmæssigt ind og *tid* til refleksion.

I den første hoveddel *Psykologisk forståelse* præsenteres forskning på området. Det er en saglig præsenteret gennemgang af ulige forskningsresultater og psykologiske forståelser. Hvert kapittel afsluttes med en litteraturliste. Anden hoveddel: *Behandling* har to underafdelinger, nemlig Barn og ungdom og Voksne. I denne hoveddel præsenteres et kaleidoskop af behandlingsmetoder, både som individualterapi og som gruppeterapi. De allerfleste er forsynet med illustrerende kasuistikker. Artiklerne præsenterer sine behandlingsmetoder åbent og reflekterende, det bliver muligt raskt at stille spørgsmål og gå ind i en diskussion, uanset om man er faglig, metodisk enig eller uenig i det præsenterede. Jeg bliver som læser og fagperson glad for at opleve den empati og respekt for mennesket som terapeuterne indirekte giver udtryk for når de fremlægger praktiske arbejdssekvenser. I den tredie hoveddel, *Følelsesmessige reaksjoner og teoretiske refleksjoner*, finder jeg afsnittet om overføring og modoverføring specielt interessant og kunne have ønsket at dette havde fået endda mere plads og bliver nysgerrig på hvordan det ville set ud dersom dette tema blev sat i en samfundsmæssig, kønsrelateret, historisk, kulturel, religiøs og geografisk kontekst. (Det kunne måske på et senere tidspunkt blive emne for en selvstændig fagbog?) En teoretisk historisk gennemgang gis i kapitlet «Incest og ødipuskompleks – to uforenelige fænomener?» hvor forfatterne (lidt forsiktigt efter min smag) belyser at faglige forståelser og *synliggjort og gyldiggjort viden* (et begreb fra Halldis Leira) ikke eksisterer i et samfundsmæssigt tomrum, men derimod er afhængig af en plads som politiske magtstrukturer må være eller blive villig til at give fra sig.

Bogen er indholdsrig, grundig, velskrevet og velredigeret. Jeg kunne have ønsket mig en sterkere fremhævelse af de kønspolitiske sider ved de ulige behandlingstilbud. Den enkelte terapeuts forståelse af køn kommer på ulige måder til udtryk i behandling, opfattelse af overføring og opfattelse af modoverføring. Nogle af artikkelforfatterne berører det som en del af artikkelen. Jeg kunne have ønsket mig en diskussion af dette som et selvstændigt afsnit til hver artikkel.

Derudover kunne jeg have ønsket mig en præsentation af erfaringer med, hvordan terapien, støtten, hjælpen fungerede for dem som modtog den. Støttesenter mot incest giver et artikkelbidrag om deres tilbud på lig linie med de øvrige artikkelforfatterne. Jeg ser at forfattergruppen har en enestående mulighed for udveksling mellem hjælpbrugende og hjælpgivende; jeg bliver nysgerrig på hvordan en dialog og et samarbejde, videreudvikling af metoder, forskning og evaluering i en slig ramme ville se ud. Det er der selvfølgelig mange måder at gøre på. Eksempler på præsentationer af et sådant samarbejde er dels den amerikanske håndbog «The courage to heal» (Bass og Davis, 1988) og den norske «Tilbakereisen» (Axelsen og Bakke 1991). Jeg håber redaktører og forfattere af den her anmeldte bog udkommer med «Incest II».

Omslaget af bogen giver et for overfladisk og letkøbt indtryk sammenstillet med det solide arbejde fagbogen repræsenterer. Hvad der kunne have været i stedet? Ren tekst eller et billede som gav plads for flere associationer på ulige niveauer.

Bogen er velegnet i uddannelses- og efteruddannelsesøjemed for de faggrupper redaktørerne har rettet den ind efter. I tillæg er den «god at få forstand af» for alle faggrupper som har seksuelle overgreb som sagsbehandlingsområde. Bogen er så klar og velskrevet at den også egner sig for mennesker som vil blive klogere på sig selv og på andre medmennesker.

Tone S. Borchgrevink og Helen Johnsen Christie (red.):
Incest. Psykologisk forståelse og behandling.
Universitetsforlaget, Oslo 1991.

Kvinner om alkohol og kvinner

Ved Sissel Fangen Ekern

Tilbudet innenfor «alkoholistomsorgen» har tradisjonelt bestått av omsorgspregede institusjoner for mannlige utslåtte misbrukere. Andel kvinner som søker hjelp for eget alkoholmisbruk er øket til ca. 1/3 ved de fleste A-klinikker her i landet. Kunnskap om det spesielle ved kvinners problemsituasjon er viktig for å utvikle egnede behandlingstilbud. En nordisk antologi om «Køn, rus och disciplin» bør derfor vekke interesse i fagmiljøet. I denne NAD-publikasjonen redigert av Margaretha Järvinen og Pia Rosenqvist vil både forskere, behandlere og «folk flest» finne stoff til ettertanke.

Hvis kona er snill holder mannen seg edru

Tre bidrag, av Appel, Eriksen og Rosenqvist, omhandler kvinners stilling fra 1800-tallet som (usynlig) misbruker og som misbrukerhustru. Kvinner har hatt en viktig rolle som initiativtager i og målgruppe for ulike avholdsbevegelser. Siden kvinnen på 1800-tallet ble betraktet som mannen moralsk overlegen, var hun også ansvarlig for hans alkoholmisbruk.

Denne tenkningen mener Appel å finne igjen innen den del av dagens behandling av alkoholmisbrukere som opererer med myten om kvinnens «medalkoholisme» eller medavhengighet som egen sykdom. Med dette begrepet tok man på 1970-tallet i USA steget fra å oppfatte alkoholisme som en individuell (tidligere maskulin) sykdom til å være en familiesykdom der hele familien er pasient. Dette blir en måte for behandlingsapparatet å verve hustruene som medbehandlere,- ut fra en erkjennelse av at det uten dem er vanskelig å få mannen edru. Her savnes en diskusjon om selve sykdomsmodellens bakgrunn og berettigelse.

Eriksens artikkel om alkohol som kjønnssymbol viser hvordan dansk avholdsbevegelse tidligere var ledet av menn og rettet mot kvinnen: en mann fra et godt hjem med en god kvinne drakk ikke. Mennenes avholdsbevegelse slo ned på kvinners alkoholbruk i offentlighet men tiet om den i privatsfæren. Budskapet var altså ikke at kvinners alkoholbruk i seg selv var unaturlig eller moralsk forkastelig. Negativ symbolverdi fikk kvinnenes alkoholbruk først når den skjedde i offentlighet.

Hva mener vi om kvinner som ruser seg?

I ferden gjennom de ulike bidragene blir man slått av hvor mange og underlige myter kvinner har vært utsatt for gjennom tidene, som alkoholmisbrukere og som misbruker

hustruer. To av antologiens bidrag, av Järvinen og Riska, befatter seg med samfunnets holdninger til kvinners bruk av alkohol eller psykofarmaka.

Järvinen har gått gjennom Helsingforspolitiets anmeldelsesskjemaer på kvinner som i tidsrommet 1945–1989 ble tatt i varetekt p.g.a. beruselse. Frem til 1970-tallet ble det grepet inn overfor kvinner som krenket alminnelig bluferdighet. Senere ble politiets aksjoner begrunnet med at kvinnene ikke tok vare på sine barn eller seg selv.

Elianne Riska gjennomgår ulike forskningstradisjoners forklaringsmåter på kvinners forholdsmessig høye bruk av psykofarmaka. Hun viser til massemedias påvirkningskraft og beskriver hvordan psykofarmakabruk kan bidra til sosial kontroll av kvinner og opprettholdelse av eksisterende kjønnsrollemønster.

Det ville være interessant også å se hvordan verdisyn og myter påvirker samfunnets ulike sanksjoner og hjelpetiltak overfor kvinner som misbruker de ulike rusmidlene.

Hvordan blir jenter rusbrukere?

Bjerrum Nielsen og Rudberg spør hvilken psykologisk og kulturell sammenheng henholdsvis jenter og gutters rusbruk inngår i. Mens jenters rusbruk påvirkes av nære relasjoner, er det gjengens normer som preger guttene. Andersson tar for seg spørsmål om jenters motiv for å bruke droger, deres vei inn i misbruk og kvinnerollens betydning for jenters rusmisbruk.

Leander hevder i sin artikkel at det å bryte med rusavhengigheten også innebærer å bryte med den tradisjonelle tilpassede kvinnerollen. Rusmisbrukende kvinner er ofte klare bærere av det konvensjonelle kjønnsrollemønster. Leander mener det er nødvendig å utvikle behandlingsmetoder og rammebetingelser som er tilpasset kvinners behov.

Holmilas bidrag viser imidlertid at skillet mellom kvinners og menns akoholkonsum minsker, særlig i høyere utdannelses- og inntektsgrupper. I Haavio-Mannilas artikkel kommer det fram at gifte kvinner som arbeider sammen med menn drikker mest.

Hvis man ikke skal gi hjelp til kvinner i et vakuum, men forstå og hjelpe dem i de sammenhenger de står i, bl.a. med forhold til menn, må det arbeides ut fra et relasjonsperspektiv. Livssituasjon og utfordringer blir stadig likere for menn og kvinner. Det å rendyrke behandling og behandlingsinstitusjoner for kvinner – eller menn – gir en arbeidsramme der viktig informasjon og viktige behandlingspotensialer kan gå tapt.

Statistiske data er viktige for planlegging og valg av strategier innen behandlingsverdenen. Men det er forståelse av virkeligheten bak tallene som kan føre oss videre.

Hvor står forskningen?

Bidragene i en antologi som denne er av varierende interesse, både tematisk og med hensyn til analyser og problemstillinger. Undertegnede savner mer «inside information»; hvordan har kvinnene selv opplevet sin ferd mot alkohol(mis)bruk og hvordan ser de på rusens funksjon i sin tilværelse? Det synes som om kvantitative data har større plass i dagens forskningsbilde enn relasjonelle analyser.

I sin artikkel om jenters vei til rusmidler omtaler Bjerrum Nielsen og Rudberg rusmiddelforskningens kvantitative dominans. De ser vanskeligheter med å komme fra kartlegging av årsaksvariabler til å forstå betydningen av rusmiddelbruk. Samtidig som man innenfor rusfeltet er blitt stadig mer opptatt av kvalitativ forståelse av

misbruksproblematikken i større sosial, kulturell og psykologisk kontekst, lener forskningen innen feltet seg mot rendyrkede statistiske metoder. Dette gir så generelle forklaringsmåter at de er relativt uinteressante for preventivt arbeid. Resultatene av de ambisiøse kvantitative undersøkelsene, istemmer Andersson, er ofte banale eller vanskelige å tolke.

Appel antyder at ved å la alkoholisme stå som metafor for avhengighet og synliggjøre kvinners og menns gjensidige avhengighet av hverandre, kan man få et paradigmeskifte som stiller spørsmålstegn ved grunnleggende antagelser om rusmiddelavhengighetens og edruelighetens karakter. Heri ligger mulighet for å erstatte myter med mer konkret erfaringsbasert kunnskap, basert på en vekselvirkning mellom kvalitativ og kvantitativ forskning.

Avslutningsvis presenteres en rekke aktuelle forskningsprosjekter som gir løfter om at det vil komme nye, og ikke mindre interessante, antologier. Den som nå foreligger, inspirerer og provoserer. Til dels er den imidlertid også kjedelig. Men hva som virker hvordan, det er nok avhengig av øynene som ser. Å lese en slik artikkelsamling fra perm til perm, slik anmelderen har gjort, er litt utmattende. Sannsynligvis fordi man farer over et så stort spekter av temaer uten å få fordypet seg eller etterforsket videre der nysgjerrigheten blir vekket.

Forventningen om å finne tenkning og problemstillinger som angår den konkrete behandlingsverden innfris bare fragmentarisk. Kanskje skulle klinikerne komme litt mer med på forskningsarenaen? Hvis det ble tettere samarbeid mellom forskere og behandlere, ville forskningen antagelig få større spenst og praktisk relevans. Som oversikt over aktuell forskning og som studiebok for temaet kvinner og rus kan antologien anbefales.

Margaretha Järvinen og Pia Rosenqvist:
Køn, Rus och Disciplin
NAD-publikasjon nr. 20, 1991

Kvinner i vikingtiden

Ved Elisabeth Sveri

Den nordiske vandreutstillingen «Viking og hvitekrist – Skandinavia og Europa år 800–1200» ble åpnet 31. mars 1992 i Paris av dronning Margrethe av Danmark og Frankrikes president Francois Mitterand. 1. september 1992 var utstillingen på plass i Altes Museum i Berlin, der Norges dronning Sonja foretok åpningen. Avslutningen foregår i København ved Danmarks Nationalmuseum den 15. desember 1992.

Ca. 200 gjenstander fra Norge er med i utstillingen. Også vikingkvinnenes rekonstruerte stasbunad, som ble presentert 3. mars 1992 ved Vitenskapsmuseet i Trondheim, var med ved åpningen i Paris.

Samlet undersøkelse av vikingkvinnenes levesett

Mens utstillingen ble forberedt kom boken «Women in the Viking Age» skrevet av den engelske dr Judith Jesch. Et heldig tilfelle for den som både er interessert i kvinners stilling i historien, og som har tenkt å se utstillingen. Dr Jesch underviser om vikingtiden ved avdelingen for engelsk historie ved Universitetet i Nottingham. Hun har skrevet flere artikler, bl.a. om oldnorsk litteratur og runeinnskrifter.

Hittil har bøker om vikingtiden først og fremst handlet om menn. Dr Jesch gir oss nå den første virkelig inngående, og samlede, undersøkelse av hvorledes *kvinnene* levde og virket i vikingtiden. Vi alminnelige mennesker ser vel helst på vikingene som rå og brutale voldsmenn, mordere og røvere. Gjennom sin bok vil Jesch vise oss at selv om dette bildet nok kunne være sant, var vikingen også pioneren, nybyggeren, den velutdannede kjøpmannen og den dyktige administratoren. Det er stort sett i denne type vikings følge vi finner kvinnene.

Boken er overveldende og overbevisende i sin grundige gjennomgang av kilder som kan vise oss hvorledes vikingkvinnen var. Her er stoff fra alle kjente vikingboplasser i Europa, fra Grønland til Ukraina. Jesch henter sine opplysninger fra runeinnskrifter, arkeologiske funn, stedsnavn, personnavn, kunsthistorie, krøniker fra forskjellige land og selvfølgelig old-norske sagaer og mytologi. Det å ha samlet alle opplysningene og fremstille det som et hele er i seg selv litt av en bragd. Bare kildehenvisningene dekker 12 sider!

Ikke mange navngitte kvinner

Jesch peker på at vi ikke møter mange navngitte kvinner i krønikene, men de vi møter står det et brus av. At det er få nevnt er kanskje ut fra samme skjebne som vi vet alltid blir kvinner til del i historien? Det er mennene som beskrives fordi det stort sett var menn (helst munker) som kunne skrive – og beskrivelsene var til for mennene. Av samme grunn er det kanskje at kjærlighetsdikt fra vikingtiden bemerker seg mest ved sitt fravær.

Dette er riktignok ikke noe poeng for

Jesch. Hun fremhever at så å si alt som er skrevet om vikingtiden generelt, og om dens kvinner spesielt, må tas med en klype salt. Det meste er muntlige overleveringer nedskrevet lenge etter at det hendte. Meget kan også skyldes at det kunne være vanskelig for en fremmed nedskriver å forstå språk og skikker hos vikingene.

Jeg ville synes det var litt synd om historien i boken «Irenes krig med de fremmede» fra det tolvte århundre, som bl.a. forteller om «Ingen Ruaidh» (den røde piken) som ledet et vikingraid mot Munster i det tiende århundre, er en legende. Jesch ser forøvrig slettes ikke bort ifra at vikingkvinner også var krigere: Saxo Grammaticus er i sin Danmarks historie fra ca. 1200 slettes ikke fremmed for tanken, og refererer til flere krigerkvinner. Det er vel heller ikke merkelig om så var tilfelle når man tenker på at i siste århundre av det som egentlig regnes som vikingtiden (ca. 800-1100 e.Kr.) levde den kvinnen som er blitt omtalt som middelalderens største hærfører: grevinne Mathilda av Toscana.

Rent kildemessig mener nok imidlertid Jesch at det er lite som viser vikingkvinnen som annet enn den som tok imot krigeren etter slagene og vartet ham opp. Men samtidig peker hun på at det er mye som tyder på at vikingkvinnen, særlig i Skandinavia og på Island, både var sterk, modig og kunne ha en lederstilling i samfunnet. Hun viser oss at de kunne være onde, sta og herskesyke, fikk tingene som de ville og hisset sine menn opp til blodhevn.

Jesch lykkes i å gi et bilde av hvorledes kvinnene antagelig levde og bodde i vikingtiden. Hun beskriver deres klær og smykker, hvordan de ble begravet, hvordan de kunne virke som kjøpmenn (f.eks. i Birka i Sverige), og for ikke å snakke om livet til dronning Olga (egentlig Helga) i Kiev. Jesch har naturligvis også med de arabiske beretningene fra møter med vikingene ved Volga og legger ikke skjul på deres forferdelse over det de oppfattet som vanlig for vikingenes seksualliv og begravelsesritualer.

Det er nesten en selvfølge at boken starter med en omtale av den norske vikingkvinnegraven som ble funnet på gården Westness på Orknøyene i oktober 1963. Like selvfølgelig er omtalen av kvinnegraven på Bjørke i Hjørungfjord med bilde av et av smykkene funnet i graven.

Bokens innhold av dikt fra Edda er nydelige.

Vi må vel være stolte av at baksiden av bokens omslag er viet det kjente bildet av Oseberg-dronningens sko, selv om forsiden er forbeholdt bildet av en brosje fra Ågerup på Sjelland. Brosjen viser til gjengjeld et kvinnehode – og det er jo kvinnene boken handler om. Det som gjør boken særlig leseverdig er det lette språket som gjør den tilgjengelig også for ikke-faglærte. Og ikke minst at det skinner igjennom at hun selv synes dette har vært morsomt!

Judith Jesch:
Women in the Viking Age
The Boydell Press
Suffolk, England, 1991

Jordnære kvinder og store spørgsmål

Ved Susanne Thorbek

Artikelsamlingen *Gender and Change in Developing Countries* er et resultat af en større forskningsindsats på området, der er kommet i stand gennem en bevilling på 14,2 mil. norske kr. over en femårig periode. Det er en stærk indsats. I Danmark er der 18 mil. danske kr. over 6 år til den samlede kvindeforskning. Artiklerne bygger alle på forskningsprojekter der er gennemført, mange af dem spredt over en årrække og i en del tilfælde har forskerne kunnet bygge videre på tidligere foretagne studier således at samlingen også indeholder longitudinale studier, en type forskning der ikke er for meget af i udviklingsforskningen og som rummer store potentialer.

De fleste artikler er spændende læsning, og ofte mestres metoderne så hypoteser eller konklusioner underbygges omhyggeligt eller der bringes en sådan underbygning at man også kan tvivle om konklusioner – et adelsmærke for forskning. Gennemgående for artiklerne er den metodiske tilgang der diskuteres i introduktionen af Kristi Anne Stølen. Her lægges vægt på kvinder som sociale aktører, men set i en større sammenhæng. «Vi må tage de forskellige sociale relationer hun er indspundet i i betragtning ... og ikke kun de der er til stede i face to face situationer, men også de der er fjerne, men som har indflydelse både på handlinger og deres resultat» (s. 3, 4).

Skønt artiklerne er varierede og både spænder over forskellige dele af verden og forskellige temaer er der et vist enhedspræg over dem og flere generelle problemstillinger går ligeledes igen. Bogen indeholder således en række ofte interessante analyser på et ret jordnært niveau og samtidig rejser den meget generelle spørgsmål om kvindeforskning og om social forandring.

Bogen er opdelt i tre hovedområder: Sexualitet og fertilitet, «Livelihood» og arbejde, samt Politik og social forandring.

I del 1 om seksualitet og fertilitet fremstår særlig Astrid Nypans studie fra Tanzania: «Revival of female circumcision. A case of neotraditionalism», som et studie der vækker til eftertanke. Nypan beskriver organiseringen blandt Meru-folket og den «gamle» omskæring, dvs. den der fandt sted i perioden op til 60ernes begyndelse. Den fandt sted i forbindelse med brylluppet efter en dag med fest, dans og drikkeri og den var omfattende: hele klitoris og dele af de små skamlæber blev skåret bort. Bagefter fik den unge kvinde en langvarig og kærlig pleje og undervisning i at være en god kvinde. Formålet var efter folks opfattelse flere: Sådan var en rigtig kvinde. Ellers ville klitoris være for stor, som en lille penis. Omskæringen fjernede kvinders ellers alt for store lyst til seksualitet og bidrog derved også til hendes trofasthed overfor manden. Desuden gav den lettere

fødsler og hun blev lettere gravid - en gift kvinde måtte være omskåret.

I 60erne og 70erne var der imidlertid en bevægelse mod omskæring. Det diskuteredes i en klub for studenter og såvel blandt de der fik uddannelse, som blandt andre blev skikken efterhånden opgivet. Uddannelse og ønsket om en anden slags forhold til manden, håbet om andet arbejde spillede alt sammen en rolle. Nu i 80ernes slutning er skikken taget op igen, men i en noget anden form. Der er ikke længere den lange pleje - faktisk går en del skolepiger sammen til «njanien» og nogle i hemmelighed uden at moren, der ofte netop ikke er omskåret, ved det. Selve omskæringen er moderniseret, der er større hygiejne, der anvendes et barberblad og kun klitoris eller en del af denne skæres bort. Skikken er helt adskilt fra bryllup; ofte er et argument, at det er lettere at finde en mand for en pige der er omskåret. Pigerne accepterer det som godt at de bliver mindre «varme» og der er socialt pres fra kammerater i og uden for skole og ofte fra bedstemødre, og et argument er ofte at det i sig selv er godt at opretholde Meru-traditionerne.

Nypans analyse tager udgangspunkt i at uddannelse ikke længere er et argument mod omskæring, det nævnes ikke af de unge. Dette forstår hun som en følge af at uddannelse nu er noget alle får (primary) og ikke mindst at uddannelse ikke længere leder til andre slags arbejde (end landbrug), og selv om det gør, er indtjeningen nu så lille at det knap er noget at stræbe efter. Samtidig er mangelen på jord påtrængende, og fordi polygyni ikke længere fungerer, er det sværere for, eller mere usikkert om, en pige finder sig en mand. Men Nypan sætter også genoptagelsen af kvindelig omskæring ind i en overordnet ramme med en mere generel tilbagevenden til traditionelle Meru-værdier. Den mislykkede udvikling, hun diskuterer specielt den svingende statslige attitude til kooperativerne (der fungerede i Meru-området), har ført til en generel venden sig bort fra staten og statsligt regulerede markeder og parallelorganiseringen i klaner er trådt så meget stærkere frem. De regulerer nu så væsentlige områder som tildeling af jord, brudepris, konfliktløsning og finder formyndere for enker og forældreløse. Parallelt hermed finder der en tilbagevenden til Meru-traditioner sted og omskæringen af de unge kvinder, faktisk store piger, er en væsentlig del heraf. Nypans analyse er så tankevækkende, fordi hun er i stand til at forbinde de generelle samfundsmæssige forandringer, som de virker i et lokalt samfund, og aktørernes valg af handlinger og deres overvejelser herover, på en meget overbevisende måde og samtidig giver hun stof til eftertanke for forståelsen af neotraditionalisme i andre sammenhænge.

Anden del af artikelsamlingen: «Livelihood» og arbejde, indeholder fire kapitler, med analyser fra Tanzania, Mali, Malaysia og Costa Rica, fra by og land.

I flere af disse artikler anvendes begrebet om «bargaining power», et begreb der henleder opmærksomheden på den magt til at forhandle kvinder har i ægteskabet og ellers. Som begrebet bruges i skandinavisk forskning plejer der at fokuseres på kvinders muligheder for at tjene penge, der antages en sammenhæng mellem det at kvinder på en eller anden måde tjener penge og en større indflydelse i hjemmet eller andetsteds. I Gerd Holmbo Ottesens artikel: «Wife today I had only money for pombe» bruges begrebet i en lidt bredere betydning, idet Holmbo Ottesen forklarer kvinders øgede bargaining power (indflydelse eller forhandlingsmagt) som «en konsekvens af Tanzanias uddannelsespolitik og politik for kvindespørgsmål» (s. 115). Holmbo Ottesens artikel er meget veldokumenteret og positivt betragtet er det prisværdigt, at hun får modsætningerne frem i hvorledes forandringer påvirker kvinders

forhold. På den anden side indebærer det også at det er muligt at tvivle på hendes konklusion: at kvinder får større aktionsrum som en følge af udviklingen, for hun viser også, at i området med størst markedstilknytning er familiernes føde ringest, kvinderne arbejder længere tid og i de familier, hvor mændene hjælper med lugearbejde i markerne (et traditionelt kvindeområde), arbejder kvinderne længere tid på markerne end i de familier, hvor mændene ikke hjælper. Dette skyldes, finder Ottesen, at mændene først hjælper hvis familierne har så meget jord at kvinderne ikke KAN overkomme arbejdet uden deres hjælp. Desuden drikker mændene mere og hyppigere i områder med større tilknytning til markedet.

På denne baggrund forekommer det mig at udvikling her snarere synes at forværre kvinders forhold end den giver dem større «bargaining power» og dette specielt i lyset af den problematisering af udsagn fra folk, Ottesen selv foretager. Ottesens artikel er spændende, fordi den gør sådanne overvejelser mulige – det forudsætter jo en omhyggelighed med fremlæggelsen af det indsamlede materiale og det mod hos forfatteren der får hende til at fremlægge modsigelserne i samfundene.

Begrebet bargaining power er jeg derimod ikke særlig glad for. Det anvendes som sagt normalt i forbindelse med at kvindearbejde formidles via markedet eller i forbindelse med at kvinder begynder at tjene penge. Det kan ses i sammenhæng med M. Mies' begreb om husmorgørelse der diskuteres af Halldis Valestrand i artiklen: «Housewifezation of Peasant Women in Costa Rica». Debatten om husmorgørelse har løbet et pænt tidsrum i den skandinaviske forskning om kvinder i den tredie verden, og ofte uden at det er blevet klart hvilket niveau diskussionen foregår på. På den ene side er det udiskuterbart at ingen begreber kan udtømme udviklingstendenser for kvinder (eller andre for den sags skyld), fordi der altid findes et rum for individuelle og kollektive, skabende handlinger der i høj grad påvirker folks vilkår – omend ikke altid på den måde de har forestillet sig, da de handlede. Derfor er de jordnære beskrivelser og analyser af kvinders handlinger og tænkning uomgængelig. På den anden side er det også nødvendigt at have begreber at arbejde med og teorier om generelle tendenser i udvikling. Hvis forskeren ikke ekspliciterer disse kryber traditionelle ideer ind i teksten, måske bag om ryggen på forfatteren.

Husmorgørelse er i Mies' forstand et strukturelt begreb, der betegner en overgang fra samfund, hvor økonomien ikke primært er formidlet over markedet, men er, hvad Mies kalder, subsistensproduk tion (dvs. produktion til eget eller familie/naboers forbrug) til en markedsøkonomi, hvor både arbejde og ting sælges. Begrebet kendetegner en proces fra subsistensøkonomi til markedsgørelse og husmorgørelse indebærer at kvinder bliver en slags anden rangs arbejdere, uden «proletarens» rettigheder (til at stemme, organisere sig, indgå kontrakter). Dette sker fordi den vestlige ideologi definerer kvinder som husmødre, og derfor primært beskæftiget med omsorgsarbejde. Dette er i den tredie verden generelt og i de fleste historiske perioder i Europa og USA en fiktion, som bl.a. Mies har vist det, i sit studie af The Lacemakers from Narsapur, Indian Housewives Produce for the World Market (1982).

I begrebet ligger således indbygget en antagelse, der er i modsætning til den grundantagelse, der ligger bag brugen af begrebet om bargaining power. Bag sidstnævnte begreb ligger en antagelse om at kvinders pengeindtjening giver dem øget indflydelse. Bag begrebet om husmorgørelse ligger en antagelse om at kvinder ikke begynder at arbejde produktivt, når de tjener penge. Det har de altid gjort og

markedsførelsen af deres arbejde eller deres produkter tenderer snarere til at formindske end til at forøge deres aktionsrum.

Valestrand viser nu disse modsætninger blandt bondekvinder i Costa Rica: «Det undrede mig meget første gang jeg gennemførte feltarbejde og mange kvinder introducerede sig selv som «ama-de-casa» (husmor), når de så tydeligt bar en ganske tung byrde med produktivt arbejde på farmen (gården), set med mine europæiske øjne,» og hun viser også at mange kvinder ønsker at være husmødre. Set i forhold til Mies' begreb om husmorgørelse som Valestrand ønsker at kritisere/problematisere er den citerede iagttagelse en stor bekræftelse af Mies' påstand – at «udvikling» dvs. markedsgørelse leder til øget arbejdsbyrde, men også til definition af denne som slet og ret husmorarbejde. Den anden iagttagelse er irrelevant fordi begrebet er et strukturelt begreb, der altid må suppleres med analyser af hvorledes den husmorgørelse som følger med den vestlige økonomi – dvs. markedsøkonomien og den vestlige ideologi – kernefamilieideologien – mødes, forarbejdes, indoptages eller modarbejdes i den lokale kontekst.

Den tredie del om Politik og institutionel forandring indeholder fire artikler. Ann Therese Lotherington og Anne Britt Flemmen analyserer forhandlinger om køn i ILO: De anvender tre niveauer i analysen og deres hovedærinde er at diskutere hvilke former for strategi og taktik, der kan anvendes for at få en ligestillingspolitik gennemført i ILO og de kommer gennem denne analyse til at vise, hvor store barriererne for en sådan politik er.

Ingrid Rudies artikel om «Symbolism of Gender Politics: a case of Malay female leadership» er som Nypans meget tankevækkende. Rudie søger at anvende M. Stratherns begreber fra bogen «The Gender of the Gift». Hun fremhæver at symbolik må forstås ikke som en anden måde at sige noget kendt på, men som en måde at forsøge at fange eller forstå det, der ikke kan siges.

Formålet med Rudies forskning i Malaysia gennem årene har været at forstå, hvad kvinder i Malaysia kunne tage med sig, hvorledes de kunne bygge på den styrke de havde i det gamle Malaysiske samfund i det ny der etableres. Hun gør opmærksom på den modsætning så mange forskere har påpeget mellem på den ene side kvinders styrke (autonomi) og på den anden side den undertrykkelse de lever i (patriarkat). Rudie søger at se denne modsigelse ved at se på forskellige sociale sfærer, der er kønsstruktureret på forskellige måder, og her anvender hun Stratherns begreber om en sfære for sam-kønnethed og en for krydskønnethed. Den hjemlige sfære er i Melanesien og i Malaysia et sted for krydskønnethed. Her samarbejder de to køn om opgaver, og autoritet bygger på alder, medens den samkønnede sfære eller de samkønnede netværk ofte er hierarkiske, men med et hierarki knyttet til personlige relationer og medieret på forskellig måde (i Melanesien ved gaver). Mænds samkønnede netværk er både i Melanesien og i Malaysia større end kvinders og de bruger mere tid i dem end kvinder gør i deres. De problemer kvinder møder med den sociale forandring og de ny institutioner, der opbygges, kan relateres til dette fænomen. Nu skal kvinder fungere i mænds samkønnede netværk, de skal bevæge sig i hierarkier der er opbygget på personlige relationer mellem mænd, og der er ikke særlig klare normer for, hvorledes de skal omgås disse. I Rudies materiale bliver kvinders aktiviteter i den såkaldt offentlige sfære, dvs. i mænds samkønnede sfære, derfor medieret gennem slægtsskab. De er oftest knyttet til lederne i denne sfære ved ægteskab eller andre slægtsbånd. Rudie viser dernæst hvorledes to kvinder arbejder som politiske ledere i og på

kanten af den offentlige sfære.

Denne artikelsamling er en spændende bog. Den demonstrerer hvor megen indsigt og viden de nære analyser kan bringe og mange af artiklerne er flotte ved på meget kort plads at fremlægge et velgennemarbejdet empirisk materiale, der gør det muligt at tage stilling til forfatternes konklusioner. Samtidig rejser bogen væsentlige spørgsmål af mere generel karakter om udvikling eller social forandring og dennes betydning for kvinder og kvinders måde at håndtere forandringerne på. Bogen er velegnet i undervisningssammenhæng og man får lyst til at læse flere af studierne der ligger bag artiklerne.

Citaterne er oversat af mig.

Kristi Anne Stølen og Mariken Vaa (ed):
Gender and Change in Developing Countries
Norwegian University Press
Universitetsforlaget 1991

Catharine Kølle – en grenseløs kvinne

Ved Aina Schiøtz og Anne Wichstrøm

Over 130 år tok det før det kom en biografi om en av Norgeshistoriens mest interessante kvinner: Catharine Hermine Kølle, født 1788 på Snarøya utenfor Oslo, død 1859 på Holmen gård i Ulvik i Hardanger.

Høsten 1991 utgav Pax Forlag boka *En kvinnelig oppdagelsesreisende i det unge Norge, Catharine Hermine Kølle*. Forfatterne, litteraturforskeren Anka Ryall og kunsthistorikeren Jorunn Veiteberg, starter beskjedent med å si at Catharine Kølle fortjener en mer synlig plass i norsk kunst- og kulturhistorie. Ja, sannelig fortjener hun det. Som vår første kvinnelige landskapsmaler og fotturist er hun en biografi verdig.

Catharine kom fra en såkalt kondisjonert familie. Faren – teologen Kristian Kølle – bekrefter vår tids teorier om fedrenes viktige rolle i de kvinners liv som velger utradisionelle utdanninger og livsbaner. Han var et ektefødt barn av opplysningstiden. Fornuft og kunnskap var de gode dyder – som førte verden framover. Moren – 22 år yngre enn faren – forsvant ut av bildet tidlig på 1800-tallet og endte sine dager på et sinnsykeasyl. Forfatterne framhever at faren trolig tilhørte den pietistiske Herrnhutersekten som så positivt på jenters utdanning. Han underviste da også døtrene i fag som jenter sjelden eller aldri fikk tilgang til på den tiden. Som en kuriositet nevnes at han bl.a. fulgte sin egen rettskrivning basert på norsk uttale, og er derfor blitt omtalt som Norges første målmann.

Nærmere 40 år gammel begynte Catharine å vandre. Angivelig for å forbedre helsa, men helst for å tilfredsstille sin eventyrlyst og frihetstrang. Hun vandret så å si hver eneste sommer fram til hun døde, vel 70 år gammel. Hun gikk på kryss og tvers i Norge, gjennom daler og over fjell, og hele to ganger kom hun til Italia. Som regel gikk hun alene – iført langt vadmelsskjørt og med kjepp og pistol. En liten arv etter faren gjorde reisene økonomisk mulig – på aller billigste måte. Hjemme i Ulvik – om vinteren – drev hun folkeopplysning. Hun holdt «salong» der hun tok opp aktuelle spørsmål og fortalte om reisene. Og hun broderte og renskrev reisedagbøkene.

Forfatternes kildegrunnlag er nærmere 250 akvareller – de fleste oppbevart på Historisk Museum i Bergen – og reisedagbøker. Her er det detaljrike nedtegnelser av topografi, natur og kultur, værobservasjoner, karttegninger og prospekter. Gjennom disse arbeidene ser de Catharines liv i lys av den nasjonale erobringen av Norge – gjennom turistvirksomhet, topografiske skildringer og landskapsbilder. Første halvdel av 1800-tallet er interessant ut fra flere synsvinkler. Av de temaene forfatterne berører, har vi valgt å se nærmere på framveksten av fotturismen og prospektmalertradisjonen.

Utviklingen av fot- og fjellturismen og bevisstheten om dens helsebringende betydning for kropp og sjel, startet på 1700-tallet i Mellom-Europa. Særlig engelskmennene utmerket seg som de ivrigste og dristigste. I første halvdel av 1800-tallet spredte denne formen for turisme og rekreasjon seg til Norge - med enkelte tilløp før år hundreskiftet. Den stadig voksende interessen materialiserte seg i etableringen av Den Norske Turistforening i 1868. Også her i landet var det engelskmennene som dominerte - som søkte fysiske strabaser, villmark og naturopplevelser. Det var det «opprinnelige» og de «ukultiverte» som fascinerte. Kvinnene var i fåtall og, som mennene, av velstående familier. De første nordmennene som vandret var kunstnere og forskere, og bortsett fra Catharine Kølle var de alle menn, som Johannes Flintoe, Niels Hertzberg og Christopher Hansteen (Aasta Hansteens far). I internasjonal sammenheng var imidlertid Catharine Kølle «...representant for en liten, men fargerik gruppe enslige middelklassekvinner som utover på 1800-tallet gjorde oppdagelsesreisene til et livsinnhold». For en 1990-talls fotturist er det umulig å forestille seg hvilke grenser de sprengte og hvilket mot de hadde. De gjorde alt det som ikke sømmet seg for en «dame», samtidig som de på sitt vis forsøkte å holde seg innenfor de vedtatte rammer.

Catharine var ingen barrikadestormer. Kvinnesaken var på det nærmeste et ikkeformulert spørsmål i første halvdel av 1800-tallets Norge, og aller minst noen problemstilling eller diskusjonstema i hennes kretser. Allikevel brøt hun kvinnekonvensjonene, sannsynligvis mer av lyst og trang enn som et bevisst valg. Hun giftet seg aldri, hun var samfunnsbevisst og samfunnsengasjert, frittalende og kunnskapsrik - og med sine utallige vandringer førte hun en ytterst ukonvensjonell livsstil. I bygdesamfunnet ble hun omtalt med respekt og ærefrykt: «Det var eit av desse skarpe, sterke Kvennfolk som likso er fødde til at raada der dei kjem», skrev en av hennes tidlige «biografer» (Hauknes, 1884). Men hun ble også latterliggjort for sin framtoning og for sitt utseende.

Til tross for at reisene og reisebeskrivelsene er det mest originale ved Kølles virksomhet, er det bildene som er hennes viktigste bidrag til oppdagelsen av Norge. Dette fremhever forfatterne, og det er behandlingen av bildene i en reisehistorisk og prospekthistorisk sammenheng som gjør boka til et stykke original kunsthistorieskriving. Catharine Kølles prospekter er hittil et nesten ukjent bidrag til norsk landskapsmaleris tidlige fase. Fordi bildene har vært så lite eksponert, er fargene utrolig godt bevart. De fremstår så klare og sterke som om de skulle vært malt i går. At de ikke har hengt på veggene og blitt bleke og fargeløse, må sies å være et utilsiktet og positivt utslag av kvinnediskriminering! 68 av akvarellene er gjengitt i farger i boka.

Motivene og måten akvarellene er blitt til på, er et av bokas hovedtemaer. Den borgerlige pikeoppdragelsen hadde gitt Catharine Kølle en viss opplæring i å skape bilder, i broderi og tegning. Hennes tidligste produksjon består av konvensjonelle allegoriske og mytologiske motiver, som vi må anta er rene kopier etter bilder i bøker og plansjeverk. En stor del av produksjonen forøvrig er også kopier. Å lage bilder etter forlegg var helt vanlig praksis, det var ingen skam å kopiere. Problemfeltet etterligning/original gjelder også i høy grad prospektene og landskapene, som det knytter seg størst interesse til, og som ser ut til å ha dominert i produksjonen hennes fra 1826-27. Hun besøkte disse årene Danmark og studerte bildene i Det kongelige bibliotek. Hovedtyngden av landskapsbildene ser ut til å falle i 1830- og 40-årene.

Anka Ryalls og Jorunn Veitebergs bok gir

en interessant innføring i formingen og utviklingen av det unge Norge. Gjennom historien om Catharine Kølle får vi et spennende og levende innblikk i de store kulturelle omveltningene landet vårt gjennomgikk disse årene. Skal noe kritisk sies, må det være at det til tider blir lite flukt over framstillingen. Vi ville så gjerne ha kommet denne kvinnen litt nærmere inn på livet. Kanskje har inspirasjonen til å «fly» sittet langt inne? I det Catharine etterlot seg finnes det lite stoff som gir innblikk i hennes person. I bildene slipper hun fantasien mer løs, mens hun i det skriftlige materialet ytterst sjelden ga andre beskrivelser enn de rent topografiske. Bare unntaksvis fortalte hun om folk hun møtte, om stedene hun besøkte eller om økonomiske og sosiale forhold. Aldri beskrev hun noe eller noen innenfor dørstokken av et hus.

Vår kritikk er for bagateller å regne. Vi er forfatterne og forlaget stor takk skyldig. Gjennom denne vakre boka har de gitt oss flere perspektiver og større forståelse for vår kulturhistorie.

Les og bli klokere!

Anka Ryall og Jorunn Veiteberg:
En kvinnelig oppdagelsesreisende i det unge Norge. Catharine Hermine Kølle
Pax forlag, 1991.

Mellomkrigstidens bilder av det kvinnelige

Ved Åse Hiorth Lervik

I begynnelsen av filmen *Karriär* fra 1938, regissert av Schamyl Bauman, forekommer en episode der en reisende teatertrupp blir vist rundt på et jernverk på et mindre sted i Sverige, og den kvinnelige hovedpersonen Monika (spilt av Signe Hasso) kommer bort fra følget. Hun blir stående for nær en smeltekjele som skal tømmes for glødende metallmasse, og reddes ut av den farlige situasjonen av den unge ingeniøren Erik. Under dette skitner han til jakken hennes og må hjelpe henne med å ta bort flekkene, og dermed blir de kjent med hverandre.

Denne episoden tolker Tytti Soila slik som en konsentrert presentasjon av hele filmens handling og tematikk:

> Det skapas en tydlig kontrast mellan verkets mörka och massiva interiör och den i ljus promenaddräkt klädda flickan. (...) Den ljusklädda flickan är definitivt felplacerad i denna miljö, hon har kommit til fel plats (arbetslivet) och hon risikerar att smutsa ned sig där, som hennes kollegor Karin och Nanna har gjort. (...) I arbetslivets värdekrets är den unge mannen Erik Norrby hemma, han är rådig och handlingskraftig och tar hand om den vilsegångna. Han får från början en positiv framtoning som en rask och rättfram ung man medan de övriga manliga gestalterna introduceras svepande, på avstånd och många med en komisk anstrykning. Därför blir det han som i fortsättningen främst uttalar den patriarkala diskursens värderingar. (88)

Kommentaren er representativ for hvordan denne feministiske filmforskeren «leser» betydning ut av bilder og ideologi ut av den konkrete fremstilling. Den gir også et godt innblikk i mediets subtile påvirkningsmuligheter gjennom en tilsynelatende uskyldig og troverdig avbildning av den eksisterende virkelighet.

Et mangfold av teorier

Avhandlingen *Kvinnors ansikte* har undertittelen *Stereotypier och kvinnlig identitet i trettiotalets svenska filmmelodram*. Målet for avhandlingen er å finne de forestillinger den svenske filmproduksjonen i 1930-årene handler om, hvordan de uttrykkes og hvordan de forholder seg til de dominerende forestillinger i den svenske samtid.

I de innledende kapitlene definerer Tytti Soila sine begreper og gjennomgår den teori som hun bygger på, og som hun har hentet forskjellige steder fra: mediaforskerne Stuart Halls og John Fiskes videreutvikling av Louis Althussers filosofi, de amerikanske filmforskerne Theresa de Lauretis, Mary Ann Doane og Maria Laplace, de svenske etnologene Jonas Frykman og Orvar Löfgren og ide(ologi)historikerne Ronny Ambjörnsson, Arne Melberg og Jurgen Reeder, samt Lisbeth Larssons studier i dameblad. Hun redegjør for noen hovedstrømninger i amerikansk feministisk filmteori og filmkritikk: den essensialistiske går ut fra at

kvinner representerer verdier som er vesensforskjellige fra menns og som patriarkatet undertrykker, og blir derved i dobbel forstand mer en (normativ) kritisk retning enn en forskningsretning, mens den antiessensialistiske ikke ser det kvinnelige som biologisk bestemt, men som et produkt av og en integrert del av det patriarkalske samfunnet. Den siste vil i høyere grad søke kunnskap om de prosesser som former «mannlig» og «kvinnelig» identitet. Det finnes filmforskere som med grunnlag i psykoanalyse og strukturalisme hevder at «blikket» i filmen alltid må være mannlig, slik at kvinnelige tilskueres eneste mulighet er å identifisere seg med dette mannlige blikk, eller som mener at kvinnens betydning i filmens tegnsystem alltid vil være romlig (det lukkede rom = livmoren), mens kraften, bevegelsen og forandringen bare kan representeres av den maskuline helt.

Påvirkning fra psykoanalyse kan se ut til å ha ført den feministiske filmforskningen inn i en fallosentrisk blindgate, der kvinnen for evig er henvist til en objektposisjon. Og det er ikke til å komme fra at det dominerende kvinnebildet i filmen er en passiv skjønnhet. Tytti Soila mener likevel at det også i eldre filmer som særlig taler til et kvinnelig publikum – melodrama eller tåreperser og såpeoperaer – likevel fins en kvinnelig diskurs ved siden av, under, i konflikt med den dominerende patriarkalske diskurs, en slags nisjer «der ett kvinnligt subjekt kan ta form».

Stereotypiene

Avhandlingens første hoveddel har overskriften «Den patriarkala diskursen». Materialet for de kvantitative studiene i denne delen er de 63 mest populære filmene fra 1930-årenes produksjon i Sverige, valgt ut etter en indeks for besøkstall. Det er altså de filmene som best kommer publikum – særlig det kvinnelige publikum – i møte og bekrefter deres forestillinger, og i utgangspunktet kan man vente å finne klare speilinger av et sett med borgerlige patriarkalske verdier. Fordi det er kvinnebildene som interesserer mest, har Soila systematisert samtlige kvinneroller etter alder, klasse, betydning og dikotomien ond–god og kommer fram til 12 stereotypier, som delvis bygger på eller faller sammen med de kategorier amerikanske og kanadiske medieforskere har laget for klassifisering av kvinnetypene i nyere film og TV-serier. Karakteristikk og eksemplifisering av kvinnetypene, men også analytisk kommentar til den ideologi de blir bærere av, fyller en stor del av avhandlingens første halvdel. Her er for eksempel en beskrivelse av «sprakfålen», så kan hvem som vil prøve å finne en dekkende norsk betegnelse:

> Den käcke överklassflickan är frimodig og glad, hon heter ganska ofta något nordiskt som Karin eller Dagmar (...).
>
> Sprakfålen är smal, shinglad och permanentad och iförd kläder från NKs 'franska' eller Lejamagasinet. Hon byter ofta toalett och är alltid rätt klädd för tilfället. På trettiotalet var det flott och vågat av unga kvinnor att röka och följaktigen röker Sprakfålen ganska ofta, och när hon vill ha sin cigarett tänd viftar hon med den demonstrativt under näsan på mansfolket.
>
> Om hon inte arbetar fördriver hon sin tid genom att rida, köra bil spela tennis och umgås med sina väninnor eller beundrare. Hon är alltså sällskaplig och aktiv (...). I anmärkningsvärt många fall har Sprakfålen lindat sin förmågna pappa runt lillfingret och behandlar honom med älskvärd och lekfull nedlåtenhet samtidigt som hon klämmer honom på pengar. Sprakfålen kan ge svar på tal och det är inte sällsynt att hon i berättelsens början råkar i dispyt med den man som visar sig bli hennes make. I flera fall saknar hon mor – familjen är alltså inte komplett vilket genom fiktionens kausala system är nog som orsak för flickan att bära sig så självsvådigt åt som hon gör. (56 f.)

Typen er velkjent også fra triviallitteraturen, ikke minst fra den næring min generasjon fikk ta til seg gjennom ungpikebøkene. Jeg gjenkjenner også den

ambivalens Tytti Soila påpeker: Den livs_glade og (over)modige fortjener tilskuernes beundring, men må ikke desto mindre tuktes for å gå inn i hustrurollen. Når overklassepiken i noen filmer velger en mann fra arbeiderklassen, er det tilsynelatende et opprør mot kapitalistiske verdier – men en bekreftelse av patriarkatet.

Selv om man burde vite dette fra før, er det likevel tankevekkende å se hvordan i alt 265 kvinnefigurer fra 63 filmer helt ubesværet faller inn under de 12 stereotypiene, som hver har sin rolle å spille i det samlede filmunivers som gjenspeiler tidens dominerende ideologiske system av normer og vurderinger, og som tilsvarende fortier maktdimensjonen og marginaliserer «det som ligger utanför dets maktcentrum, i första hand kvinnan, och tillsammans med henne andra grupper som inte kan klassificeras som vita heterosexuella män» (41). Kvinnene på lerretet likner (bilder av) virkelighetens kvinne, men er en patriarkalsk projisering, og det som skjer med dem, blir eksempler på straff og belønning som manipulerer tilskuernes følelser og former deres oppfatning av riktig og galt og av riktig og gal kvinnelighet.

Dette belyser Tytti Soila mer inngående i avhandlingens annen hoveddel, som hun kaller «Den ansatta diskursen» (en betegnelse det er vanskelig å finne dekkende uttrykk for på norsk), og som består av fire næranalyser. I hele materialet har hun funnet to filmer der den sentrale kvinneskikkelsen avviker fra stereotypiene, *Intermezzo* (1936) og *En kvinnas ansikte* (1938), begge regissert av Gustaf Molander og begge med Ingrid Bergman i hovedrollen. Hun setter disse dels opp mot Gustaf Edgrens *Valborgmässoafton* (1935) – også med Ingrid Bergman! – og den allerede nevnte *Karriär*, dels mot amerikanske nyinnspillinger fra henholdsvis 1939 og 1941.

Kjærligheten overvinner alt

Monika i *Karriär* skilles fra sin Erik på grunn av en misforståelse, og arbeider seg fram til suksess som skuespillerinne. Men kunstnerisk modning og yrkesmessig selvstendighet er ikke uttrykk for en emansipasjonsprosess, tvert imot fungerer det som middel til å opphøye kjærligheten enda mer enn vanlig for kvinner: alt dette ofrer Monika villig vekk da Erik og hun møtes igjen. I avslutningen bølger eng og løvskog bak de to elskende som bilde på at kvinnen er ført tilbake til naturen.

Valborgsmässoafton er en av de svenske filmer fra trettiårene som helt åpenlyst blir innlegg i debatten om et aktuelt samfunnsspørsmål. I åpningsscenen kommer fem kvinner trillende med hver sin barnevogn, men vognene inneholder avisbunker i stedet for barn, og avisene har slått opp avsløringen av en fosterfordriver. Synkende fødselstall ble oppfattet som et problem i flere vestlige land i mellomkrigstiden, og hadde selvfølgelig nær sammenheng med debatten om kvinnens stilling generelt. Avisene i barnevognene er et klart billedlig uttrykk for et standpunkt: det er feil av kvinnene å (mis)bruke sine krefter i yrkeslivet, når deres egentlige oppgave er å føde (flere) barn. Samtidig, mener Tytti Soila, fins det her den tolkningsmuligheten at kvinnene på grunn av de dårlige tidene må arbeide og ikke har råd til å få barn. Det disharmoniske i situasjonen forsterkes av bakgrunnsmusikken, «det ovanligt pockande och skrällande arrangementet av sången 'Bä bä vita lamm'.» (103)

I filmens hovedhandling ønsker Johan Borg seg barn i ekteskapet med Clary, som ikke ønsker barn. Han anklager sin hustru for at hun ikke vet hva kjærlighet egentlig innebærer, og hun svarer trossig: «Jo tack, jag har den äran att veta det – och därför reser jag!» Kjærligheten innebærer nemlig, sier Tytti Soila, «ett krav om att hon skal

föda honom ett barn mot sin egen vilja» (114). Her formuleres en annen diskurs enn den dominerende, et kvinnelig krav om selvstendighet, uavhengighet, råderett over egen kropp og egen situasjon, eller altså en «ansatt» (angrepet, motsatt, betrengt?) diskurs. Men denne protesten målbæres av en person som er klart usympatisk tegnet, den egoistiske Clary. Da hun likevel blir gravid, får hun utført abort hos en kvakksalver, et tydelig overgrep mot naturen og kvinneligheten. Fremstillingen gir derigjennom ektemannen/helten rett til å bryte med hustruen, og han finner den sanne lykken hos sin sekretær Lena - spilt av Ingrid Bergman - som har elsket ham i hemmelighet gjennom lang tid og ikke har noe høyere ønske enn å føde (hans) barn. Clarys ulykke fullbyrdes med hennes selvmord. Den kjærlighet som seirer, er knyttet til kvinnelige verdier slik patriarkatet definerer disse.

Den kvinnelige diskursen

En av de suverent beste filmer i svensk 1930-årsproduksjon var *Intermezzo*, som den amerikanske produsenten David Selznick likte så godt at han kjøpte rettighetene og produserte filmen i amerikansk versjon, uten å endre manuskriptet, og han overtok Ingrid Bergman til å spille samme rolle i den nye versjonen. Likevel er forskjellen mellom de to filmene overraskende stor.

Hustruen i trekanthistorien, Margit Brandt, blir i den svenske filmen spilt av Inga Tidblad, som skaper en vakker og sympatisk skikkelse, en eksemplarisk hustru og mor, mens rollen i den amerikanske versjonen spilles av Edna Best som med «sin platta frisyr och gnälliga röst» gjør det lettere å akseptere den mannlige hovedpersonens utroskap. Til den mer nyanserte og kompliserte karakterskildringen i Gustaf Molanders original hører at Margit Brandt er seg bevisst hvor meget hun har ofret for bli sin kunstnermanns faste punkt i tilværelsen, og i en lavmælt oppgjørsscene spør hun mannen om han har tenkt over at hun kanskje ennå har noen behov i livet, og om han selv ville ha vært fornøyd i hennes sted: «Men du vill att jag ska vara det, du fordrar att jag år etter år ska gå upp i mitt hem, att jag bara ska gå här och längta efter de fattiga stunder du behagar skänka mig, mina intressen och mina känslor - som jag ibland tror blivit ganska likgiltiga för dig förresten.» (129) Dette, sier Tytti Soila, er protesten fra en kvinne som har gjort alt for å svare til de ideal samfunnet stilte opp for henne, og som finner at hennes innsats ikke blir vurdert etter fortjeneste: «I protesten avslöjar hon också det otillräckliga för kvinnan som väntande föremål för mannens uppmärksamhet och begär.» Replikkene er strøket i den amerikanske versjonen!

Analysen påpeker videre hvordan Molander også i interiører, bildekomposisjon og lyssetting har skapt et klaustrofobisk bilde av det borgerlige hjem, et sted der mennesker er innestengt av konvensjoner og forpliktelser.

Enda viktigere er det at hans film gir plass for det kvinnelige subjekt og det kvinnelige begjær. Den mannlige hovedpersonen er kunstner, en romantisk følsom og åndeliggjort skikkelse som ikke på noen måte fyller den patriarkalske mannsrolle, og som i desto sterkere grad blir gjenstand for kvinnenes blikk:

Holger Brandts 'agerande' består i huvudsak av långa samtal med de andra personerna - eller av att han spelar ett musikstycke. Musiken framträder därmed naturligt som en förlängning av rösten. I synnerhet när Holger musicerar, men inte bara då, smyger kameran nära hans ansikte och inbjuder åskådaren till kontemplation inför de miukt välvda ögonlocken, läpparnas ofrivilliga, bevekande rörelse och ögonfransarnas skugga på kinden. Det är också påfallande hur ofta kvinnorna betraktar Holger när han övar, helt försjunken i musiken och omedveten om blicken som faller på honom. Det är också Anita som vid

första mötet med Holger träder in i rummet, hejdar sig och stannar vid dörrposten för att se på honom och lyssna. Detta motsäger den förut refererade ordningen i den klassiska filmens narration, där det i regel är kvinnan som är avsedd att bli betraktad. I *Intermezzo* gör alltså den kvinnliga rollgestaltens blick intrång på mannens traditionella revir och rubbar den manliga blickens dominans. (125)

Soila mener også at musikken i særlig grad blir et «sted» der det kvinnelige begjær får mulighet for å uttrykke seg. Handlingen ender i begge versjoner med at mannen vender tilbake til hjem, kone og barn, men det er vel ikke overraskende at den svenske filmen gir større plass for Anitas, den kvinnelige kunstnerens, ambisjon og utfoldelse.

I *En kvinnas ansikte* er Ingrid Bergman noe så uvanlig som en kvinnelig leder for en gangsterliga, og enda mindre enn i *Intermezzo* fins det en sentral mannsfigur som kan fungere som autoritet i beretningens hierarki. Derved blir det ledig plass for det kvinnelige subjekt til å utfolde og utvikle seg. Legen som opererer bort Annas skjemmende arr, spiller i Molanders film nærmest rollen av en god fe som hjelper henne på et avgjørende punkt, men overlater til henne selv å finne veien videre. I den amerikanske versjonen *A Woman's Face* er legens rolle langt mer dominerende og representerer på den ene siden «den allseende, kontrollerande blicken» (154), på den andre siden det ekteskap som har vært Annas hemmelige ønske og til slutt blir hennes belønning. Også i dette tilfelle viser sammenlikningen mellom den svenske og den amerikanske versjonen at det kvinnelige subjektet har en utsatt stilling og lett blir trengt tilbake av den dominerende patriarkalske ideologi som de fleste filmkunstnere i tiden var innforlivet med.

Tekst og mottekst

Ettersom de fleste av oss på den ene eller den andre måten stammer fra mellomkrigstiden – dette høydepunkt for husmoderlighet og borgerlige verdier – gir de populære filmmelodramaene, som stadig sendes i repriser på svenske kanaler, atskillige muligheter for gjenkjennelse. Men samfunnet rommer til enhver tid mer enn ett sett av verdier og konvensjoner, det vil alltid finnes motstridende meninger og konkurrerende ideologier. Selv om filmhandlingen nesten uten unntak er slik konstruert at den belønner egenskaper og atferd som stemmer med rådende ideologi, må den også gi rom for «slemme» personer som den kan forstøte, og for umoral som den kan avgrense seg mot. Det er når disse avvikene ikke bare blir farlige på et ytre plan, men også forståelige, at de truer harmonien i et hierarkisk system.

Både i film og i litteratur er det gjennom inkonsekvenser, selvmotsigelser, gjennom «sprekker» i fremstillingen at protestene mot den patriarkalske ideologi kan ytre seg, og tilskuerne kan i slike fragmenter av et annet mønster identifisere egne erfaringer som ikke stemmer med det allment godkjente. Tytti Soila viser i sine intelligente analyser hvordan filmen har flere muligheter for å uttrykke motsigelsene enn den litterære tekst, for eksempel ved å kontrastere bilde og replikk, eller ved å tildele musikken en talende rolle i strid med den eksplisitte fremstilling. Men hun viser også, særlig i sammenlikningene mellom svenske og amerikanske versjoner, at filmen i høyere grad er del av et produksjonssystem med tilpasning til markedskrefter og den (selv)sensur dette kan bety.

Fremstillingen er klar og innsiktsfull, og de velvalgte filmbildene er et ekstra pluss.

Tytti Soila:
Kvinnors ansikte. Stereotypier och kvinnlig identitet i trettiotalets svenska filmmelodram.
Doktoravhandling 1991. Avdelningen för drama och film, Stockholms universitet

LITTERATUR-

KOMMENTARER

Kvinner sprenger grenser?

Om kvinners livsvilkår i Distrikts-Norge

Denne rapporten er en sluttevaluering av det 3-årige kvinneprosjektet «Grenseløse deg» i Sør-Varanger kommune i Finnmark (1988-1991). Evalueringen retter fokus mot noen sider ved kvinneprosjektet; slik som måldefinering, målkonflikter, organisering, iverksetting og gjennomføring. I den grad det har vært mulig innen prosjekt- og evalueringsperiodens rammer, gir rapporten en oversikt over målbare resultater av prosjektet; slik som oversikt over nyetableringer og kompetansehevings- og omsorgsavlastende tiltak. Størst oppmerksomhet rettes imidlertid mot prosessene med å bygge nettverk mellom kvinner i lokalsamfunnet og mellom prosjektet og dets «omverden», samt betydningen av disse. Gjennom prosessene med å danne nettverk har prosjektledelsen forsøkt å forankre og integrere prosjektet i lokalsamfunnet, men også å knytte prosjektet an til den nasjonale kvinnesatsingen i distriktene.

I løpet av siste halvdel av 1980-tallet ble kvinneprosjekter som «Grenseløse deg» iverksatt som ledd i en nasjonal strategi for distriktsutvikling. Bakgrunnen for satsingen var at offentlige myndigheter oppfattet økt kvinneutflytting og kvinneunderskudd som en trussel mot den distriktspolitiske hovedmålsetting om å opprettholde bosettingen. Kvinnerettet distriktsutvikling ble lansert for å finne nye løsninger på den vanskelige situasjonen i mange distrikter.

«Grenseløse deg» har en tosidig målsetting: Dels å skape ny næringsvirksomhet for kvinner, dels å skape bedre rammevilkår for kvinners deltakelse i arbeids- og samfunnsliv. I prosjektet ble kvinneperspektiv operasjonalisert til å skape en infrastruktur som kunne gi rom for å etablere nye organisatoriske løsninger på hverdagens problemer, ved å forene deltakelse og engasjement på flere livsområder samtidig. For å nå disse målene har prosjektet satt i gang tiltak på et bredt spekter av livsområder: kultur, kompetanseheving, omsorgsavlastning, næringsvirksomhet og nettverksbygging. En latent målsetting har vært at kvinneprosjektet skulle bidra til utvikling av mer jevnbyrdige forhold mellom kvinner og menn både i familieliv, arbeidsliv og samfunnsliv. Målet for

evalueringsarbeidet har vært å studere hva slags prosesser som på denne måten ble satt igang, og hvilke virkninger de ville skape. Sentrale problemstillinger er: I hvilken grad bidrar kvinneprosjektet til å skape bedrede deltakelsesmuligheter for kvinner i arbeids- og samfunnsliv, samt øke kvinners innflytelse over den lokale omstillingsprosessen?

Den forståelsen som kvinneprosjektet har lagt til grunn for hva utvikling i et kvinneperspektiv er, sprenger etablert, offisiell tankegang som oppfatter utvikling som et teknisk og økonomisk spørsmål. Kvinneprosjektet har lagt opp til en totalstrategi for utvikling og omforming av lokalsamfunnet ut fra ønsker og behov hos kvinnene. Målene for kvinneprosjektet har vært langt bredere enn ren materiell velstand og et konkret antall arbeidsplasser. Prosjektet har med andre ord forsøkt å utvide kommunens, Distriktenes utbyggingsfonds og statlige departementers syn på hva omstilling og utvikling er. Dette «utvidede synet» har kvinneprosjektet bare i begrenset grad fått gjennomslag for.

Et sentralt virkemiddel i prosessen med å skape et levedyktig lokalsamfunn med aktive og innflytelsesrike kvinner, har vært danning av ulike former for nettverk. Prosjektet har gjennomgått en utvikling fra nettverksdanning mellom kvinner lokalt til økt oppmerksomhet mot «eksterne» samhandlingspartnere. Slik har kvinneprosjektet bidratt til at kunnskap om kvinners betydning og roller i samfunnet, er drøftet i stadig nye fora.

En av de effekter som kan komme til å få størst betydning på lengre sikt, er derfor at kvinneprosjektet har satt kvinners livsvilkår og forholdet mellom kjønnene på den lokalpolitiske dagsorden. Fra en situasjon ved prosjektstart med liten eller ingen forståelse for dette arbeidet lokalt, har prosjektet ved prosjektslutt fått et visst gjennomslag ved at kommunen åpent erkjenner sitt ansvar for å ivareta kvinneperspektivet i planlegging og iverksetting av tiltak. Prosjektet har dermed bidratt til at det er startet en debatt lokalt om hva kvinneperspektiv er og hvordan dette skal videreføres. Sommeren 1991 ble prosjektet forlenget med 2 år finansiert av Næringsdepartementet.

Evalueringsrapporten består av tre selvstendige deler. Del 1, *Valg av evalueringsmodell*, gjør rede for den teoretiske innfallsvinkelen *kvinneperspektiv*, som også danner tolkningsramme for evalueringarbeidet. Del 2, *«Grenseløse deg» – iverksetting, gjennomføring og foreløpige resultater*, er en kronologisk gjennomgang av innholdet, samt framdriften og organiseringen av prosjektet, og redegjør for de foreløpige resultater. Del 3, *«Grenseløse deg» er som ei vevkjerring! Om prosjektorganisering og nettverksbvgging*, beskriver og analyserer de nettverk kvinneprosjektet enten har spunnet selv eller er blitt fanget inn i.

Kirsti Pedersen:
Kvinner sprenger grenser? Organisering og nettverksbvgging i og omkring kvinneprosjektet «Grenseløse deg»
Et kvinneprosjekt i grenselandet Sør-Varanger
Finnmarksforskning, rapport 5:1991.

«Mønster»-mennesker eller roboter?

Teknikkens utvikling – kartlegging av menneskets gener – hvor går grensen?

På Forlaget Thorup i København er det utgitt en bok som tar opp spørsmål rundt kartlegging av våre gener. I løpet av 10-15 år håper forskerne å ha kartlagt alle menneskets gener. USA, Japan og EF satser milliarder av kroner på denne forskningen. Kunnskap om genene har betydning for bekjempelse av sykdommer, men slik

kunnskap kan også endre våre liv. Skal vi begynne å velge ut mennesker etter bestemte arvelige egenskaper? Kan man få arbeid og forsikring hvis man er disponert for kreft? Skal vi endre på genene slik at menneskene blir høyere? - mer intelligente? Dette er noen av de spørsmål boken stiller. Det er viktig at de sosiale og etiske konsekvenser tas opp til diskusjon allerede nå. I boken legges problemene fram slik at ungdommen også kan delta i denne diskusjonen. Boken retter seg primært til videregående skoler/høgskoler, undervisningsinstitusjoner, fagforeninger etc., som ønsker en lett tilgjengelig innføring i problemene.

I samme serie er tidligere utkommet «Fosterbørn. Når teknikken griber ind i livets begyndelse». Denne boken er også skrevet med undervisning for øyet, og for å innlede til debatt rundt spørsmål som kan få konsekvenser for en lang rekke av våre viktigste forhold i livet: Når defineres man som menneske? Kan det drives forsøk på et foster? Bør syke fostre aborteres? Hvor langt skal vi gå med den nye teknikken? Boken gir ikke noe svar. Men samtidig viser forfatterne hvor vanskelig det er å ta

stilling til forhold som involverer våre følelser, livsvilkår, normer og verdier.

Bo Andreassen Rix:
Jagten på Generne.
Om kortlægningen af vore gener.
Forlaget Thorup 1990.

Ole Münster/Bo Andreassen Rix:
Fosterbørn. Når teknikken griber ind i livets begyndelse.
Forlaget Thorup 1989.

MØTER SEMINARER

KONFERANSER

Kvinneforskning, kvinnebevegelse, kvinneliv

«Women's Studies, Women's Movements, Women's Lives» samlet rundt 250 kvinner i Preston, Lancashire i dagene 24. til 26. juli. Den årlige konferansen til Women's Studies Network i Storbritannia har god oppslutning fra ulike disipliner og regioner.

Konferansen var bygget opp rundt plenumsforedrag og mindre seminarer med forberedte innlegg. En rekke seminarer ble arrangert parallelt, og vi kunne selv velge hvilke vi ville delta i. Et prisverdig innslag var det at arrangørene hadde fått trykket opp sammendrag av alle seminarinnleggene på forhånd. Dermed ble det lettere å forholde seg til de mange og spennende seminar-titlene, og valgets kval ble mindre.

La meg starte med et seminar som i høyeste grad har allmenn interesse for norsk kvinneforskning: Hva slags status har kvinneforskningen etterhvert, og hva betyr mannsforskningen? Diane Richardson & Vicky Robinsons seminar het «Publishing, Feminism, Redefining the Women's Studies Discourse». Forlagsvirksomhet er penger og makt, og hva forleggerne gjør er viktig for oss. Innlederne hadde analysert bokkataloger fra en rekke forlag for å finne fram til hvilke organiserende kategorier som ble brukt. Gjennom helt konkrete eksempler på hvordan forlagene skifter ut women's studies med gender studies, eller grupperer women's studies under gender studies og eventuelt men's studies osv., kastet de tankevekkende lys over utviklingen i kvinneforskningens status og plass. Deres foreløpige konklusjon var at kvinneforskningsfeltet blir avpolitisert gjennom forlagenes «politics of labelling». Det er et klart skifte i vekten som tillegges kvinneforskning. Stadig oftere blir den underlagt kategorien kjønn, og mer oppmerksomhet blir rettet mot menn og maskulinitet. Undertrykkingsaspektet dempes ned, ord som feminisme og patriarkat brukes sjeldnere, og Men's Studies oppstår som et avgrenset felt. – En tilsvarende analyse av norsk forlagsvirksomhet synes fruktbar.

På et seminar om «Women at Work» tok Jan Craven Griffiths opp spørsmålet om kvinners forhold til karriere. Hun stilte kritiske spørsmål til tradisjonelle ledermodeller med utgangspunkt i egne erfaringer fra

Akademia. Lederidealet dreier seg i bunn og grunn om tilgjengelighet, og ikke så mye om effektivitet og måloppnåelse. Dette strider mot feministiske idealer om tid og rom både for arbeid og kjærlighet, og om behovet for å disponere arbeidstida effektivt. Kvinnelige ledere måles imidlertid ikke først og fremst etter resultatene, men nettopp etter grad av tilgjengelighet. Val Wash fulgte opp tråden i sitt innlegg «Transgression in Academy» som var et sterkt innlegg om de innebygde motsetningene mellom Akademia og kvinnebevegelse. Kvinneforskningen er på konstant kollisjonskurs med Akademia, i synet på studentene, på forskningsmetode osv. Oppgaven må være å opprettholde og styrke «den frigjørende stemmen» kjennetegnet av kritikk og opposisjon, og ikke en akademisk stemme med snevre akademiske mål.

Plenumsforedraget første dag ble gitt av Nira Yuval-Davis og hadde tittelen «Women, Ethnicity & Empowerment». Et hovedpoeng var at identitet ikke er fastlagt en gang for alle, men at den konstrueres og endres kontinuerlig. Det å lage identitetskategorier er et politisk spørsmål. I forhold til etnisitet slo hun fast at alle kvinner, også hvite, har etnisitet. Og at det er forskjeller mellom svarte kvinner også. Mens 70-åras politikk dreide seg om å «lage» kvinner, har 80-åra hatt differensiering i fokus. Oppgaven for 90-åra må være å holde begge posisjonene samtidig. Hvis dekonstruksjonen går for langt, vil det skade mulighetene for politisk mobilisering, og for koalisjoner for å fremme konkrete mål.

Gina Vargas, initiativtaker til Flora Tristan-senteret i Lima, Peru, fortalte om forholdet mellom kvinnebevegelsen og kvinneforskningen i Latin-Amerika. Utviklingen i Latin-Amerika er utrolig spennende. Stadig flere kvinner bli mobilisert i forbindelse med de store verdensdelskonferansene som arrangeres annethvert år. Forholdet til kvinneforskningen er ikke statisk, men kvinneforskningen har spilt en viktig rolle. Gina Vargas understreket at det er et mangfold i måter å utvikle kunnskap på, og at nettopp vekselvirkningen mellom konkret, praktisk erfaring og abstrakt, teoretisk erfaring er viktig. Hun representerer selv denne blandingen, og understreket at kvinneforskning er en viktig form for aktivisme.

Kate Young fortalte engasjerende om sitt arbeid med Womankind, et utviklingsfond for kvinner. Hun skisserte ulike faser i sin og Womankinds forståelse av utviklingsarbeid. Et viktig ledd i virksomheten nå er å bidra til en konsolidering av det sivile samfunn i utviklingslandene. En støtte til kvinneorganisasjoner og nettverk er «ikke hjelp, men politikk», fordi det bidrar til egenutvikling.

Ruth Pearson snakket om Women and Global Change: Opportunities and Dangers. Hun var opptatt av forholdet mellom globale utviklingstrekk og lokale forhold, og påpekte at geopolitikk er blitt mye viktigere enn før. Det internasjonale systemet er under kraftig endring både om vi ser på FN-systemet og på nasjonal-statene. Hvordan er det mulig å lage handledyktige kvinneorganisasjoner når statsstrukturene faller sammen?

Sylvia Walby holdt et spennende foredrag med tittelen «The Changing Forms of Patriarcy & Feminist Theory. Backlash in a Historical Context». Utgangspunktet var Faludi's bok *Backlash*. Walby diskuterte overføringsverdien ved først å se på backlash-problematikken i et historisk lys, og deretter ved å sammenligne USA og England. Kvinnebevegelsens første fase ebbet ut på grunn av backlash for eksempel i arbeidsmarkedet og i holdninger til seksualitet, og ikke fordi kravene var blitt innfridd eller fordi kvinnene selv begikk politiske feil. Men kvinnebevegelsen opphørte ikke å eksistere, den «bare» endret karakter. Kvinner i fagbevegelsen kalte seg for eksempel ikke feminister, men de sloss fortsatt for

kvinnekrav. Også i dag står kvinnebevegelsen overfor store tilbakeslag. Men det er ikke et enkelt spørsmål om enten framgang eller tilbaketog, det er mer et spørsmål om endringer i patriarkatet. Det vil si tilbakegang i noen sammenhenger, mens det kan være framgang på andre områder. Det offentlige patriarkatet endrer seg, men det dreier seg ikke bare om å skyve kvinnene tilbake til hjemmet. Offentlig politikk fører til økende fattigdom blant kvinner, og dermed også til økende polarisering mellom oss.

Det er alltid spennende å overvære tverrfaglige kvinneforskningskonferanser utenfor Norge. Engelske kvinneforskere er åpenbart mye mer involvert i spørsmål som etnisitet og rasisme enn vi er; lesbiskhet og heteroseksualitet har en helt annen og framtredende rolle enn hos oss, og forholdet til myndighetene er atskillig mer anstrengt og motsetningsfylt. Men bekymringen knyttet til angrepene mot kvinnebevegelsen, og til kvinneforskningens politiske og faglige betingelser framover, den er felles.

La meg helt til slutt nevne lysbildeforestillingen «Labismina – a survivor of child sexual abuse returns from the underworld». Den kan anbefales som undervisningsmateriale, og bestilles fra Mumtaz Karimjee og Lindsay River, c/o Autograph, Bon Marche Building, 444 Brixton Road, London SW4.

Hvis noen er interessert i sammendrag fra seminarene, kan jeg sende kopi. Rapport fra konferansen ventes å foreligge i bokform før neste konferanse sommeren 1993.

Beatrice Halsaa

«Alice in Wonderland»

Amsterdam 16.–19. juni 1992

Denne første internasjonale konferansen om jenter og «jentedom» (girlhood) samlet et stort antall deltakere. Det endelige programmet var sendt ut til omkring 250 personer. Hovedspørsmålet som konferansen skulle dreie seg om var: Hvordan er jenter – og hvordan er de blitt slik? I drøftingene av dette spørsmålet ble deltakerne oppfordret til å legge vekten på grenser, overganger og dilemmaer.

Konferansen hadde stor faglig bredde: Deltakerne representerte ulike perspektiver: Sosiale, politiske, kulturelle, filosofiske og epistemologiske. Opplegget var delt i plenumsforedrag og workshops i forhold til fem deltemaer: Oppdragelse/utdanning, Eros, seksualitet og kroppen, Staten og utforming av politikk, Fantasi og representasjon, Ungdomskultur og livsverden. I hver workshop var det deltakere fra land i og utenfor Vest-Europa. Den 3. verden var ganske godt representert.

En hensikt med konferansen var å bringe sammen forskere for å få oversikt over hva som finnes av forskning om jenter, og få i stand sammenligninger og diskusjoner om teori og metoder. En annen hensikt var å drøfte hvordan ulike politiske og ideologiske strategier definerer og plasserer jenter i forhold til samfunnet.

Arrangørene ønsket at de faglige drøftingene skulle fokusere på om det er mulig å gripe «jentedom» som noe annet enn forberedelse til å bli voksen kvinne. De ville sette sosialiseringsbegrepet under debatt og var opptatt av både å dekonstruere og konstruere gender-begrepet.

Det gikk frem av mange av de nederlandske innleggene – både skriftlige og muntlige – at drøftinger omkring hva det innebærer å være jente er blitt spesielt viktig i dette landet fordi regjeringen i 1989 presenterte en offentlig utredning kalt: «Jenters og unge kvinners sosiale posisjon». I utredningen ble det trukket opp retningslinjer for hvordan politikken skulle fremme kvinners økonomiske uavhengighet. En av de nederlandske innlederne pekte på at utredningen konstruerer et bilde

av «superjenta», dvs. en jente som er økonomisk og kulturelt uavhengig og er full av selvtillit. Regjeringen har skapt en diskurs som dreier seg om hvordan jenter skal forholde seg i dagens situasjon. I meldingen blir det understreket at det er jentenes eget ansvar å bli superjenter og dermed bli virkelige borgere (citizens). I og for seg er hensikten med diskursen å øke likestillingen mellom kjønnene, men det er underforstått at likestilling innebærer at jenter blir lik gutter. Innlederen spurte hvorfor jenter absolutt må forandre seg og strekke seg mot et slikt superjenteideal. Hvorfor kan ikke samfunnet - eller guttene - forandre seg?

Deltakerne på konferansen representerte et vidt spekter av kunnskaper om jenter. Det var spennende og utfordrende å delta, og også problematisk fordi en måtte velge bort mange interessante sesjoner. En del av analysene var forholdsvis tradisjonelle - dvs. at de bygde på et sosialiseringsperspektiv hvor jentedom er forstått som en overgangsfase, og det som skjer med jenter i denne fasen kan forklares i forhold til at de skal bli voksne kvinner. Andre forskere - og en vesentlig del av de nederlandske deltakerne - forholdt seg til et perspektiv utviklet innenfor en psykoanalytisk retning inspirert av poststrukturalistisk feminisme. En av representantene for denne retningen og som var hovedinnleder på konferansen, er den britiske psykologen Valerie Walkerdine. Hun er sterkt opptatt av å dekonstruere begrepet «utvikling» (development), dvs. ideen om at det finnes universelle stadier som alle barn går gjennom på sin vei mot voksen alder. Hun kritiserer hvordan denne tankegangen bidrar til den samfunnsmessige konstrueringen av femininitet som appliseres på jenter. Walkerdine stiller derfor spørsmål ved teorier og begreper utviklet av Nancy Chodorow og Carol Gilligan. Det er i denne forbindelse av interesse å merke seg at Carol Gilligan ikke var til stede på konferansen. Selv fokuserer Walkerdine på spørsmålet: «Hvordan kan vi gjøre rede for det faktum at jenter virkelig er forskjellige fra voksne kvinner?»

Ett av høydepunktene på konferansen var en paneldebatt om teori og epistemologi. Her møttes flere av de viktigste innlederne på konferansen til en - etter hvert temperamentsfull - debatt om begrepene utvikling og sosialisering. Jeg må innrømme at jeg først i ettertid - etter å ha kunnet konsentrere meg om noen av de papers som var skrevet av deltakerne - har blitt i stand til å oppsummere for meg selv hva jeg syntes jeg lærte av å lytte til debatten:

Sosialisering og utvikling er fremdeles brukbare begreper. Men når vi benytter dem, må vi være oppmerksomme på farene ved å se på dem som uttrykk for universelle, a-historiske tendenser. Vi må tenke igjennom hvordan en tradisjonell oppfatning av sosialiseringsbegrepet legger til rette for å analysere i termer av reproduksjon/adapsjon, og dermed gjør det problematisk å oppfange tendenser til endring og motstand.

En av paneldeltakerne utdypet i det skrevne sammendraget av innlegget hvorfor han mener vi likevel ikke må forlate sosialiseringsbegrepet:

«Another reason for not dropping the socialization paradigm, but adjusting it, is the lack of promising alternatives. This holds in particular for the socalled «French Thinking». Ironically, close inspection of the studies inspirated by Foucault reveals an «oversocialized conception of (wo)man». Lacanian thinking is no less problematic. In the first place, empirical research is discouraged. But even more importantly, the approach is ahistoric and completely looses track of the social context». (Vincent Duindam, State University Utrecht, The Netherlands).

Jeg mener dette var et viktig bidrag både i forholdet til paneldebatten og til

andre debatter på konferansen.

Ved siden av det vitenskapelige utbyttet av konferansen, fikk vi også oppleve en rekke spennende kunstneriske innslag. Samtidig med konferansen foregikk dessuten «Festival of International Films about Girls» i Amsterdam. Deltakerne var invitert til flere betydelige filmer.

Konferansen var preget av et høyt faglig nivå, samtidig som arrangørene representerte et perspektiv som var nytt for mange av deltakerne, og virket svært utfordrende på en del av oss. At vi utfordrer hverandre er etter min mening verdifullt for den feministiske diskursen.

På mange måter synes jeg valget av tittel på konferansen er dekkende i forhold til de overveldende inntrykkene. Jeg kjenner det som om jeg har vært i Wonderland, og noen av mine vante oppfatninger er blitt problematiske å holde fast på, samtidig som andre faglige innsikter er blitt utdypet.

Hildur Ve

Å være kvinne i verden og bli betraktet av terapeuter

Et kritisk tilbakeblikk på den 10. internasjonale kongress i psykosomatisk obstetrikk og gynekologi, Stockholm, juni 92

Stockholm tok imot med strålende sommer, nygrønne parker, glitrende vann og yrende uteliv. For det var ikke bare ett evenement i verdensformat som tiltrakk både mennesker og medier fra alle himmelstrøk. Hele tre begivenheter gjorde Stockholm til en av verdens navler i disse junidager: Bruce Springsteen var i byen, fotballen rullet for penger og ære, og gynekologer søkte viten og innsikt. Jeg valgte å være blant de sistnevnte som en av de få allmennpraktiserende leger i en multifaglig gruppe av ca. 500 helsearbeidere fra 40 land i verden.

Deltagerne representerte følgende fag: gynekologi, obstetrikk, psykiatri, jordmorfaget, fysioterapi, psykologi, seksualterapi, sosiologi, fysiologi, farmakologi, epidemiologi, familieterapi, sosialantropologi, pediatri, jus, sykepleie og allmennmedisin. Og sannsynligvis enda flere.

15 afrikanske, 2 arabiske, 35 asiatiske, 22 australske og newzealandske, 8 kanadiske, 45 amerikanske, 2 sørafrikanske, 2 israelske og nesten 350 europeiske deltagere var samlet.

Et overblikk over auditoriet den første morgen bød på et uvanlig bilde: kvinnelig majoritet på en medisinsk kongress. Hvis sosial ikonografi er oppfunnet, var det et nydelig eksempel for faget. Verdens gynekologi er i menns hender. Men når kvinners seksualitet og reproduksjonsevne blir relatert til psyke og samfunn, er det kvinnene som kommer og vil lære. Er denne relasjon mindre interessant for menn?

Et raskt blikk på kongressens meny: tre dager med plenumsforelesning, fem symposier pluss «special lectures» og «special interest group» på formiddagen, lunsjforelesning! - med matpakke på knærne, fire symposier, fire workshops og åtte seksjoner frie foredrag hver ettermiddag, dertil «controversies» til debatt og posters til beskuelse. Det vil si servering av viten med og uten innsats fra konsumentene i åtte timer ganger tre.

Den sosiale meny bød på åpning med kvinner og sang i konserthuset, god mat hos Stockholms kvinnelige ordfører i storslagne Stadshuset med gullmosaikk inne og kroner på taket, en simpelthen fortryllende konsert med unge blåsere og alle tiders musikk i en kirke (som tidligere har samlet verdens øyne under Olof Palmes begravelse). Men deltagerne oppdaget også andre steder og forlystelser. Forøvrig var det kø ved Operakälleren.

Å berette om faglige opplevelser ved en slik kongress er et subjektivt foretagende.

Jeg vet simpelthen ikke hvordan «man» hadde det. Derfor sier jeg: Blant alle emner som handlet om å være kvinne i verden sett med medisinske, rettere sagt terapeutiske øyne, måtte jeg velge det jeg ville vite mer om. Derfor vet jeg i dag ikke mye mer om menopause, anonyme sædgivere, infertilitet, prevensjon, den brennende vulva og elektiv ovariektomi enn før.

Men jeg vet litt mer om kvinne–mannpolaritet, den sosiale og politiske kontroll over kvinners reproduktive evner, makt-asymmetrien og den mannlige overordnethet i alle vitenskapelige diskurser, der menns syn på verdier og relevant viten er dypt integrert i definisjonen og fiksjonen om den nøytrale, upåvirkede og kjønnsløse vitenskap. Den engelske Ann Oakley, sosiolog og forfatter, holdt en meget avansert forelesning om det siste, legen og farmakologen Kerstin Uvnäs-Moberg åpnet dagen for det første.

Dypest inntrykk etterlot en mann. (Se der, sier noen.) Fra WHO i Geneve kom Muhammad Fathalla, for å snakke om politisk kontroll av kvinners seksualitet og reproduktive evner integrert i sosiale strukturer i verden. Synet av en bestefargammel muslimsk egypter satt alle mine argeste fordommer i full beredskap – og han gjorde dem så grundig til skamme! Aldri før har jeg hørt en så nådeløs anklage mot maktmisbruken overfor kvinner, en så klar fremstilling av maktmekanismer i politisk og sosial forkledning, et så betingelsesløst krav om å la kvinner selv eie sin kropp og et så kompromissløst og entydig budskap om kvinners rett til å lære for å kunne velge. Han rystet forsamlingen med data og tall, som vitnet om kvinners kår i verden og maktens spill med dem. Åpning og slutt bød på den samme tegning – med en *ørliten* forandring som skal til for å redde verden fra å kveles av menneskemasser. Den variabel som har vist høyest korrelasjon med antall barn pr kvinne er hennes utdannelse. Når kvinner *vet å velge*, forutsatt kunnskap og valgmuligheter, velger de å føde få barn. Og tegningene var slik, i forenklet gjengivelse.

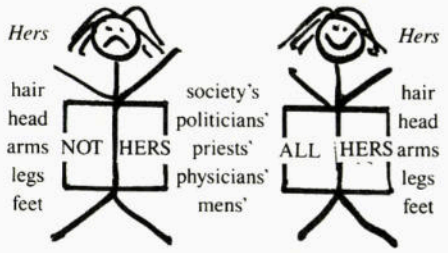

Forøvrig lærte jeg mye mer om seksualisert vold og dens konsekvenser. Der hadde fagkomiteen samlet forskere i verdensklasse: Diana Russel og David Finkelhor, sosiologer fra USA. Gynekolog Derek Jehu og sosiolog Ann Oakley fra England, kvinneforsker Mariann Eliasson fra Sverige og psykiater C.V. Ford fra USA supplerte med tanker om somatiske følger i medisinsk forstand, vitenskapsteoretiske problemer i forskning omkring sosiale rollekonflikter, og somatisering som psykiatrisk etikett på mange kroppslige uttrykk som blir medisinens hodebry. Forskerne utfordret en samlet faggruppe til nytenking – alt etter graden av personlig mot til en grensesprengende nysgjerrighet. Psykiateren rørte ved sine personlige grenser ved å bekjenne at han var ulykkelig med DSM III R, da han ble konfrontert med at «labelling seemes still concidered as more scientific than understanding».

Min personlige faglige glede over noe av det foran nevnte slo om i faglig sinne i et symposium om kroniske bekkensmerter og behandling. Fire menn talte om noe menn aldri har hatt eller kan få – og visste det meste om både hvorfor og hvordan. Fremskrittet besto i faglig erkjennelse av at smerte ikke behøver å bety vevsskade, at de som har den også har en lav utdannelse, status, økonomi, selvfølelse og autonomi.

Dernest er de fleste alexitymiske, de kan ikke uttrykke sine følelser, dertil kan de ikke formulere sine behov. De skal forstås, oppmuntres til å gjøre ting de har lyst på, reise, hygge seg på restaurant med sin mann, gå tur og svømme, og ikke sendes til fysioterapi for massasje – men masseres av sine menn som skal instrueres av lege og terapeut i en elegant, god, psykosomatisk privat klinikk som noen kloke gynekologer har bygget for dem.

Ikke min fremstilling, men symposiet var en hån.

Og for å samle mine personlige inntrykk fra en faglig stormønstring, initiert av en gruppe gynekologer: de opplever seg selv som dissidenter i faget, men ser ikke at deres dørskilt røper deres gode, vante, trygge dualistiske tankegang og vitenskapsoppfatning. Psykosomatik forlater ikke psyke-soma tanken. Mennesket som kompleks, dynamisk prosess i et nærmest ubeskrivelig interaksjonsmønster farvet av sosiale normer, kulturelle regler og politiske spill blir enda ikke sett. Og at livet er poesi, skapelse, en estetisk, harmonisk og ikke en stokastisk, vilkårlig prosess, blir fremdeles underordnet et syn dominert av modeller, abstraksjoner, diagnoselister og matematiske regler. Validitet som begrep står over relevans som fenomen. Og heterogenitet er et ergerlig lune av naturen. Jeg søkte etter noe der, og fant litt, men ikke hos medisinerne.

Anne Luise Kirkengen

KOMMER

3. norske seminar i medisinsk kvinneforskning

Lysebu konferansesenter
11.–13. mars 1993

Temaene på seminaret er:
- Definering av vitenskap
- Anvendt vitenskap
- Formidling av vitenskap og kunnskap.

Spørsmålsstillingene dreier seg blant annet om gyldig kunnskap, om hvorvidt forskningen på menn gir riktig informasjon for behandling av kvinner, om hva som holder kvinner friske og hva som gjør oss syke og om hva som kan skje når den medisinske forskeren deler funn og konklusjoner med sine «forskningsobjekter».

Nærmere informasjon fås hos Sekretariatet for kvinneforskning.

Karin Widerberg: Kjønn goes International – Sexual difference, Gender eller hva?

Onsdag 18. november kl. 14.15.–16.00 på Senter for kvinneforskning, Oslo

Professor i sosiologi og tidligere forskningsleder ved Senter for kvinneforskning, Karin Widerberg, innleder til diskusjon over begrepsbruken i dagens kvinneforskning.

Organisasjoner, kjønnsmakt og kjønnskultur

Mandag 23. og tirsdag 24. november, Institutt for samfunnsforskning, Munthes gt. 31, Oslo

Organisasjonsteori er et sentralt begrep bak dette seminaret. Professorene Joan Acker og Harriet Holter er blant hovedinnlederne. Innlegg og diskusjon kommer i stor grad til å foregå på engelsk. Seminaret er et samarrangement mellom Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Oslo og Institutt for samfunnsforskning, ved forskningsleder Arnlaug Leira.

Påmelding til Institutt for samfunnsforskning v/ Karin Sunde. Tlf. (02) 55 45 10, fax (02) 43 13 85.

Vandana Shiva 1992 og 1993

Vandana Shiva, fysiker, filosof og feminist, kommer på sitt tredje besøk til Senter for

utvikling og miljø og Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo.

Fram til 1995 skal Vandana Shiva besøke oss hvert semester som prosjektleder ved de to sentrene. Høsten 1991 arrangerte vi seminarrekken *Local Participation in the Management of Common Property Resources* med innlegg fra henne og fra norske forskere. Også våren 1992 ønsket vi å utveksle kunnskap om norske og indiske forhold. Dette ble bl.a. gjort under konferansen *«Management of Natural Resources», Models from the North and the South.* Høstens besøk vil inneholde seminarvirksomhet som følger opp temaer som har vært diskutert ved de to tidligere besøkene. Tidspunktet var ennå ikke fastlagt da *Nytt om kvinneforskning* gikk i trykken, så interesserte kan henvende seg til et av de to sentrene for å få tilsendt program.

I 1993 håper Senter for kvinneforskning å få i gang faglige aktiviteter i samarbeid med Vandana Shiva omkring temaet *Forvaltning av genressurser og genteknologi.* Interesserte kan kontakte senteret.

Women's Research Literature from Norway – in English

Endelig er den her! Den oppdaterte alfabetiske listen over norske forskere som har publisert artikler eller bøker innen kvinneforskning på engelsk.

Bakerst i listen finner du dessuten en alfabetisk oversikt som i tillegg til å henvise til hvilken side du kan finne det forfatterne har publisert i eget navn, også gir krysshenvisninger til bøker der de har vært medforfattere.

Husk: Denne listen er like viktig å ha i bokhylla som tannbørsten er når man er ute og reiser. Nøl derfor ikke med å bestille den til deg selv eller din institusjon! Den er gratis og fåes ved henvendelse til:

Sekretariatet for kvinneforskning
v/Ann-Cathrin Moss
Tlf. 02-15 70 12.

Nordic Feminist Thought

Det arbeides med å utgi en større antologi på engelsk om nordisk kvinneforskning – Nordic Feminist Thought – på et av de større engelske forlagene. Utkast til artikler sendes før 15.11.92 til en av redaktørene:

- Drude von der Fehr (litteraturviter), Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo, Postboks 1040 Blindern, N-0315 Oslo. Tlf. 02-854711, 854370 eller 854371.
- Anna G. Jónasdottir (statsviter), Institutionen för samhällsvetenskap, Högskolan i Örebro, Box 923, S-701 30 Örebro. Tlf. 019-301012 (arbeid), 019-322717 (privat). Fax. 019-331524.
- Bente Rosenbeck (historiker), Center for kvindeforskning og -undervisning, Københavns Universitet, Amager, Njalsgade 106, DK-2300 København S. Tlf. 31-54 22 11 (arbeid), 31-85 64 30 (privat).

Utkastet/artikkelen kan skrives på engelsk eller et skandinavisk språk og kan bestå av nytt materiale eller noe som allerede har vært publisert.

Redaksjonen sier: «Vi vill inte bara ge ut en bok som presenterar för omvärlden ett urval av «det bästa som hittils skrivits»

inom kvinnoforskning i Norden. Vi anser också att utgångspunkten bör vara nuet med all sin osäkerhet och komplexitet, både tankemässigt och samhälleligt. Utifrån detta försöker vi blicka både bakåt och framåt och problematisera de områden vi håller på med. Tyngdpunkten bör ligga på någon form av teoridiskussion».

Ferieguide for kvinner

Med denne lille guiden i bagasjen vil du kunne finne oversikt over overnattingsmuligheter, reisebyråer, forskjellige aktiviteter som foregår på de enkelte stedene, tips om bøker, musikk og videoer som er av særlig interesse for kvinner. Det finnes også en kalender etter hvert land hvor det står om forskjellige begivenheter som finner sted. Guiden er ordnet alfabetisk etter land og byer over hele verden. Norge nevnes blant annet med kvinnekafeen i Oslo, Tronsmo bokhandel i Oslo og DNF 48 kafeen i Tromsø.

Marianne Ferrari (red.):
Ferrari's Places for Women
Ferrari Publications, Inc. Phoenix, 1992.

ÅPEN LINJE

På vegne av flere?

I hverdagskavet med å få publikasjoner ut i tide hender det vel ikke så sjelden at vi maser på forfatterne. Vi er imidlertid «kvinnelig» klar over tidspresset rundt oss – noen ganger strekker selv ikke en hardtarbeidende kvinneforsker til. Med Vibeke Torps tillatelse trykker vi dette selvironiske hjertesukket og lar det tale «på vegne av flere».

Red.

Kjære Tove Beate!
Joda, jeg har forsøkt. Dratt hele bunken fram, begynt å kludre. Barn er så lite forutsigbare! Halvtimer duger ikke når det gjelder å ordne dette foredraget til no «trykkbart». Jeg har hatt det liggende på skrivebordet her nå, en go' stund. Det blei klomp i magan av det (og *to* drømmer med Tove Beate som viktig person!) Akk, akk. Av og på. Så – jeg gav meg sjøl frist ut august – og den er utløpt. Jeg finner ikke rom/tid for den slags mental virksomhet nå, dessverre. Er aleine med de to og ei bikkje på 4. uka nå. Av og til putter jeg puppen i bikkja og barnet i tørketrommelen og bleien i mikro'n og har slåbroken på til middag. *Da* er det *dette* «prosjektet» som er min største utfordring. Når noen deilige duftende karbad har gått fløyten (blitt iskalde) fordi «pupp vræl lese Donald fôre tørketrommel lage brødskiver», så må jeg si nei til flere utfordringer. Og knipeøvelsene og situpsene? Og Nora snart åtte, som er tålmodig og go' og henter og bringer og «æ skjønne at du e sliten, mamma». Og blåbærtur med krapylet sovende mellom tuer og morsmelk inn i tette nesebor og *store deilige forelskede smil* på stellebordet og alt er bra da. Her og nå – Tove, her og nå.

Klem, Vibeke.

PUBLIKASJONER

Bøker

Gustav Haraldsen og Hege Kitterød
Døgnet rundt
Tidsbruk og tidsorganisering 1970–90, Tidsnyttingsundersøkelsene.
Statistisk Sentralbyrå, Oslo–Kongsvinger 1992.

Anette Borchorst, Ann-Dorte Christensen og Palle Rasmussen
Kønsprofilen i videnskabelige stillinger ved de videregående uddannelser
Styringsgruppen for Kvindeforskning, Århus 1992.

Anette Baldauf og Andrea Griesebner
Materialien
Entwicklung und Institutionalisierung von Women's Studies im europäischen Vergleich.
Bundesministerium für Wissenschaft und forschung, Wien 1992.

Tidsskrifter

The Women's Review of Books, Volume IX, No. 10-11 July 1992.

Häften for kritiska studier, nr. 2/92.

Signs, Volume 17, No. 4/Summer 1992.

Materialisten, nr. 1/2-92.

Acca, Aktuell kvinnelitteratur och Kultur, nr. 2-3/92.

Kvinnovetenskaplig tidskrift, nr. 2/1992: «Väninnor och kvinnlig vänskap».

Feminist Review, No. 41, Summer 1992.

Naistutkimus/Kvinnoforskning, nr. 1/1992 og 2/1992.

Signs, Volume 17, No. 4/Summer 1992.

Women's Studies International Forum, Volume 15, No. 3-1992 og 4-1992.

Artikler, hovedoppgaver, oversikter, prosjektnotater og rapporter

«Ny litteratur om kvinnor. En bibliografi».
Kvinnohistoriska samlingarna, nr. 1992:2
Göteborgs Universitetsbibliotek, 1992.

ALBERTE – Skriftserie om kvinneforskning
«Nøkkelpersoner og nøkkeltekster fra kvinnebevegelsens historie»
ISL, Universitetet i Tromsø 1992.

Anne Helset (red.)
«Gamle kvinner i Norden» – deres liv i tekst og tall.
Rapport nr. 6
Norsk Gerontologisk Institutt, Oslo 1991.

Forskningsprogram om kvinnemishandling
Avslutningskonferanse 30.-31.01.1992
Rapport nr. 7
NAVF, Rådet for samfunnsvitenskapelig forskning, 1992.

Institutt for samfunnsforskning:
«Sammendragserie nr. 2/1992», Oslo 1992.

Annual Report 1991
Centre for Women's Research, University of Oslo.

Olaf Tvede
«Forskerrekruttering og forskerutdanning: fortsatt vekst?»
NAVFs utredningsinstitutt, rapport 6/92.

«Seksualisert vold»
Rapport fra høring 05.03.1992.
Likestillingsrådets publikasjoner, nr. 1, juli 1992.

«Opgør eller opløsning»
Seminarrapport fra LIVSMAGT-seminaret 6.-8. maj 1992.
Studenterrådet, Københavns Universitet.

«Program for grunnleggende kvinneforskning»
Midtveisrapport
Rapport og egenevaluering for perioden 01.08.1g89 – 31.12.1991.
NAVF, Rådet for samfunnsvitenskapelig forskning, 1992.

«Folketingets Aktionsplan for kvindeforskning 1986-92».
Evaluering.
Styringsgruppen for kvideforskning, Danmark 1992.

«Plandokument for forskningsprogrammet innen jordbiologi»
Utredning nr. 158 Feb. 1992.
Norges Landbruksvitenskapelige Forskningsråd, 1992.

Marieke Kramer og Jytte Larsen
«Resources for providing information and documentation in the field of equal treatment for men and women in the European Community».
Commission of the European Communities, 1992.

Inger-Lise Labugt
«Kvinnenes arbeidsinnsats i jordbruket»
Arbeidsrapport
Norges Landbrukshøgskole, 1992.

«Kvinder og magt»
Samkvind, Skriftserie nr. 11; Københavns Univ. 1991

EGNE PUBLIKASJONER

Arbeidsnotater

Arbeidsnotat nr. 2/81:
Kvinner, overgang og aldring. Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 1/83:
Humanistisk konferanse om kvinneforskning. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 2/83:
Kvinneforskning for samfunnsplanlegging. Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 1/84:
Nordisk Kvinnehistoriemøte, Oslo 20.–23. februar 1983. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 5/84:
Kvinner og helse. Bibliografisk oversikt. Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 2/85:
Kvinner i medisinsk forskning. Seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 5/85:
NAVFs støtte til kvinnelige forskere og kvinneforskningen. Oppgaver og organisering etter 1986. *Opptrykk.*

Arbeidsnotat nr. 3/86:
Framtidas Norge – på kvinners vilkår? Seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 3/87:
1. norske seminar i medisinsk kvinneforskning.

Arbeidsnotat nr. 3/88:
Oversikt over samfunnsvitenskapelig forskning om kvinner. Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 4/88:
Oversikt over humanistisk forskning om kvinner. Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 6/88:
Rekruttering av kvinner til forskning innen matematikk og fysikk. Rapport fra arbeidsmøte.

Arbeidsnotat nr. 1/91:
Veiet og funnet for lett – og for tung.

Kjønn og vitenskapelig bedømmelse. Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 2/91:
Karriereveier for kvinner i medisinsk forskning. En konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 3/91:
Kvinner, miljø og utvikling. Rapport fra en nordisk forskerkonferanse.

Arbeidsnotat nr. 4/91:
5. nordiske seminar i medisinsk kvinneforskning.
Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 1/92:
Kjønn i kjempers fødeland.
Forskerblikk på kultur og tradisjon.
Rapport fra en konferanse.

Arbeidsnotat nr. 2/92:
Kompetansekatalog.
Forskere innen feltet kvinner, miljø og utvikling.

Arbeidsnotat nr. 3/92:
Innsatsbehov på feltet kvinner, miljø og utvikling.
Prosjektrapport. Eva Munk-Madsen.

Øvrige numre er utgått!

Annet

Litteratur og arkiver i kvinneforskningen. Av Mie Berg.

Elisabeth Fürst: *Kvinner i Akademia – inntrengere i en mannskultur?* 1988. Kr. 85,-

Tamar Bermann, Harriet Holter, Bjørg Aase Sørensen, Gro Hanne Aas: *På kvinners vis – med kvinners råd. Nye perspektiver på forskningspolitikken.* 1988. Kr. 85,-

Enslige svaler i norsk forskning? Kvinner i medisinsk, naturvitenskapelig og teknologisk forskning i universitets- og høgskolesektoren 1974–1987. NAVF, NTNF, 1990.

Aasta Hansteen, Tyve aars kamp. Tilbakeblikk og fremsyn. Red. Elisabeth Aasen.

Informasjonsbrosjyren *Kvinner og forskning – naturvitenskap og teknologi.*

Informasjonsbrosjyren *Kvinner og forskning – medisin.*

Samtlige publikasjoner kan fås ved henvendelse til NAVFs sekretariat for kvinneforskning.

Nytt om kvinneforskning 4–5/92

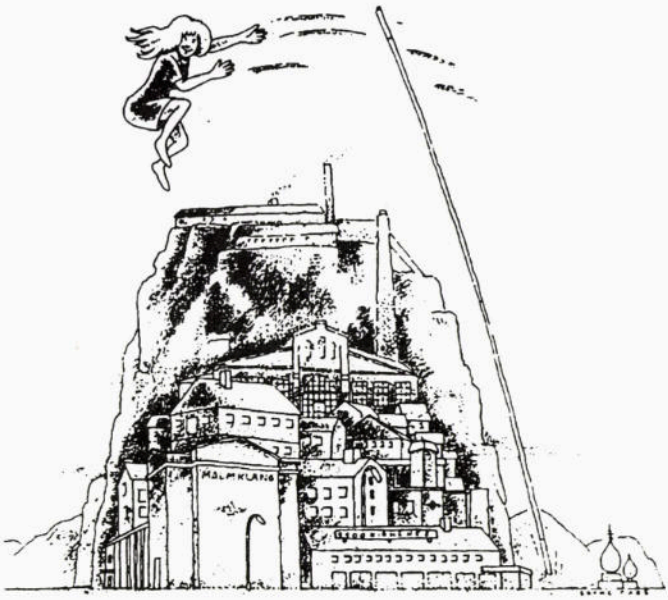

GRENSELØSE
DEG

ET KVINNEPROSJEKT I GRENSELANDET
SØR-VARANGER

KVINNER SPRENGER GRENSER?

ORGANISERING OG NETTVERKSBYGGING I OG OMKRING KVINNEPROSJEKTET "GRENSELØSE DEG"

AV

KIRSTI PEDERSEN

Finnmarksforskning
Finnmarkodutkan

RAPPORT 5:1991

NORA

Nordic Journal of Women's Studies

NORA er et tverrfaglig, vitenskapelig, nordisk tidskrift som presenterer kvinneforskning på engelsk.

NORA skal være et fagtidsskrift for de nordiske kvinneforskningmiljøer og samtidig virke som en kanal mellom nordisk og internasjonal kvinneforskning.

NORA skal gjøre nordisk kvinneforskning kjent for interesserte lesere utenfor Nordens grenser.

NORA har en nordisk redaksjon. Hovedredaktører er Harriet Bjerrum Nielsen (Universitetet i Oslo) og Torill Steinfeld (NAVF). Book review editor er Anka Ryall (Universitetet i Tromsø). Liisa Husu (Finland), Margareta Lindholm (Sverige), Lis Wedell Pape (Danmark) og Sigridur Kristmundsdottir (Island) er nordiske redaktører.

Første nummer av **NORA** utkommer i mars 1993. Deadline for artikler til nr. 2 er **1. januar 1993**. Redaksjonen mottar gjerne nye bidrag til nummer 2, både artikler og bokomtaler. Artiklene skal være på max. 20 sider (1,5 linjeavstand) og være forsynt med et kort abstract. Artikler som antas, skal alltid være referee-behandlet.

Redaksjonens adresse er: Torill Steinfeld, NAVFs sekretariat for kvinneforskning, Sandakerveien 99, 0483 Oslo.

----------*klipp eller kopier*----------

Jeg er interessert i et **abonnement på NORA** fra nr 1/1993

Privatabonnement ca. kr. 160,-

Institusjonsabonnement ca. kr. 295,-

2 hefter i året. Porto inkludert. Vi sender regning.

Navn/adresse/tlf:.....

..... 3N1c

Sendes til *Scandinavian University Press, P.O. Box 2959 Tøyen, 0608 Oslo.*

Bidragsytere

Agnes Andenæs, forsker, Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo, postboks 1096 Blindern, 0317 Oslo. Tlf. (02) 85 52 64.

Eva Axelsen, sjefspsykolog, Psykiatrisk avdeling A, Ullevål sykehus, Kirkeveien 166, 0450 Oslo. Tlf. (02) 11 84 56.

Lisbeth Bang, overlege, Almenhelseavdelingen, Akuttetaten, Storgaten 40, 0182 Oslo. Tlf. (02) 20 10 90.

Kirsten Benum, stipendiat, Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo, postboks 1094, 0317 Oslo, tlf. (02) 85 52 24.

Tordis Borchgrevink, forsker, Arbeidsforskningsinstituttet, postboks 8171 Dep., 0034 Oslo. Tlf. (02) 46 16 70.

Rannveig Dahle, førsteamanuensis, Senter for kvinneforskning, Universitetet i Trondheim, 7055 Dragvoll. Tlf. (07) 59 19 29

Ingunn Elstad, NAVF-stipendiat, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9037 Tromsø. Tlf. (083) 44 000.

Sissel Fangen Ekern, fagsjef/psykolog, A-Senteret Maridalsveien, Maridalsveien 31 B, 0175 Oslo. Tlf. (02) 20 86 35.

Kjersti Ericsson, førsteamanuensis, Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo, Karl Johansgt. 47, 0162 Oslo. Tlf. (02) 42 90 10, l. 719.

Beatrice Halsaa, førsteamanuensis, Oppland distsriktshøgskole, postboks 1004 Skurva, 2601 Lillehammer. Tlf (062) 88 227.

Harriet Holter, professor, Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo, postboks 1094 Blindern, 0317 Oslo. Tlf. (02) 85 52 27.

Hanne Haavind, professor, Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo, postboks 1094 Blindern, 0317 Oslo. Tlf. (02) 85 51 06.

Halldis Leira, psykoterapeut og forsker, Welhavens gate 5, 0166 Oslo. Tlf. (02) 37 18 89.

Åse Hiorth Lervik, professor, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9037 Tromsø. Tlf. (083) 44 236.

Anne Luise Kirkengen, spesialist i allmennmedisin, Institutt for allmennmedisin, Fredrik Stangs gt. 11–13, 0264 Oslo. Tlf. (02) 55 92 10.

Knut Oftung, student, Sonsgate 13, 0654 Oslo. Tlf. (02) 19 16 60.

Kristin Skjørten, stipendiat, Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo, Karl Johansgt. 47, 0160 Oslo. Tlf. (02) 42 90 10, l. 715.

Elisabeth Sveri, Vollsvn. 243, 1343 Eiksmarka.

Dorte Marie Søndergaard, cand. psychol., Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo, postboks 1094 Blindern, 0317 Oslo. Tlf. (02) 85 51 08.

Berit Schei, forskningsleder, dr. med., Institutt for samfunnsmedisinske fag, Medisinsk Teknisk Senter, 7005 Trondheim. Tlf. (07) 59 88 75.

Aina Schiøtz, avd.leder, Norsk Folkemuseum, Museumsveien 10, 0287 Oslo. Tlf. (02) 43 70 20.

Kitty Strand, lege, Institutt for forebyggende medisin, Gydas vei 8, 0363 Oslo. Tlf. (02) 46 68 50.

Susanne Thorbek, lektor i kvindeforskning, AUC, FREIA, Fibigerstræde 2, DK-9220 Aalborg Ø. Tlf. 095-45 98 85 22 11.

Hildur Ve, professor, Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen, Hans Holmboesgt. 22/24, 5007 Bergen. Tlf. (05) 21 21 95.

Anne Wichstrøm, førsteamanuensis, Oppland distriktshøgskole, postboks 1004, Skurva, 2601 Lillehammer. Tlf. (062) 88 000.

Karin Widerberg, professor, Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo, postboks 1096 Blindern, 0317 Oslo. Tlf. (02) 85 52 37

SOGN OG FJORDANE SJUKEPLEIEHØGSKOLE
BIBLIOTEKET
6800 FØRDE

Returadresse:
NAVFs sekretariat
for kvinneforskning
Sandakerveien 99
0483 OSLO 4

Nytt om kvinneforskning nr. 4-5/92